

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

DİL SOSYOLOJİSİNDE ÜRETKEN YAPISALCI VE
UZLAŞIMCI YAKLAŞIMIN KARŞILAŞTIRMALI
ANALİZİ

SEDAT DEMİR

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. FARUK KARAARSLAN

KONYA-2025

Babam 'a...

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sedat DEMİR		
	Numarası	20810301013		
	Anabilim Dalı/Bilim Dalı	Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Faruk KARARSLAN		
	Tezin Adı	Dil Sosyolojisinde Üretken Yapısalcı ve Uzlaşımçı Yaklaşımın Karşılaştırmalı Analizi		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Sedat DEMİR

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sedat DEMİR		
	Numarası	20810301013		
	Anabilim Dalı/Bilim Dalı	Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Faruk KARARSLAN		
	Tezin Adı	Dil Sosyolojisinde Üretken Yapısalcı ve Uzlaşımçı Yaklaşımın Karşılaştırmalı Analizi		

Bu tez çalışması, dil sosyolojisinin eleştirel betimlemesi üzerinden alanın temel problemlerini ve konularını çerçeveleyerek; çağdaş sosyolojinin önde gelen sosyologlarından Pierre Bourdieu ve Jürgen Habermas'ın ilgili çalışmaları üzerinden karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda dilin özellikle toplumsal yapı ve güç ilişkileriyle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu problemine odaklanmaktadır. Sosyolojik olarak dili anlamaya ve açıklamaya çalışmak; hem dil ve dil kullanımı üzerinde etki eden çeşitli toplumsal ve siyasal mekanizmaların varlığını kabul etmeyi hem de söz konusu mekanizmaların değişim ve dönüşümlerinde dilin kritik öneminin farkında olmayı gerektirir. Bourdieu'nün üretken yapısalcı yaklaşımı ile Habermas'ın uzlaşımçı yaklaşımı dilin sosyolojik bağlamını ortaya koyan iki farklı bakış açısını temsil etmektedir. Bourdieu'nün yaklaşımında dil bir çatışma, mücadele nesnesi iken; Habermas'ın yaklaşımında bir anlaşma, uzlaşma zemini sağlar. Diğer bir ifadeyle Bourdieu'ye göre dil, sınıfsal ve kültürel ayrımların kendisinde belirginleştiği bir sosyal olgu iken; Habermas'a göre dil, özellikle kamusal alanda belirli koşullara bağlı olarak çatışmaların içerisinde uzlaşmaya vardığı bir telosa sahiptir. Nitel araştırma yönteminin teknikleriyle gerçekleştirilen çalışma, dört bölümden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Dil Sosyolojisi, Toplumsal Yapı, Güç, Sembolik Şiddet, İdeal Konuşma Durumu

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Sedat DEMİR		
	Student Number	20810301013		
	Department	Sociology		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Faruk KARARSLAN		
	Title of the Thesis/Dissertation	Comparative Analysis of Generative Structuralist and Consensualist Approaches in Sociology of Language		

This thesis, by framing the fundamental problems and issues of the field through a critical description of the sociology of language, aims to conduct a comparative analysis through the relevant works of Pierre Bourdieu and Jürgen Habermas, two of the leading sociologists of contemporary sociology. In this direction, it focuses particularly on the problem of how language relates to social structure and power relations. Trying to understand and explain language sociologically requires both accepting the existence of various social and political mechanisms that affect language and language use and being aware of the critical importance of language in the changes and transformations of these mechanisms. Bourdieu's generative structuralist approach and Habermas's consensualist approach represent two different perspectives that reveal the sociological context of language. While in Bourdieu's approach, language is an object of conflict and struggle, in Habermas's approach it provides a ground for agreement and compromise. In other words, according to Bourdieu, language is a social phenomenon in which class and cultural distinctions become evident; according to Habermas, language possesses a telos in which conflicts are reconciled under certain conditions, especially in the public sphere. The study, conducted using qualitative research techniques, consists of four sections.

Keywords: Language, Sociology of Language, Social Structure, Power, Symbolic Violence, Ideal Speech Situation

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Eylem tipleri.....	90
Tablo 2: Yaşantı dünyasının yapısal bileşenlerinin varlığını sürdürmesi için yeniden üretim süreçlerinin katkıları.....	95
Tablo 3: Bourdieu ve Habermas'ın dil kavrayışlarının karşılaştırılması.....	154

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

20. yüzyılla birlikte sosyal bilimlerin temel problemlerinden birisi olan dil, her alanın kendi analiz mantığına göre incelemiştir. Fakat disiplinler üstü bir problem olduğu için her alan dili analiz ederken başka alanlarla farklı düzeylerde etkileşim içerisinde olmuştur. Bu tez çalışması, sosyolojide dil ve dil kullanımına yönelik güçlü iki perspektifi temsil eden Pierre Bourdieu'nün üretken yapısalcı ve Jürgen Habermas'ın uzlaşımçı yaklaşımını karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Bu analizin probleme ilişkin tartışmaları tüketme niyetinde olmadığını söylemek isteriz. Niyetten bağımsız olarak ilgili literatür dikkate alındığında bunun ne kadar zor bir iş olduğu ilgililerce bilinir. Bu çalışmada, daha odaklanılmış bir biçimde dil sosyolojisi alanının eleştirel betimlemesi üzerinden dilin sosyolojik bağlamı anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmış ve özellikle toplumsal yapı ve güç ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğu Bourdieu ve Habermas'ın ilgili çalışmaları üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Lisans hayatımdan beri toplumsal koşullarım ile akademik ilgilerim arasında ilişki kurmamda üzerimde emeği bulunan ve bu tez sürecinin başından sonuna kadar bilgisini ve ilgisini benden esirgemeyen, bana rehberlik eden tez danışmanım Prof. Dr. Faruk Karaarslan ve Doç. Dr. Sedat Doğan hocalarıma; tez süreci ve savunmasındaki kritik ve yapıcı eleştirileriyle problemin farklı bağlamlarını hesaba katmamdaki ufuk açıcı düşünceleri için Prof. Dr. Ferhat Tekin hocama; savunmada getirdikleri kıymetli eleştiri ve öneriler için Doç. Dr. Hüseyin Çil ve Dr. Ayşe Şahin hocalarıma; ilgi ve alakaları için Doç. Dr. İbrahim Nacak ve Adem Seleş hocalarıma çok teşekkür ederim. Bu sürecin her aşamasına şahit olan, konu hakkında saatlerce tartışabildiğim, maddi manevi desteklerini esirgemeyen Mehmet Ali ve Sinan'a; teknik desteklerinden dolayı Yavuz'a; sürecin zorlu aşamasında beni motive eden Sema'ya teşekkür ederim.

Annem ve babam bu sürecin benim için daha katlanılır kılmasını sağladı. Hiçbir çalışma onlardan ayrı geçirdiğim bunca zamanın bedeli olamaz. İsmail abim bu süreçte yükümü en çok hafifleten kişi oldu. Aileme şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası.....	i
Özet.....	ii
Abstract.....	iii
Tablolar Listesi	iv
Önsöz ve Teşekkür.....	v
İçindekiler	vi
Kısaltmalar.....	viii
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEMEL PROBLEMLER

1.1. Araştırmanın Konusu, Problemi ve Amacı.....	4
1.2. Araştırmanın Yöntemi.....	6
1.3. Kavramsal Çerçeve	7
1.4. Dil sosyolojisini Tasniflemek	15
1.5. Dile İlişkin Disipliner Ayrımlar: Dil sosyolojisi- Dilbilim- Sosyodilbilim.....	19
1.6. Bazı Portreler Üzerinden Dil sosyolojisinin Tarihsel Oluşumu Yakalamak	23
1.6. 1. Joyce O. Hertzler: Toplumun Temeli Olarak Dil.....	24
1.6. 2. Joshua A. Fishman: Toplumu Yansıtan Olarak Dil.....	27
1.6. 3. Basil Bernstein: Sınıf, Kontrol ve Kod Teorisi.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

PIERRE BOURDIEU'NÜN DİL SOSYOLOJİSİ

2.1. Dilbilime Karşı Dilin Sosyo-Ontolojik Varlığı.....	40
2.2. Devlet ve Dil İlişkisi	46
2. 3. Dilsel Meşruluk.....	50
2.4. Bourdieu Sosyolojisinin Kayıp Halkası: Dil.....	52
2.4.1. Dil sosyolojisi Kurma Zemini: Habitus-Sınıf- Alan	54
2.5. Dil Sosyolojisi Ama Nasıl?.....	61
2.5.1. Dilsel Habitus: Dille Kurulan İlişki Biçimleri	65
2.5.2. Dil Piyasası.....	68
2.5.3. Sansür ve Örtmece: Üzeri Örtülen Her Söylem Sembolik Şiddet Uygular ...	72
2.5.4. Sembolik Güç ve Sembolik Şiddet: Bütün Dilsel İfadeler Bir Güç Edimidir.	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JURGEN HABERMAS'IN DİL SOSYOLOJİSİ

3.1. Rasyonellik Sorunu.....	83
3.1.1. Araçsal/Amaçsal Rasyonellik	86
3. 1. 2. İletişimsel Rasyonellik	88
3.2. Sistem ve Yaşantı Dünyası.....	91
3. 2. 1. Yaşantı Dünyasının Rasyonelleşmesi	96

3.2.2. Ayrışması ve Yaşantı Dünyasının Kolonileşmesi	97
3.3. Dil Sosyolojisi: Evrensel ve Sınırsız Uzlaşma.....	101
3.3.1. İki Temel İzlek: Wittgenstein ve Austin	102
3.3.2. Nihai Durak: Geçerlilik İddiaları ve İdeal Konuşma Durumu	108
3.3.2.1. Eylem Türlerinin Dile Göre Yeniden Değerlendirilmesi.....	109
3.3.2.2. Gerçeklik Alanları ve Geçerlilik İddiaları	111
3.3.2.3. İletişimsel Eylemin Temeli: Argümantasyon Biçimleri.....	115
3.3.2.4. İdeal Konuşma Durumu	116

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BOURDIEU VE HABERMAS'IN DİL ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

4. 1. Teori İnşasındaki Benzer Yönelimler	121
4. 2. Farklı Kaygılar	130
4.2.1. Siyasal Konumlanma: Solun Solu ve “Radikal” Reformculuk	132
4.2.1.1. Sosyoloji Bir Dövüş Sporudur	132
4.2.1.2. Müzakereci Demokrasi: Özgürlüğün Koşulları	142
4.3. Dil Çözümlemelerinin Genel Değerlendirmesi.....	153
4.3.1. Dil ve Toplumsal Yapı.....	157
4. 3. 2. Dil ve Güç İlişkileri	163
Sonuç.....	175

KAYNAKÇA.....	180
----------------------	------------

KISALTMALAR

A.g.e. : Adı geçen eser

A. g. m.: Adı geçen makale

Akt.: Aktaran

Bkz. : Bakınız

vd. : ve devamı

vb.: ve benzeri

İEK: İletişimsel Eylem Kuramı

Giriş

İnsanın en temel vasıflarının başında gelen dil, bu niteliğiyle pek çok disiplin tarafından inceleme konusu olmuştur. Dil, disiplinler üstü bir inceleme nesnesi olduğu için dilbilim, sosyodilbilim, antropoloji, felsefe ve sosyoloji gibi alanlarındaki dil incelemeleri birbirleriyle dirsek teması kuragelmışlerdir. Disiplinler, birbirlerinden yararlanma ve birbirlerini eleştirme konusunda her zaman bir etkileşim içinde olmuş ve bu da dil üzerine devasa bir literatürü meydana getirmiştir. Kendi analiz mantığına bağlı olarak her alanda dil, farklı boyutlarıyla tanımlanmış ve analiz edilmiştir. Bu tez çalışmasında sosyoloji alanı içerisinde hareket edilerek bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Dili sosyolojinin bir inceleme nesnesi kılmak, zorunlu olarak dilin toplumsallığını incelemeyi gerektirir. Diğer bir ifadeyle dil; toplumsal yaşamı kuran, toplumsal yaşamı indeksleyen ya da toplumsal yaşamı yansıtan bir unsur olarak tanımlanabilir. Dilin bu niteliklere sahip olması onun toplumsal yaşamın temel bir bileşeni olmasından ileri gelir. Farklı epistemolojik ve metodolojik farklılıklara rağmen sosyolojideki dil çalışmalarının temel ortak noktasının bu varsayım olduğu söylenebilir.

Sosyolojideki diğer alt alanlarla kıyaslandığında dil sosyolojisinin gelişmemiş olması şaşırtıcıdır. Penalosa bu durumu şu şekilde ifade eder: “İnsanın tüm özelliklerinin en yaygını, her yerde bulunanı ve en önemlisi şüphesiz onun dili kullanması olduğu için, her alandan sosyal bilimciler uzun zamandır onun önemini ve vazgeçilmezliğini kabul etmişlerdir. Aynı zamanda, onu bir inceleme nesnesi olarak görmezden gelmeye [de] başladılar. Sosyal bilimler tarihindeki en tuhaf paradokslardan biri burada yatar (Penalosa, 1981: 2). Klasiklerde örneğin din sosyolojisi gibi dil sosyolojisinin belirgin bir biçimde yapılmaması, analizlerin örtük kalması; felsefedeki dile dönüş hareketinin sosyolojideki etkisi; sosyolojide dil probleminin örneğin eğitim sosyolojisi, bilgi sosyolojisi gibi alt alanlar içerisinde değerlendirilmesi; literatürde mevcut dil sosyolojisi olarak nitelendirilen alt alanın büyük oranda dilbilim ve sosyodilbilim çatışmasına sıkıştırılması; sosyolojik analizlerinde dil problemini ele alan bazı sosyologların çalışmalarını dil sosyolojisi içerisinde değerlendirmemeleri v.b. nedenlerden dolayı temelleri 1950’lerde atılan ve bir alt alan olarak 1960’larda görünürlük kazanan dil sosyolojisi, sosyolojide yeterince

gelişmiş değildir. Bütün bunlara rağmen sosyolojide dilin öneminin her zaman farkına olunmuştur. Cari durumda özellikle yabancı literatürde farklı sosyologların çalışmalarının dil bağlamında yeniden değerlendirilmesi hem dil sosyolojisinin gelişimi hem de dilin sosyoloji için önemini hatırlatmanın ötesinde ortaya koymaktadır.

Türkiye’de her ne kadar dil sosyolojisi nitelendirmesi altında çalışmalar yapılmamış olsa da dil sosyolojisi içerisinde değerlendirilebilecek yüksek lisans ve doktora tezleri bulunmaktadır (Çelik, 2002; Demir, 2007; Haksöz, 2007; Meşe, 2019; Önen Baykuşak, 2020; Kamacı Gencer, 2022; Yaşar, 2024). Bu çalışmalar genel olarak dil politikaları, dil planlaması, dil kullanımı, sosyal bir fenomen olarak dil, dil ve eğitim gibi muhtelif bağlamlar teorik ve saha çalışmaları üzerinden dili incelemektedirler. Çalışmamızın bu çalışmalardan farkı dil sosyolojisi alanını çerçeveselendirmemiz ve problemimizi çerçevesini oluşturmaya çalıştığımız alan üzerinden tartışmaya açmamızdır.

Sosyolojik bir analiz birimi olarak dilin ne olduğu ve nasıl analiz edilebileceği problemi üzerinden tez çalışmamızda Pierre Bourdieu’nün üretken yapısalcı yaklaşımı ile Jürgen Habermas’ın uzlaşımçı yaklaşımı karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. En temelde Bourdieu için dil, bir çatışma, mücadele nesnesidir. Habermas için ise bir anlaşma, uzlaşma zemindir. Her iki sosyoloğun da sosyolojik iç görüye sadık kalarak birbirinden oldukça farklı tezler ortaya koymaları, sosyolojide dil probleminin derinlemesine incelenmesi için bir fırsat olarak görülebilir. Böylece sosyolojide dilin nasıl anlamlandırıldığı, çözümlendiği iki isim üzerinden ortaya konulabilir. Yanı sıra iki isim üzerinden idealize edilebilen iki farklı yaklaşım türü arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konularak sosyolojide dil probleminin ilişkili olduğu farklı tartışma alanlarına da dikkat çekilmiş olur.

Tez çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde temel kavramsal çerçeve oluşturuldu ve problemler ortaya konuldu. Bu bölümde öncelikle çalışmada kullanılan metodoloji ve temel kavramlar tartışıldı. Akabinde dil sosyolojisinin ne olduğu ve özellikle dilbilim ve sosyodilbilim ile ilişkisi, benzer ve farklılıkları tartışıldı. Dil sosyolojisi alanının tarihsel gelişimi üzerinden dil sosyolojisinin temel

problemleri, çalışma alanları alanda ön plana çıkan isimler üzerinden ortaya konulmaya çalışıldı. İkinci bölümde Bourdieu'nün dil sosyolojisi incelendi. Burada özellikle bütüncül bir analiz gerçekleştirmek için Bourdieu'nün dili analizleri genel sosyolojisi içerisinde konumlandırıldı. Üçüncü bölümde Habermas'ın dil sosyolojisi analiz edildi. Habermas'ın genel sosyolojisi dil üzerinden dönüştüğü için burada bilhassa teorisindeki dönüşümlerin dil çözümlemesine nasıl entegre edildiği dikkate alınarak bir analiz gerçekleştirildi. Dördüncü ve son bölümde Bourdieu ve Habermas'ın dil çözümlemeleri; benzerlikleri ve farklılıklarıyla derinlemesine karşılaştırıldı. Burada özellikle siyasal konumlanmalarının dil çözümlemelerine güçlü bir biçimde etki ettiği tespit edildi ve siyasal konumlanmaları dil bağlamında değerlendirildi. Son olarak sosyologların dil analizleri iki temel tema, dil ve toplumsal yapı ile dil ve güç ilişkileri temaları içerisinde analiz edildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE ve TEMEL PROBLEMLER

Bu bölümde tezin konusu, problemi, amacı ve yöntemi ortaya konulduktan sonra dil ve sosyallik tanımlamaları yapılacak ve ikisinin birbiriyle ilişkisi irdelenecektir. Daha sonra literatürde dil sosyolojisine yönelik yapılan tasnifler ele alınacaktır. Akabinde dilbilim, sosyodilbilim ve dil sosyolojisi alanlarının benzerlikleri ve farklılıkları ele alınacaktır. Son olarak tarihsel izlekte dil sosyolojisinde öne çıkan bazı isimlerin dil sosyolojisi teorileri üzerinden alanın genel bir panoraması oluşturulmaya çalışılacaktır. Böylece dil sosyolojisi olarak nitelendirilen alanın temel problemlerini, çalışma alanlarını gösterebilmiş olacağız.

1.1. Araştırmanın Konusu, Problemi ve Amacı

Bu araştırmanın konusu sosyal bir olgu olarak dildir. Çalışmada dil, çağdaş sosyolojinin önde gelen iki sosyoloğu, Pierre Bourdieu ve Jürgen Habermas'ın ilgili çalışmaları üzerinden analiz etmektedir. Sosyal bilimlerde, özellikle felsefede *dile dönüş hareketi*yle dil üzerine büyük bir literatür birikmiş durumdadır. Dilbilim ve felsefedeki literatür dikkate alındığında dilin disiplinler arası bir problem olduğu söylenebilir. Çalışılacak konunun disiplinler arası bir konu olması araştırmacılar için bazı zorlukları beraberinde getirir. Öncelikli olarak söz konusu konuyu belirli bir zeminde temellendirmek zor olacaktır. Bu temellendirme iyi ve incelikli bir biçimde yapılmadığında içinden çıkılmaz bir durum oluşacaktır. Bunun, konunun hangi boyutlarla inceleneceğinin önceden belirtilmesiyle üstesinden gelinebilir. Dolayısıyla hem zaman hem de kapsam açısından disiplinler arası bir kavramın ilgili literatürler ışığında analiz edilmesi adeta imkânsızdır. Bundan dolayı kendimizi aşağıda çerçevesini ortaya çıkarmaya çalışacağımız dil sosyolojisi olarak nitelendirilen alanın dili tanımlama biçimleriyle sınırlandıracağız.

Kendimizi sosyoloji ile sınırladığımızda, alanda dil probleminin iki biçimde yer aldığını söylemek mümkündür. İlk olarak sosyolojide pek çok klasik ve çağdaş sosyolog araştırmalarında dili gömülü olarak ele almışlardır. Sosyolojide akım ve isimler üzerinden gömülü olan dil sorunsalını aşikâr kılmak hem zordur hem de

belirlenmiş bir odağı elden kaçırma tehlikesini beraberinde getirir. İkincisi sosyolojide bir analiz birimi olarak dilin merkeze alınmasıyla bir alt alan oluşturulmuştur. Bu alan genellikle dil sosyolojisi olarak isimlendirilir. Aslında dil sosyolojisi bir anlamda sosyolojide gömülü olarak varlığını devam ettiren dil probleminin belirli açılardan netleştirilmesiyle oluşan bir alt alandır. Aşağıda ilgili literatürde de tartışıldığı gibi dil sosyolojisi bu anlamda dilin sosyolojik olarak analiz edilmesi, yani belirli bir odakta toplamak olarak nitelendirilebilir. Böylece dil sosyolojisi alanının hangi temel problemleri odağına aldığı belirli bakış açıları üzerinden ortaya konulabilir.

Bu tez çalışmasında dil sosyal bir olgu olarak kavranmıştır. Bu, dilin felsefe, antropoloji, sosyal psikoloji gibi disiplinlerde nasıl ele alındığını dikkate almayı gerektirse de bağlamına sadık kalmayı gerektirdiği için bu alanlardaki dil kavrayışlarıyla sadece problemizi daha iyi ortaya koyacağını düşündüğümüz kadarıyla ilgileniyoruz. Bu açıdan tezde genellikle dilbilim ve sosyodilbilim ile yakın ilişkiden hareketle tesis edilen dil sosyolojisinin muğlak sınırlarına yer yer bağlı kalınmayacaktır. Çünkü bir alt alan olarak dil sosyolojisinin sınırları araştırma problemini anlamak ve analiz edebilmek için işlevsel değildir, bazı açılardan fazlasıyla dilbilime ve sosyodilbilime kaymaktadır. Bundan dolayı tez problemi sosyolojide çağdaş iki isim, P. Bourdieu ve J. Habermas'ın dil üzerine araştırmaları üzerinden analiz edilecektir.

Tezin temel problemi sosyolojik bir analiz birimi olarak dil nedir ve nasıl çözümlenmektedir? Bu temel problem bağlamında cevabını aradığımız sorular şunlardır: Dilin sosyallikle ilişkisi nedir? Dil neden sosyolojinin inceleme nesnesidir? Dil, toplumsal yapının ya da düzenin tahkim edilmesinde bir tahakküm aracı mıdır yoksa söz konusu yapının ve düzenin dönüştürülmesinde bir özgürleşme zemini midir? Bourdieu ve Habermas'ın epistemolojik, metodolojik tercihleri ve siyasal konumlanmaları dil çözümlemelerinde ne gibi farklılaşmaları beraberinde getirmektedir?

Dilin toplumsal yapı ve güç ilişkileriyle kurulan ilişki biçimi, dil çözümlemelerinde dile dair farklı anlamlandırmaları beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda her iki sosyoloğun çalışmalarının belirleyiciliğinin dili

sosyolojikleştirmelerinde gömülü olduğu da ifade edilebilir. Bu bağlamın çözümlenmesi hem çağdaş sosyolojinin önemli iki sosyoloğunun kuramlarını konumlandırmayı hem de genel olarak çağdaş sosyolojide dili aşikâr kılmaya imkan tanıyacaktır. Bu da sosyolojide felsefe, dilbilim ve sosyodilbilim gibi alanların gölgelediği bir alt alan olan dil sosyolojisini çerçevelendirmeyi kolaylaştıracaktır.

Çalışmada Bourdieu ve Habermas'ın tercih edilmesinin birkaç nedeni vardır ve bunları açıklamak çalışmanın amacı açısından önemlidir. Öncelikle her iki sosyoloğun çağdaş sosyoloji içerisinde önemli bir konumda olması tercih edilmelerinde etkilidir. Ayrıca iki isim de makro-mikro, yapı-fail ikililiği çıkmazında sentezci bir anlayışa sahiptir ve farklı bağlamlarda klasik sosyologlarla sıkı ilişki içerisindeyler. İkisi de 20. yüzyılın dil devriminden belirgin bir biçimde etkilenmişlerdir. İkisi de çalışmalarında farklı pratik sorunların çözümlenmesinde dilin öneminin farkındadırlar ve dile ilişkin sosyolojik temel iç görüşü koruyarak farklı tezler ortaya koymuşlardır. İki de toplum kuramları açısından farklı görüşlere sahiptirler. Biri sosyolojide üretken yapısalcı olarak nitelendirilirken; diğeri uzlaşımçı olarak nitelendirilmektedir. Benimsemiş oldukları bu meta-teorik konumlanmanın dil çözümlemeleri üzerinde derin etkisi vardır. Hatta her iki ismin farklılıklarının en fazla belirginleştiği konunun dil olduğunu söylemek mümkündür. En temelde biri dili bitimsiz bir mücadele ve çalışma bağlamı içerisinde incelerken; diğeri, zora dayalı olmayan bir anlaşma ve uzlaşma bağlamında dili analiz etmektedir. İki ismi dil problemi üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz etmek, dili sosyolojik olarak konumlandırmanın güçlü iki farklı perspektifi tartışmak anlamına gelir. Nihayetinde bu, hem sosyolojide dilin nasıl anlamlandırıldığı ve çözümlendiği konusunda alana teorik bir katkı sunacak hem de dil üzerine yapılacak saha araştırmaları için hangi kavram setlerinin operasyonelleştirileceğine yardımcı olacaktır.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu tez çalışmasında nitel araştırma paradigması içerisinde yer alan doküman analiziyle veriler toplanmıştır. Ayrıca Bourdieu ve Habermas'ın dil olgusuna yönelik görüşlerini derinlemesine anlayıp karşılaştırmak için doküman analizi ve karşılaştırmalı analiz biçimleri bir arada ele alınmıştır. Doküman analizi, araştırılmak istenen olgular hakkında bilgi içeren her türlü yazılı materyalin incelenmesini,

değerlendirilmesini içeren bir süreçtir ve dokümanlar incelenerek ele alınan olgu hakkında detaylı bilgiler elde edilebilmektedir (Bowen, 2009; Travers, 2001). Doküman analizi, araştırmacıların belirli bir konuyu veya fenomeni ele alırken kullanılan kaynaklar yoluyla derinlemesine anlayış geliştirmesine yardımcı olur. Çalışmada Bourdieu ve Habermas'ın dil olgusuna yönelik görüşleri incelenirken tüm kaynakları araştırma sürecine dâhil edilmemiştir. Araştırma sürecinde Bourdieu ve Habermas'ın dil olgusuna yönelik tartışmaları içeren dokümanlarından faydalanılmıştır ve bu dokümanlar detaylı olarak incelenmiştir. Böylece dil olgusunu hangi bağlamlarda nasıl ele aldıkları ve dil olgusunu çalışmalarında ne derece açık veya gömülü olarak sundukları tartışılmıştır.

Tez çalışmasında doküman analizi ile elde edilen veriler karşılaştırmalı analiz ile desteklenerek tartışmaya açılmıştır. Böylece çalışmanın temel probleminin daha kapsamlı irdelenmesi hedeflenmiştir. Karşılaştırmalı analiz, farklı disiplinlerde kendi birimlerince ele alınmaktadır. Karşılaştırmalı analiz belirli bir sosyal olgu veya fenomen arasındaki durumların veya sonuçların benzerliklerini, farklılıklarını ortaya koymak, anlamak ve tartışmak için kullanılmaktadır. Karşılaştırmalı analizde ele alınan konular farklı bağlamlardaki sosyal olgular, toplumlar olabilmektedir (Smelser, 1973; Mills vd., 2006). Bu bağlamda çalışmada Bourdieu ve Habermas'ın dil olgusuna yönelik doküman analizi ile derinlemesine ortaya konulan görüşleri, karşılaştırmalı analiz ile desteklenerek benzerlik ve farklılıkları açısından tartışılmıştır. İki ismin dil olgusuna yönelik hangi bağlamlarda benzer ve farklı görüşlere sahip olduğu ve bu duruma etki eden bağlamların neler olduğu, çalışmalarında dil olgusunu açık veya örtük kullanıp kullanmamalarının ardında neler yattığı hususları da daha bütüncül bir bakışla karşılaştırmalı bir şekilde ortaya konulmuştur.

1.3. Kavramsal Çerçeve

Sosyolojide her ne kadar toplum kavramı genel olarak kullanılsa da toplumun sosyoloji tarihiyle birlikte kullanılmaya başlanması dil söz konusu olduğunda otantik bağlamı karşılamada yetersiz kalabilir. Dilin kolektiflikle “otantik” bağlamını sağlamada sosyallik daha isabetli bir kavramdır. Sosyoloji literatürü dikkate alındığında toplum kavramının belirli bir kurumsallığa ve işlevsel iş bölümüyle mümkün olduğu söylenebilir (Durkheim, 2018). Oysa sosyallik bir kavram olarak

insan türü birlikteliğini ifade eder. Diğer bir ifade ile sosyallik toplumu da kapsayan daha genel bir birliktelik formudur. Bu anlamda sosyallik, *Socius* kavramıyla aynı doğrultuda kullanılabilir ve *Socius* toplum (society) ile özdeşleştirilemez (Çelebi, 2021). Dil ile düşünüldüğünde *socius* kavramı temelinde bir ilişkilendirmenin toplum kavramından daha ziyade problemin sosyolojik boyutunu ortaya çıkaracağı söylenebilir. *Sosyallik* kavramını Simmel'den hareketle tanımlamaktayız. Simmel sosyalliği, sosyalleşme temelinde kavrar ve bir araya gelmenin oyun biçimi olarak tanımlar. Failler arası etkileşimler sosyalliği üretir ve yeniden üretir. Üretilen sosyallik dışsallaşır ve nesnellik kazanır. Diyalektik olarak işleyen süreçte nesnellik sosyalliğe bir form verir. Tüm insani etkileşimleri ve kültürel üretimleri sosyallik formu altında analiz etmek mümkündür (Simmel, 2015: 136 vd.). Dil ile ilişkilendirildiğinde; dil sosyalliğin temel bileşenlerinden birisi iken, sosyallik de dilin temel niteliklerinden birisidir.

Dilin toplumsal karakteri ya da toplumsal olgular içerisindeki konumu Durkheim'e kadar derinlikli bir biçimde ortaya konulmamıştır (Lemert, *a.g.e.*, 188). Gerçekten de klasik sosyolojide Durkheim gibi dil ve sosyallik arasında ontolojik bir bağ kuran başka bir sosyoloğun olmadığı söylenebilir. Durkheim dilin sosyallik ile olan otantik bağlamını *Dini Hayatın İlk Biçimleri*'nde (2011) kurmaktadır. Durkheim çalışmalarının tasnifini yapan bazı isimler genellikle Durkheim'in söz konusu eserini daha önce yayınladığı temel eserlerinden farklı bir konumda değerlendirmektedir (Lemert, 2011: 25). Bu çalışmada Durkheim dili sosyallik ile sıkı bir ilişki içerisinde değerlendirir. Durkheim dil ile sosyallik ilişkisini somut anlamda din bağlamında kurar ve ritüelin (bedenle birlikte) en önemli unsurunun dil olduğunda ısrar eder. Dili kolektif bilincin bir tezahürü olarak kabul eder. Bu kolektifliğin ifadesinin kökenini Durkheim totemizmde bulur (Durkheim, 2011: 351). Durkheim dil ile toplumsallık ilişkisini tartışır ve ikisi arasında sıkı bir ağ örür:

Genel bir fikir kendisini ifade eden ve ne ise onu yapan sözler olmaksızın, bir varlığı ve bir gerçekliği olmayacağından, çünkü söz konusu fikir ancak bu kelime vasıtasıyla ve onda var olacağı için, tasnif etmek aynı zamanda isimlendirmektir. Böylece, bir halkın dili, her zaman insanların öğrenmeye başladıkları yeni şeyleri zihinlerinde tasnif etme tarzını etkiler. Bu yeni şeyler daha önce mevcut bulunan çerçevelere uymak zorundadır.

Bu sebepten dolayı da insanlar evrenin kapsamlı bir tasavvurunu oluşturmaya çalıştığında, onların konuştukları dil, o zaman ortaya çıkan fikirler üzerinde silinmesi mümkün olmayacak bir şekilde damgasını basar (Durkheim, 2011: ss. 107-108).

Durkheim sosyallik ve dil ilişkisini kategoriler üzerinden epistemolojik bir temelde ele alır. Dolayısıyla Durkheim için dil problemi aynı zamanda bir epistemoloji problemidir. Dikkat edilirse o, dil ile sosyallik ilişkisini temel bir yerden yakalamaya çalışır. Durkheim’a göre “[G]ündelik hayatı düşündüğümüz kavramlar sistemi, ana dilimizin kelime dağarcığı tarafından ifade edilen bir sistemdir; çünkü her kelime, bir kavramı ifade eder. Bu yüzden dil sabit bir şeydir; çok yavaş bir şekilde değişir ve bu yüzden de ifade ettiği kavramsal sistemle aynıdır.” (2011: 582). Kavram, bireysel tasavvurun bir ürünü değildir, kişinin başka insanlar arasında ortak, onlara iletilebilen bir şeydir. Konuşma ve her türlü dilsel alışveriş bir kavram alışverişidir. Bireysel değil, gayr-ı şahsi bir tasavvurdur. İletişimi mümkün kılan bu birey üstü, gayr-ı şahsiliktir (*a.g.e.*, 582). Dil ve onu ifade eden kavramsal sistem müşterek, kolektif bir çabanın ürünüdür. “Onun ifade ettiği şey, bir bütün olarak toplumun tecrübe olgularını ifade ettiği tarzıdır. Bu yüzden dilin farklı unsurlarına karşılık gelen düşünceler, müşterek tasavvurlardır.” (*a.g.e.*, 583). Durkheim çalışmasının giriş bölümüyle birlikte düşünüldüğünde dili ve onu ifade eden kavramsal sistemi felsefi düzlemde sosyolojik düzleme çeker (*a.g.e.*, 21-35). Burada özellikle daha üst bir tartışma içinde, kategoriler tartışmasına gömülü olarak kategorilerin de toplumsal kökenli olduklarını iddia eder. Aslında ona göre kategoriler kavramlardır ve bir müşterek iştirak sonucunda meydana gelen toplumsal şeylerdir. Onlar “zihinler arası uzlaşısı için gereken temel şartları ifade” ederler ve bu, onların yalnızca toplum tarafından şekillendirilmiş olduklarını açıkça göstermektedir (*a.g.e.*, 590). Kategorilerin kurucu unsurlarının toplumsallıktan geldiğinin kanıtı olarak Durkheim, “onların ifade ettikleri ilişkinin toplumda ve toplum vasıtası olmasızın öğrenilemeyecek” olmasına işaret etmektedir (*a.g.e.*, 594). Durkheim dil, kavram ve kategorileri toplumsallık temelinde değerlendirir. Çünkü ona göre bunlar kolektif bilincin bir tezahürü ve aynı zamanda bireyi topluma bağlayan temel unsurlardır. Kolektif bilinç ya da toplum psikik hayatın en yüksek biçimi olduğu için aynı zamanda bilincin bilincidir (*a.g.e.*, 595).

Durkheim sosyallik ile dil ilişkisini esaslı bir temelde ele alır. Her medeniyetin, toplumsallığın “kendisini karakterize eden kendisine has düzenlenmiş bir kavramlar sistemine sahip” olduğunu ifade etmesi problemi sabitleştirmedeğini göstermektedir. Durkheim’ın temel düşüncesi dilsel bir varlık olmanın aynı zamanda toplumsal bir varlık olmakla eşdeğer olduğudur. Hangi dil konuşulursa konuşulsun o dilin kavramsal sistemi toplumsallığa gömülüdür. Bir dilin kavramsal sistemiyle düşünmeyen bir insan ona göre “insan olmaz, çünkü o, toplumsal bir varlık değildir.” (a.g.e., 588- 589). Turner’in de ifadesiyle Durkheim için dil, kolektif bilincin temel bir bileşenidir (2013: 289). Dolayısıyla Durkheim dili yalnızca bir iletişim aracı konumuna indirgemez, dil bir bütün olarak kolektif bilincin ifade edilmesini ifade eder. Yine Durkheim Mauss’la birlikte yazdıkları *Primitive Classification* (2009) (İlkel Sınıflandırmalar) başlıklı makalede zihinsel işleyişin toplumsal kökenleri çözümlenmiş ve dinin esas olarak bir iletişim amacı taşıdığı ileri sürülmüştür. Buna bağlı olarak da *Dinin İlkel Biçimlerin* başında da ifade ettiği gibi din bir toplum için ortak bir anlam dünyası yaratan kolektif temsilleri oluşturur ve bir iletişim amacı taşıdığından zaman ve mekân gibi kavramların dahi din tarafından şekillendiği belirtilir.¹

Dili sosyolojik bir temelden hareketle tanımlayan bir diğer önemli isim Mead’ir. Çalışmasında insanlar ve diğer canlılar arasında paylaşılan en temel etkileşim biçimi olarak jestleri görür ve fakat anlamlı jestlerin ancak insanın sosyalliğine özgü olduğunu belirtir. Jestler, konuşan bir bireyin deneyimindeki bir anlama karşılık verilirken; başka bir bireyde söz konusu anlamı ortaya çıkaran bir sembol olduğunda dile dönüşür. Dil, en anlamlı semboldür. Toplumsal süreçlerin zihinsel süreçlerden önce geldiğini düşünen Mead, zihnin var olması için dilin mevcut olması gerektiğini söyler. Bütün dillerin toplumsallıkla ilişkilendirilmesi ve toplumsallıkta temellendirilmesi; onun sosyal süreçlerin bir parçası olmasına ve sosyal bir duruma aracılık etmesine dayandırılır (Mead, 2022: ss. 57-89). Mead ile benzer bir biçimde dil problemini ele alan Berger ve Luckmann’a göre toplumdaki en önemli gösterge sistemi dildir ve dil sosyalizasyonun hem en önemli içeriğini hem de en önemli aracını

¹ Bourdieu kısmında, Bourdieu’nün modern toplumlarda dil problemi anlamaya çalışırken Durkheim’in dine yüklediği misyonu daha politik bir bağlamda devlete yüklediği görülecektir .

teşkil eder. Dil sosyalizasyonun en önemli bileşeni olduğu için nesnelleştirici bir niteliğe sahiptir. Gündelik yaşamın paylaşılan nesnelleştirmeleri dilsel göstergeleştirmelerle gerçekleşir. Bundan dolayı “dille ilgili bir kavrayış, gündelik yaşamın gerçekliğine yönelik herhangi bir kavrayış için temeldir” ve insanın varlığı dil üzerinden nesnelleşir (2020: 54, 56). Dil onlara göre aynı zamanda bir bilgi stoğudur. Böylece dil, şimdi ile geçmiş arasında anlam ve tecrübelerin nesnel bir deposu olarak söz konusu anlam ve tecrübeleri gelecek nesillere aktarmaktadır (*a.g.e.*, 67). Kısacası Berger ve Luckmann için “dil, ortak tecrübeleri nesnelleştirir ve böylece kolektif bilgi stoğunun hem temeli hem de aracı haline gelerek, bu ortak tecrübeleri dilsel cemaat içindeki herkes için erişilebilir kılar.” (*a.g.e.*, 100). Durkheim, Mead ve Berger ve Luckmann üzerinden görmüş olduğumuz gibi dil ve insan sosyallığı arasında ontolojik bir ilişki mevcuttur. Bu sosyologlar dili kolektifliğe referansla tanımlamakta ve analiz etmektedir. Dil problemini toplumsallık temelinde ve fakat farklı perspektifle analiz eden isimlerden biri V. N. Voloshinov’dur. Nitekim incelememizin önemli bir boyutunu oluşturan Bourdieu, dili kavrayış tarzı bakımından Voloshinov’a yakın durur. Fakat Bourdieu’nün çalışmalarında, kendisine herhangi bir referansa rastlamadık. Bunun temel nedeni, Voloshinov’un dili altyapıyla sıkı ilişkisi bağlamında Marksist açıdan değerlendirmesi olduğunu düşünüyoruz.

Voloshinov’un amacı sosyolojik yöntemi dil incelemelerine uygulamaktır. Ona göre sözün doğası bireysel değil, toplumsaldır. Dil, toplumsal ilişkilerin ve mücadelelerin anlatımıdır. Dil, bu mücadeleyi hem içinde taşır hem de ona maruz kalır. Ona göre “dil fenomenini gözlemleyebilmek için, hem sesin üreticisiyle alımlayıcısının hem de bizzat sesin toplumsal atmosfere yerleştirilmesi gerekir. Sonuçta konuşucu ve dinleyici aynı dil cemaatine ait olmalıdır [...] söz konusu iki kişi dolaysız toplumsal ortamın birliği tarafından kuşatılmalıdır, yani özgül bir temel üstünde bir kişiyi diğerine bağlayan bir ilişki olmalıdır. Dilsel bir değiş tokuş ancak özgül bir temelde mümkündür.” (Voloshinov, 2020: 101). Voloshinov’a göre bu temel toplumsallıktır. Toplumsal bir temel olmadan dilin ne olduğunun ortaya konulması, analiz edilmesi ve anlaşılması mümkün değildir. Bu, dili tamamen toplumsallığa indirgemek değildir. Söz konusu olan indirgemecilik değil, pratik varoluşuna zemin

hazırlamak anlamında imkândır. Diğer bir ifadeyle toplumsal temel dil ve sosyallık arasında kurulacak bir ilişkinin *a priorisidir*.

Bir ortamla olan somut bağlantısı içinde dilsel etkileşime her zaman dilsel olmayan karakterdeki toplumsal edimler eşlik eder ve dilsel iletişim çoğunlukla bu edimlerin aksesuarlarıdır, yalnızca yardımcı bir rol oynar. Dil tam olarak burada, somut dilsel iletişimde hayat kazanır ve tarihsel olarak evrimleşir; dil biçimlerinin oluşturduğu soyut dilsel sistemde değil, konuşucuların bireysel psişelerinde de değil (*a.g.e.*, 170-171).

Voloshinov'a göre dil, bireyler arası basit bir iletişim aracı olmanın ötesinde tarihsel olarak belirlenmiş ve ideolojik mücadelelerle iç içe geçmiş bir toplumsal yapıyla şekillenmiştir. Dil, bireysel bilinçten kaynaklanan bir olgu değil, toplumsal örgütlenmenin ve maddi üretim ilişkilerinin bir sonucudur. Bundan dolayı dildeki her birim, sınıfsal, ideolojik ve tarihsel bağlamlardan bağımsız olarak kavranamaz. Voloshinov dil kuramını inşa ederken dilbilimindeki iki ana eğilimin eleştirisinden hareket eder: Bireyci öznelcilik ve soyut nesnelcilik. İlk eğilim Wilhelm von Humboldt'a ve Vossler okuluna dayandırılır. Bu eğilimin dili kavrayış biçimi ilkelere dayanır:

i-Dil etkinliktir; bireysel söz edimlerinde maddeleşen sürekli bir yaratım (*energia*) sürecidir. ii-Dilsel yaratıcılığın yasaları, bireysel psikolojik yasalardır. iii- Dilin yaratıcılığı anlamlı bir yaratıcılıktır, yaratıcı sanata benzer. iv- Hazır mamul bir ürün (*ergon*) olarak dil, durağan bir sistem olarak dil (sözcük, dilbilgisi, sesbilgisi), deyim yerinde ise dilsel yaratıcılığın sertleşmiş lavıdır, kımıldamayan deposudur; dilbilim, dilin hazır mamul bir araç olarak öğretilmesi amacıyla bu kabuktan [...] soyut bir bina yapar (*a.g.e.*, 104; vurgular kaldırılmıştır).

Soyut nesnelcilik yaklaşımının ideal tipik örneği ise Ferdinand de Saussure olarak gösterilir. Saussure dilin üç boyutu arasında bir ayrım yapar: Dil yetisi-söz (*langage*), bir biçimler sistemi olarak dil (*langue*) ve bireysel sözcelem edimi (*parole*). Dil (*langage*), dil yetisinden (*langue*) ve sözcelemden (*parole*) ayrıştırılır. Dil yetisi-söz (*langage*) Saussure'e göre dilbilim inceleme nesnesi değildir ve dil de (*langau*) sözceleme karşıt konumlandırılır. Böylece sözcelem tamamen bireysel bir kendilik olarak görülür (*a.g.e.*, ss. 119- 122). Bu yaklaşımın temeli şu ilkelere dayanır:

i- Dilsel biçimlerdeki durağan değişmezlik etkeni bu biçimlerin değişebilirliğinden önce gelir. ii- Soyut somuttan önce gelir. iii- Soyut sistemleştirme tarihsel edimsellikten önce gelir. iv- Öğelerin biçimleri bütünüün biçimlerinden önce gelir. v- Sözün dinamikleri ihmal edilip yalıtık dilsel öge şeyleştirilir. vi- Sözcüğün yaşayan çok-katlı anlam ve vurgusu ihmal edilebilir, sözcük anlam ve vurgusuna önem verilir. vii- Bir kuşaktan öbürüne aktarılan hazır bir ürün olarak dil anlayışı. viii- Bir dilin içsel üretim sürecini kavramsallaştırma yeteneksizliği (*a.g.e.*, 143; vurgular kaldırılmıştır).

Voloshinov'un sosyolojik temellere dayandırdığı dil kuramının temelinde sözcelem (utterance) kavramı bulunur. Ona göre soyut nesnelci yaklaşım sözcelemi, dil sistemini hareket noktası olarak kabul eder ve sözcelemi bireysel bir şey olarak kavradığı için reddeder. Bireyci öznelci yaklaşım ise sözcelemi öncelemesine rağmen benzer şekilde onu bireysellik temelinde tanımlar ve bundan dolayı sözcelemi bireysel psişik olarak konumlandırır. Voloshinov'a göre her iki yaklaşımın proton pseudosu burada yatmaktadır. Bu doğrultuda Voloshinov sözcelemin bireysel bir fenomen olmadığını, toplumsal bir fenomen olduğunu iddia eder ve kuramını bu iddia üzerinden ortaya koyar (*a.g.e.*, 151).

Sözcelem, bireyler arası bir iletişim eylemi olmaktan çok, tarihsel olarak belirlenmiş, toplumsal koşullar tarafından şekillendirilmiş bir söylem birimidir. "Sözcelem, toplumsal olarak örgütlü iki kişi arasında kurulur ve gerçek bir gönderilenin yokluğu durumunda, konuşucunun ait olduğu toplumsal grubun normal bir temsilcisinin şahsında bir gönderilen varsayılır" (*a.g.e.*, ss. 155-156). Yani dilsel iletişim, yalnızca sözcüklerin iletimi değil, aynı zamanda bu iletimin hangi toplumsal yapılar ve güç ilişkileri içinde üretildiğiyle ilgilidir.

Voloshinov'un dil kuramında, sınıf mücadelesi merkezi bir role sahiptir. Dilsel çatışmalar, doğrudan sınıf çatışmalarının bir izdüşümüdür. Egemen sınıflar dili, ideolojik hegemonya kurma aracı olarak kullanırken; ezilen sınıflar için dil, potansiyel bir direniş zemini oluşturabilir. "Dil çatışmaları, sistemin tam ortasındaki sınıf çatışmalarını yansıtır: göstergebilimsel topluluk ile toplumsal sınıf örtüşmez." (*a.g.e.*, 42). Bu nedenle her dilsel gösterge, sadece bir anlam taşımaz; aynı zamanda içinde ortaya çıktığı ideolojik mücadeleler alanının anlatımını içerir. Sözcük bir göstergedir ve gösterge yalnızca iki birey arasında oluşmaz; toplumsal olarak örgütlenmiş bir bağlam içinde şekillenir. "Göstergeler Homo Sapiens türünün herhangi iki mensubu

arasında doğmaz [...] göstergeler mecrası ancak toplumsal olarak örgütlenmiş bireyler arasında biçime bürünür.” (a.g.e., 57). Yani bireysel bilinç, ideolojik bir bağlamdan kopuk değildir, tersine bireysel bilinç toplumsal, ideolojik mecranın sağladığı bakış açısından hareketle açıklanabilir ancak. Dilsel iletişim biçimleri ile ideoloji bağlantısı üretim ilişkileri üzerinden kurulur. “Dilsel iletişim biçimleri tamamen üretim ilişkileri ve sosyopolitik düzen tarafından belirlenir.” (a.g.e., 68). Voloshinov’un dil kuramı şu ilkelere bağlıdır:

- i- Durağan biçimler sistemi olarak, kimliğini biçime dayandıran bir dil anlayışı uydurmaz, soyuttur, yalnızca belli tikel pratik ve teorik amaçlarla bağlantılı olduğu takdirde işe yarar. Bu soyutlama dilin somut gerçekliğine upuygun değildir.
- ii- Dil, konuşucuların toplumsal-dilsel etkileşiminde uygulamaya konan kesintisiz bir üretim sürecidir.
- iii- Dilin üretim sürecinin yasaları hiçbir şekilde bireysel psikolojinin yasaları değildir, ama bunların ikisi de konuşucuların faaliyetinden ayrı tutulamaz. Dil üretim yasaları sosyolojik yasalardır.
- iv- Dilsel yaratıcılık, sanatsal yaratıcılıkla çakışmadığı gibi, aynı şekilde başka herhangi bir özel ideolojik yaratıcılık tipiyle de çakışmaz. Ama aynı zamanda, dilsel yaratıcılık, dili dolduran ideolojik anlamlar ve değerlerden ayrı olarak anlaşılamaz. Dilin üretim süreci, her türlü tarihsel süreç için geçerli olduğu üzere, kör mekanik zorunluluk olarak algılanabilir; ama bu süreç bir kez bilinçli ve istenen zorunluluk konumuna ulaştığında, aynı zamanda özgür zorunluluk haline gelebilir.
- v- Sözcelemin yapısı sadece sosyolojik bir yapıdır (a.g.e., 174-175; vurgular kaldırılmıştır).

Voloshinov’un geliştirdiği kuramsal çerçeve, dilin sabit, durağan bir yapı değil; sürekli olarak yeniden üretilen, değişen ve toplumsal mücadelelerin etkisiyle dönüşen bir yapı olduğunu savunur. Bu açıdan dil ne bireysel psişeye indirgenebilir ne de yalnızca yapısal bir biçimler dizisi olarak tanımlanabilir. Bu iki tutum da dili toplumsal bağlamından koparmaktadır. Dil, biçimsel sabitlikten ve bireysel psişeye açıklanmaktan çok, toplumsal etkileşim içinde gerçekleşen dinamik bir üretilimdir. Bu durum dil incelemelerinde dil-dışı etmenlerin dili belirleme anlamında dikkate alınması demektir. Dilsel anlamın oluşumu, yalnızca biçimbilimsel ya da sentaktik düzeyde kalınarak gerçekleşmez. Dil-dışı etkenler dilsel anlamın oluşumu üzerinde belirleyicidir ve dil-dışı etkenler toplumsal bir temelde gerçekleşir. “Dolaysız toplumsal durum ve daha kapsamlı toplumsal ortam bir sözcelemin yapısını tamamen belirler.” (a.g.e., 157). Yani bir sözcelemin konusu, yalnızca içerdiği dilsel formlarla

değil; üretildiği tarihsel an ve somut toplumsal ilişkilerle şekillenir. Bir sözcelemin konusu yalnızca sözcelemi oluşturan dilsel biçimlerce değil, aynı zamanda ortamın dil-dışı etmenleri tarafından belirlenir (*a.g.e.*, 177). Kısacası Voloshinov'un dil kuramı dili bireysel psişe ya da dil dışı etkenlerden bağımsız soyut bir sistem olarak görmeyi eleştirir. Ona göre dil tarihsel, ideolojik ve sınıfsal ilişkilerinin bir üretim alanıdır.

Dil sosyolojisini dile ve sosyalliğe verilen önceliğe, metateorik olarak ya da diğer disiplinlerle ilişki yoğunluğuna göre farklı biçimlerde konumlara ayırmak mümkündür. Literatüre bakıldığında dil sosyolojisinin genel olarak teorisyenlerin dile ve toplumsallığa verilen önceliklerine göre tasniflendiği görülür. Diğer yandan böyle tasnifler aynı zamanda teorisyenlerin konunun kesişiminde bulunan disiplinlerden hangisine yaslanmasıyla da ilişkilidir. Dolayısıyla bu tür tasniflerin metateorik değil, teorisyenin içerisinden konuştuğu disiplinin dil ve toplum tanımlamaları referans alınarak yapılmıştır. Burada önemli bir problemin altını çizmek gerekir. Söz konusu tasniflerde üst başlık olarak dil sosyolojisinin seçilmesi dile ve topluma verilen anlamın farklı disiplinler içerisindeki tanımlamalara göre yapılmasından dolayı uygun olmayabilir. Çünkü aşağıda da görüleceği gibi böyle yapıldığında sosyal psikoloji, antropoloji, dilbilim, sosyodilbilim gibi disiplinlerin dile ilişkin kavrayışları da dil sosyolojisine eklenmiş olur. Bir inceleme nesnesi olarak dilin pek çok farklı disiplin içerisinde ele alınması kaçınılmazdır. Bu, dilin disiplinler arası hatta disiplinler üstü bir problem olduğunu gösterir. Fakat bazı önemli hususlar dikkate alınmadan bu disiplinlerdeki teorilerin de dil sosyolojisi üst başlığı altında tasniflenmesi, problemi disiplinler üstü olmaktan çıkardığı gibi onu anlama ve açıklama noktasında bir karmaşa ve müphemliği beraberinde getirir.

1.4. Dil sosyolojisini Tasniflemek

Literatürde dil sosyolojisini tasnifleyen iki metin bulunur. İngilizce olarak kaleme alınan bu metinlerden biri makale düzeyinde iken; diğeri doktora tezi düzeyindedir. Yayın tarihlerine göre iki metin aşağıda betimlenecektir.

Tollefson, *Alternative paradigms in the sociology of language* (1981) çalışmasında özellikle dil planlaması problemi bağlamında dil sosyolojini Kuhn'un paradigma tezinden hareketle değerlendirir ve dil sosyolojisinde iki paradigmanın

olduğunu söyler. Ona göre Joshua A. Fishman, Charles A. Ferguson ve Jyotirindra D. Gupta'nın 1968 tarihli ortak çalışmaları olan *Language Problems of Developing Nations* dil sosyolojisindeki çalışmaların yapılmasına, alandaki tezleri test etmek için veri toplamaya ön ayak olmuştur. Dil sosyolojisi tasnifinde Tollefson bir tespitten ziyade esasen iki ana eğilimi ideal tip olarak betimler.

İlk paradigma tanımlayıcı paradigma (the descriptive paradigm) olarak adlandırılır. Bu paradigma ona göre baskın olan paradigmadır ve Fishman bu paradigmanın öncü ismidir. Bu paradigmadaki temel amaç dil kullanımının sosyal organizasyonunu ve dil kullanımındaki değişiklikleri yöneten ilkelerle ilgili bir anlayış geliştirmektir. Bundan dolayı bu paradigma betimleyicidir (Tollefson, 1982: 2). Fishman'ın ifadeleriyle “Kim, hangi dili (veya hangi dil çeşidini) kime, ne zaman ve hangi amaçla konuşur (veya yazar)?” (akt. *a.g.m.*, 3). Burada dil yapısı ile sosyal organizasyon arasındaki ilişkiler analiz edilir. Yani dilsel yapı ve sosyal organizasyon arasındaki ilişkilerle ilgilenilir. Araştırmacı için sosyal organizasyon hakkında bilgi edinmek için dilsel yapının, dilsel formların işlevi hakkında bilgi sağlamak için ise sosyal organizasyonun araştırılması önemlidir (*a.g.m.*, 4).

İkincisi ana eğilim *değerlendirici paradigma* (the evaluative paradigm) olarak isimlendirilir. Değerlendirici paradigma diğer paradigmadaki gibi dilsel yapı ve sosyal organizasyon arasındaki ilişkilerle değil, söz konusu ilişkileri kasıtlı olarak değiştirme mekanizmalarıyla ilgilenir. Bu paradigmada dil, “emek, hammadde ve sermaye gibi ekonomik kaynaklara benzer bir kaynak olarak görülür... dil yeterliliği, dil çalışması ve dil kullanımı ekonomik ve sosyal değere sahiptir.” (*a.g.m.*, ss. 5-6). Ona göre Fishman'ın son dönem çalışmaları bu paradigmaya kaymıştır. Bununla birlikte bu paradigmada değerlendirilen bir diğer önemli isim Das Gupta'dır (*a.g.m.*, 8). Tollefson'un yapmış olduğu tafnifin bir bütün olarak dil sosyolojisi literatürünü dikkate aldığını söylemek zordur. Bundan dolayı *Dil Sosyolojisinde Alternatif Paradigmalar* makalesi, ilk okuyuşta doldurulmamış olduğu izlenimi izlemeyi vermektedir. Eğer ki Tollefson'un örtük niyeti dil sosyolojisinde bazı hakim paradigmanın olduğu ve kendisinin ele aldığı iki paradigmanın söz konusu paradigmalara alternatif olduğu ise bu anlaşılabilir bir durumdur. Fakat genel literatür

dikkate alındığında Fishman'ın dil sosyolojisinin zaten hakim bir konumda olduğu görülecektir. Dolayısıyla Tollefson'un tasnifi aslında yukarıda bahsedilen dil planlaması problemi bağlamında bir tasnifle sınırlıdır.

Dil sosyolojisi literatürünü tasnifleyen diğer isim Hawkins (2013)'dir. Hawkins, Tollefson'un aksine alanın bütünlüklü bir analizini yapar. Ona göre dil sosyolojisi üç ana tez üzerinden tasniflenebilir. Yapılacak tasnif sırasıyla şu temel tezler üzerinden yapılabilir: i- *Dil, toplumu yansıtır* (Language reflects society), ii- *Dil, sosyal yaşamı ifade eder* (Language expresses social life) ve iii- *Dil, toplumun temelidir* (Language is fundamental to society). Hawkins dil sosyolojisi literatürünü bu üç tez üzerinden değerlendirir ve tasnifler.

Dilin toplumu yansıttığı tezi genel olarak sosyodilbilim alanındaki isimlerce dile getirilmektedir. Hawkins, dil ve toplumsallık arasındaki ilişkinin bir tanımı olarak kabul edilebilecek bu önermenin belirsiz olduğunu ifade eder. Fakat yine de tezi anlamak istediğimizde şu basit çıkarımı yapabiliriz: Burada özellikle sosyodilbilimciler için dil ve toplum iki ayrı ve bağımsız sistemdir. Böylece “dilin yapısının ve süreçlerinin, dilin dışındaki herhangi bir şeye atıfta bulunulmaksızın nedensel olarak açıklanabilir olduğu düşünülür. Benzer şekilde, sosyal süreçlerin yalnızca sosyal değişkenlerle açıklanabileceği düşünülmektedir.” Dil ve toplumsal yapı bir dereceye kadar bir kolerasyon gösterir. Aslında bu tezde Hawkins dilin bir dereceye kadar toplum için yansıtıcı bir töz olduğunu belirtir. Hawkins'e göre bu tezin ideal temsilcileri W. Labov ve J. A. Fishman'dır (Hawkins, 2013: ss. 21-30).

İkinci ana grup olan dilin sosyal yaşamı ifade ettiği tezin kökeni antropolojik dilbilime dayandırılır. Bundan dolayı *ifade etme* terimi yerine daha teknik bir terim olan *indeks* terimini kullanmak daha anlamlı olabilir. Yani dil, sosyal yaşamı indeksler. Buradaki temel fikir dilin gözlemlenemeyen bir fenomen düzeni olan sosyal yapı düzenlemesinin kanıtını sağladığıdır. Aslında “bu, iletişim etnograflarını saha çalışması ortamında ampirik verileri toplamaya ve yorumlamaya yönlendiren görüştür ...bu araştırmacılar, sosyal organizasyonun, dilin çeşitli şekillerde kullanılmasıyla aldığı biçimi okumaktadır.” (a.g.e., 21). Dilin toplumu yansıttığı tezinde olduğu gibi burada dil ve toplum iki özerk alan olarak görülmez. Burada dil ve toplumsal yaşam iç

içedir. “Dil, sosyal organizasyonun kanıtını sağlayabilir; ancak bu, sosyal yapının dilsel kullanım kalıplarına neden olduğu anlamına gelmez.” Yani nedensel önceliğe ilişkin sorular burada söz konusu değildir. Daha ziyade burada “dilin toplumu nasıl ifade ettiğine” öncelik verilir. Bu tezin temsilcileri ise D. Hymes, J. J. Gumperz ve B. Bernstein’dır (*a.g.e.*, ss. 30-41).

Üçüncü ve son görüş dilin toplumun temeli olduğu görüşüdür. Hawkins’e göre bir dil sosyolojisi kurma çabalarının temelindeki en isabetli tez dilin toplum için temel olduğu tezidir. Burada dilin toplumda nedensel bir role sahip olduğunu ileri sürer. Diğer bir ifade ile toplum varlığını dile borçludur. Burada sosyolojik araştırmaların temeline dilin yerleştirilmesi önerisi yapılır. Sosyolojik araştırmaların temeline yerleştirilen dile yüklenen anlam, dilbilimcilerin dile yükledikleri anlamla aynı değildir. Dil sosyalleşme pratiklerinde, toplumsal ilişkilerin kurulmasında ve kalıplaşmasında asli bir rol oynar. Yani dil olmasaydı ne herhangi bir toplumsal ilişki kurulabilir ne de kalıplaşabilirdi. Farklı tarzlarda çalışmalarına rağmen bu tezin temsilcileri T. Luckmann ve J. O. Hertzler’dir (*a.g.e.*, ss. 41-47).

Böylece Hawkins üç temel tez üzerinden dil sosyolojisini üç guruba ayırır. Hawkins’in tasnifinin literatürü önemli ölçüde dikkate aldığını söylemek mümkündür. Gerçekten de o nispeten de olsa dil sosyolojisine derli toplu bir görünüm kazandırma çabasıdır. Fakat bu tasnifin toplumsallık üzerinden değil, dilin merkeze alınmasıyla oluşturulmuş bir tasnif olduğu söylenebilir. Şöyle ki; ilk tez, dilin toplumu yansıttığıdır, ikincisi dilin toplumun bir indeksi olduğudur ve son olarak dilin toplumun temeli olduğudur. Burada toplum ve dil arasında her ne kadar ikinci grupta olduğu gibi nedensel bir öncelik ilişkisinin olmadığı ve dil ile toplum arasında güçlü bir ilişki olduğu söylene de toplumun dil ve kullanımı üzerindeki etkisi tali bırakılmıştır. Oysa dil sosyolojisinde toplumsal ilişki biçimlerinin dil ve kullanımı üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu düşünen isimler de bulunur. Yukarıda Durkheim ve Voloşinov üzerinden gördüğümüz ve ileride de Bourdieu’ de göreceğimiz gibi toplumsal yapısının dil ve kullanımı üzerindeki etkisini odağına alan farklı konumlardan sosyologlar da bulunur. Bu anlamda Hawkins’in tasnifine önemli bir ekleme yapmak gerekir. Bu da söz konusu isimler üzerinden düşünüldüğünde;

toplumsal ilişki biçimlerinin dil ve özellikle dil kullanımı üzerinde etkili hatta bazı isimler için belirleyici olduğu şeklinde yeni bir kategori oluşturulmalıdır.

1.5. Dile İlişkin Disipliner Ayrımlar: Dil sosyolojisi- Dilbilim- Sosyodilbilim

Dil sosyolojisini tanıtan veya tartışan metinler genel olarak onun bazı disiplinlerle olan yakın hatta bazı durumlarda içiçe ilişkisinden disiplinlerarası bir alan olduğunu ifade etmektedirler (Fishman, 1976, 1977; Penalose, 1981). Fakat burada önemli bir ifade ediş hatası yapılır. Disiplinlerarası olan dil sosyolojisi değil, dil probleminin kendisidir. Yani dil sosyolojisinin ilgilendiği problem disiplinlerarası bir problem olduğu için diğer alanlarla ilişki kurulur. Bundan dolayı dil sosyolojisi yapan isimler ya dilin başka alanlardaki ele alış biçimleriyle dirsek teması kurarak ya da söz konusu biçimleri eleştirerek bir tartışma yürütürler. Aşağıda bazı kavramları netleştirmek adına yapılacak tartışmayı müphemleştirmemek için bir ayrımı şimdiden yapmak gerekir. Dil sosyolojisinin probleminden disiplinler arası bir problem olarak söz edilmesi onun antropoloji, felsefe, psikoloji gibi alanlarla olan ilişkisinden ziyade daha çok farklı bir konumdan yapılır çoğunlukla. Burada nesne odaklı bir durum söz konusudur. Dolayısıyla dil bir inceleme nesnesi veya tahayyül unsuru olarak düşünüldüğünde üç alan arasındaki farklılıkları ortaya koymak müphemlikleri olabildiği ölçüde bertaraf etmek için önemlidir. Bu alanlar *Dilbilim* (Linguistics), *Sosyodilbilim* (Sociolinguistics) ve *Dil sosyolojisi* (Sociology of Language)'dir. *Dil* bu üç alanın sosyolojik anlamda temel inceleme nesnesi konumundadır.

Bilindiği gibi sosyoloji ve dilbilim farklı bilimsel geleneklere sahip iki alandır. Bundan dolayı dil sosyolojisinin dilbilimden farkının sosyodilbilim ile olan farkından daha kolay ortaya konulabileceğini söylemek mümkündür. Aslında doğrudan dilbilim ve dil sosyolojisi arasındaki farkı göstermek yerine dilbilim ile sosyodilbilim arasındaki farkı göstermek hem daha açıklayıcı hem de daha anlamlı olacaktır. Sosyodilbilim literatürü genel olarak dikkate alındığında dilbilim ile sosyodilbilim arasındaki fark dilbilimin dili toplum ve unsurlarından yalıtılmış olarak ele aldığı ya da dil dışı unsurları tali bıraktığıdır. Dilbilimcilerin genel olarak kabul ettikleri tez gramerin, konuşanların sosyal yaşamlarından bağımsız olarak değerlendirilebileceğidir. Bundan dolayı dilbilimciler öncelikle dilin yapısını dikkate

olarak; onu güç, sınıf, etnisite, sosyal konum vs. gibi sosyal problemlere atıfta bulunmadan açıklanabilecek soyut bir nesne olarak kabul ederler. Dilbilimde esas olan dil yapısının analizidir. Dil, onu kullanların ve kullanım tarzlarının üstünde ve bundan dolayı da ötesinde var olan bir şey gibi biçimsel olarak görülür ve analiz edilir (Fishman 1977: 7; Fishman, 1976: 222; Romaine, 2000: x; Hudson, 2001: 4) Sosyodilbilim ise tam da dilbilimin dilin yapısını incelerken dışladığı toplumsal unsurları analiz biriminin bir parçası kılma amacındadır. Bu nedenle sosyodilbilim üzerine herhangi bir çalışma incelendiğinde çalışmanın hemen başında iki alan arasındaki ayrımın itinayla yapıldığı görülecektir. Sosyodilbilimin ne olduğuyla ilgili farklı görüşler olsa da dilbilim ile karşılaştırıldığında ortak bir nokta vurgulanır. Bu, dilin toplumla ilişkili olarak incelenmesi gerektiğidir. Dolayısıyla sosyodilbilim açısından dil incelemesinin içerisinde toplumsal unsurlara yer verilmelidir. Bir analiz birimi olarak dilin yalıtılmış yapısı açıklayıcı değildir. Sosyodilbilime dilsel yapı ile sosyal yapının mütekabil olduğu tezi üzerinden meşruiyet kazandırılır. Sosyodilbilim, dil yapısının belirli özelliklerinin tanımlanabilir sosyal kategorilere göre dağıldığını varsayar ve bu dağılımı inceler. Burada dilsel form değişkenliğinin insanın sosyal çeşitliliğini yansıttığı düşüncesi temel bir düşüncedir (Penalosa, *a.g.e.*, 4 vd; Hudson, *a.g.e.*, xiv).

1950’lerde ortaya çıkan ve kullanılmaya başlanan *sosyodilbilim*, dilin toplumdaki yeri ile ilgili meseleleri ele almak ve özellikle dilsel çeşitliliğin sosyal bağlamını ele almak için dilbilimcilerin ve sosyologların bakış açıları bir araya getirilmeye çalışılmıştır (Romaine, 2000: ix). Yani sosyodilbilim, sosyoloji ile dilbilim arasında bir yerde konumlandırılır. Dilbilime karşı olarak toplumsal faktörlerin etkisi vurgulanır, sosyolojiye karşı olarak da dilin sosyallikteki öneminin dikkate alınması gerektiği belirtilir. Peki, bu çözümlemede dil sosyolojisinin yeri nerededir?

Bazı isimlerler üzerinden kategorize edersek bazen sosyodilbilim, dilbilim ile dil sosyolojisi arasında bir yerde konumlandırılır (Hudson, 2001; Romaine, 2000). Bazen de aralarında nüanslar belirtilse de sosyodilbilim ile dil sosyolojisi aynı biçimde anlamlandırılır ve kullanılır (Fishman 1977; 1985; Penalose, 1981). Sosyodilbilim ve dil sosyolojisinin aynı biçimde anlamlandırılması aslında dilbilim ve sosyolojinin dili

inceleme biçimlerindeki “tek yanlılığın” bir anlamda törpülerek daha verimli araştırmaların ortaya çıkması amacıyla aralarında bir diyalog kurulmasından dolayıdır. Böylece dil sosyolojisi ve sosyodilbilim iki ebeveny disiplin kabul edilir (Fishman, 1976: ss. 222-223).

Sosyodilbilim ve dil sosyolojinin ayrı alanlar olduğunu ifade eden görüşü Hudson’a (*a.g.e.*, 4) referansla ifade edebiliriz: sosyodilbilim, dilin toplumla ilişkili olarak incelenmesi ise dil sosyolojisi toplumun dille ilişkili olarak incelenmesi olarak düşünülebilir. İlk bakışta her ne kadar oldukça benzer görölse de aralarında çok temel bir fark bulunur. Konumlanışa bağlı olarak bir kavram diğer kavram karşısında ikincil bir pozisyona düşer. Grimshaw’a göre sosyodilbilim ve dil sosyolojisi aynı değildir. Sosyodilbilim daha çok mikro ve sosyal psikoloji sorunlarına duyarlıyken, dil sosyolojisi makro ve sosyal yapısal sorunlara duyarlıdır (1987: ss. 9-14). Aslında tuhaf bir biçimde makro-mikro problemleri tartışması söz konusu olduğunda dil sosyolojisi sosyodilbilimin bir alt alanı olan makrososyodilbilime eklemelendiği de görülür (Romaine, *a.g.e.*, x). Hem dil sosyolojisi hem de sosyodilbilim alanında otorite isimlerden olan Fishman sosyodilbilim ile dil sosyolojisinin birbirleri yerine kullanıldığını ifade eder (1960’larda bu ifadeleri kullanır) ama metodolojik ve kavramsal araçlarını daha ziyade sosyodilbilime borçlu olduğunu söylemesine rağmen dil sosyolojisi nitelendirmesini kullanmayı tercih eder. Çünkü Fishman’a göre toplum dile indirgenemezdir. Tüm dil davranışlarının bağlamı toplumdur. Fishman açısından sosyodilbilim toplumdan ziyade dilin belirleyiciliğine ve önceliğine önem verir (Fishman, 1977: ss. 6-10).

Bourdieu hem dilbilimini hem de sosyodilbilimi radikal olarak eleştiren bir dil sosyolojisi anlayışına sahiptir. Bourdieu, Chomsky ve Saussure üzerinden dilbilimi eleştirir. Dilbilime karşı Bourdieu’nün temel tezi dilsel bir durumun hiçbir zaman salt dilsel olandan ibaret olmadığı ve dille belirli bir ilişkinin dilin içsel yapısından kaynaklı olmadığıdır. “*Dille bir ilişki edinilmeksizin bir dil edinilemez: kültür alanında edinilme tarzı, kendisini, söz konusu kazanımı belli bir kullanma şekli olarak, kazanılarda baki kılar. Zira bizzat edinilme biçimi, edinenle kazanım arasındaki nesnel ilişkilerin ifadesidir.*” (Bourdieu, 2015: 156). Böylece dilbilime karşı Bourdieu

dil sosyolojisinin temel yasasını şu şekilde ortaya koyar: “belirli bir durumda kullanılan dilin, genel linguistiğin varsaydığı gibi sadece konuşmacının yetkinliğine değil, ama aynı zamanda benim dil piyasası olarak adlandırdığım şeye de bağlı olduğudur.” Bu görüşe göre “ürettiğimiz söylem, konuşmacının yetkinliğinin ve söyleminin yer aldığı piyasanın ‘bileşik’ bir sonucudur; söylem kısmen de olsa alımlama koşullarına bağlıdır.” (Bourdieu, 2016b: 121).

Diğer yandan Bourdieu sosyodilbilimi, sosyodilbilimcinin özellikle araştırma esnasındaki tutumu üzerinden eleştirir. Ona göre bu alandaki araştırmacı tahakkümün etkilerinden azade pür bir anket durumu tahayyül eder. Sosyodilbilim genelde piyasanın etkilerini gözardı eder. Çünkü onun toplamış olduğu veriler onun bakış açısından sabit bir duruma aittir, kendisi ve anketörle olan ilişki gibi. “İlişkiyi kontrol altına almanın tek yolu, piyasadaki durumlardan yalnızca birine öncelik verip konuşmanın *hakikatini*, en hakiki halk ağzını, yalnızca bu koşullar altında üretilen söylemde aramak yerine, *piyasadaki farklı durumları değişken olarak ele almak suretiyle ilişkinin kendisini bir değişken haline getirmektir* (Bourdieu, 2016a: 158). Bourdieu açısından sosyodilbilim argo, söyleyiş, lehçe, tonlama, sözlü repertuar, sosyal temsiller vb.nin tekrarlanan oluşumlarını toplama eğilimindedir. Fakat tüm bu konuşma biçimlerinin veya bölgesel aksanların toplumsal değerlendirmesinin değişen doğasını yaratmada iş başında olan iktidar mekanizmasını gözden kaçırır (Myles, 1999: 886).

Dilbilim, sosyodilbilim ve dil sosyolojisindeki tartışmalarda iki temel analitik birim vardır: *dil* ve *toplum*. Eğer üç alanın birbirinden farklılıklarını vurgulanırsa o zaman, yukarıdaki tartışmadan da çıkarılacağı gibi dil ve toplum iki ayrı unsur olarak tahayyül edilecektir. Yani dil ve toplumun iki ayrı unsur olarak görülmesinde disipliner kaygıların etkisi de vardır. Bu kaygıdan dolayı nedensel ilişki farklı tarzlarda kurulur. Grimshaw bu tartışmalar bağlamında kurulan dört nedensel ilişki biçiminden bahseder. Bu ilişki türlerinden ilk üçü doğrudan yukarıda yaptığımız tartışmayla ilişkilidir. Sonuncusu ise -en azından burada yapılan tartışma bağlamında- farklıdır. Nedensel ilişki biçimlerinden ilki, i- temel olarak dil veya zemin, neden, bağımsız değişken veya bağımsız değişkenler kümesi olarak dil. Özellikle geleneksel

dilbilimciler dil yapısının (genel olarak dil) ve dil yapısının (bireysel diller) konuşma üretimini (speech production) belirlediği tezini paylaşırlar. Değişim temel olarak dilin yapısındaki kalıtsal (inherit) kurallar tarafından gerçekleştirilir. ii- Belirleyen olarak sosyal yapı veya bağımsız bir değişken, bağımsız değişkenler kümesi olarak sosyal yapı. Buradaki amaç sosyal yapı tertibatındaki sosyal eylemin nedeninin, toplumsallığın nasıl yeniden üretildiğinin araştırılmasıdır. Dil sosyolojisi için merkezi olan dilsel sosyal olgulardır. iii- ikisi karşılıklı birbirlerini belirler ve eş zamanlı olarak oluşur. Herhangi bir öncelik söz konusu değildir. Burada dil toplumsallıktan ve toplumsalın dilden ayrı olarak araştırılamayacağı ifade edilir. iv- Her ikisi de üçüncü bir unsur tarafından belirlenir. Bu üçüncü unsur *Weltanschauung*, insanlık durumu, insan zihninin organizasyonu veya düzenli bir evrenin içsel talepleri vb. olabilir. (Grimshaw, 1987: ss. 13-15). Problemimiz bağlamında istisnaları paranteze alarak genel olarak ifade edersek ilk ilişki biçimi dilbilimciler, ikincisi sosyologlar ve üçüncüsünün sosyodilbilim tarafından kurulduğunu söyleyebiliriz. Burada tezin problemi açısından bir bağlamın altını çizmek gerekir. Her ne kadar Grimshaw'un yaptığı nedensel ilişki biçimleri üzerinden dil ve toplum arasında karşılıklı bir ilişkinin var olma durumunu sosyodilbilime yorma söz konusu olsa da bunun zorunlu olarak böyle olması gerektiğini söylemek yanlış olacaktır. Dolayısıyla iki unsur arasında bir karşılıklı ilişki kurulmasını sosyodilbilim alanına girme olarak görmemek gerekir. Bu karşılıklı ilişki pek tabii sosyolojinin alanı içerisinde kalınarak da yapılabilir.

1.6. Bazı Portreler Üzerinden Dil sosyolojisinin Tarihsel Oluşumu Yakalamak

Dil sosyolojisi temeli 1950'lerde atılan, 1960'larla birlikte ivme kazanan disiplinlerarası bir inceleme nesnesini konu edinen bir alandır. Bildiğimiz kadarıyla dil sosyolojisi kavramı ilk olarak 1940 yılında editörlüğünü Harry E. Barnes, Howard Becker ve Frances B. Becker'ın yapmış olduğu *Contemporary Social Theory* çalışmasında C.Wright Mills'in sosyolojinin alt alanlarına dair yapmış olduğu bibliyografya makalesinde geçer. Mills sanat sosyolojisi, hukuk sosyolojisi, bilgi sosyolojisi gibi alt alanlarda değerlendirilebilecek çalışmaları bir araya getirir. Benzer şekilde dil sosyolojisini de bir alt alan olarak değerlendirmekte ve bu alt alanda değerlendirilebilecek bazı çalışmaları biraraya getirir. Mills'e göre dilin önemi politik alandan dini alana, büyüden akla ve kentsel oluşumlara kadar çeşitlilik

gösterebilmesinde yatar. Özellikle Amerikan entelektüel geleneğindeki sosyal psikoloji ve etnometodolojide dile büyük önem verildiği görülür (Mills, 1940: 895). Bibliyografya çalışmasında Mills bir paragraflık kısa girişten sonra dil sosyoloji alt alanında değerlendirilebilecek çalışmaların bir listesini sunar (Mills, 1940: ss. 895-898).

Çalışmaları dil sosyolojisi nitelendirmesi altında değerlendirilebilecek pek çok sosyal bilimci zikredilebilir. Dil sosyolojisinin disiplinlerarası bir problemi konu edinmesi, değerlendirilecek isimlerin hangi kriterlere göre seçileceğini zorlaştıracaktır. Bu durum bilhassa dil sosyolojisini dilbilim, dil felsefesi, dil antropolojisi ve sosyodilbilim alanları içerisinde değerlendirilebilen isimler için söz konusudur. Fakat bütün bu alanlardaki fikirleri değerlendirmek imkansız olduğu için kendimizi dil sosyolojisi olarak nitelendirilen ve literatürde bu alt alan içerisinde değerlendirilen birkaç isimle sınırlandıracağız. Böylece daha odaklanılmış bir biçimde dil sosyolojisi olarak nitelendirilen alanın temel problemlerini, konularını ve teorik çerçevelerini sunabiliriz. Bu amaç doğrultusunda üç temel isim seçtik. Dil sosyolojisi nitelendirmesi altından literatürde öne çıkan ve etkili olan pek çok isim vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Charles H. Ferguson (1959), Dell Hymes (1977), William Labov (1977), Thomas Luckmann (1975). Fakat alanın hem tarihsel gelişimini hem de genel görünümünü sunacağını düşündüğümüz için üç isim üzerinde duracağız. Bunlar sırasıyla Joyce O. Hertzler, Joshua A. Fishman, Basil Bernstein. Hertzler'i tarihsel olarak öncü rolünden; Fishman'ı sosyolojiden ziyade dilbilim ve sosyodilbilim üzerinden dil sosyolojisini kurmasından ve alanda otorite olmasında dolayı; ve son olarak Bernstein'i ise sosyoloji içerisinde hareketle dil sosyolojisi yaptığı için seçtik.

1.6. 1. Joyce O. Hertzler: Toplumun Temeli Olarak Dil

Amerikalı bir sosyolog olan Joyce O. Hertzler (1895-1975) yazdığı iki metinle dil sosyolojisinde öncü bir rol üstlenmiş olsa da genel anlamda toplumsal ilerleme, sosyal kurumlar, toplumsal düşünce ve toplumsal süreçler üzerine yazmış olduğu metinlerle de Amerikan sosyolojisinde bilinir. Burada Hertzler'e yer vermemizin nedeni tarihsel olarak dil sosyolojisindeki öncü rolünden dolayıdır. Çünkü literatür dikkate alındığında onun bu öncü rol dışında literatürü belirleme anlamında başarılı olduğunu söylemek zordur. Şimdilik kabaca ifade edecek olursak Hertzler Amerikan

sosyolojisindeki güçlü işlevselci eğilimlerle, yani işlevsellik üzerinden dilin toplumdaki önemini ortaya koyma amacındadır.

1953'te Hertzler *Toward a Sociology of Language* (Dil Sosyolojisine Doğru) isimli makalesiyle dil sosyolojisinin temellerini atmayı amaçlar. Hertzler bu anlamda ilk isimdir. İlerleyen yıllarda bu amaç doğrultusunda dil sosyolojisi üzerine oldukça hacimli bir kitap yazacaktır. Hertzler makalesinde derin bir tartışma içerisine girmekten ziyade problemi ortaya koymaya ve çerçevelemeye çalışır. Bu açıdan makalesi konuya kısa bir giriş ve sunuştur.

Hertzler'e göre sosyal bilimlerde dil üzerine çalışmalar ağırlıklı olarak etnologlar ve sosyal psikologlar tarafından yapılmıştır. Sosyologlar ise son zamanlarda dilin öneminin farkına varsalar da bir dil sosyolojisinin sadece kenarlarından geçmiştir (1953: 109). Makale sosyologlar için dili merkeze yerleştirerek söz konusu açığı kapatmayı amaçlar. Hertzler makalesinde dil sosyolojisini iki genel başlık altında analiz eder. Bu iki genel başlıkta esasında iki problemin iki farklı boyunu ortaya koyar. İlk Hertzler dil sosyolojisinin *kavramsal bileşenlerini* sıralar ve kısaca açıklar. Burada *deneyim, anlam, iletişim ve eylem, kavramsallaştırma, sembol sistemi, dil-topluluk ve fiziksel, kültürel ve sosyal durumların bağlamı* olmak üzere toplam yedi kavramsal bileşenden bahseder (a.g.m., ss. 110-112). Bu ilk kısımda vurgulanan en önemli unsur şudur: dil bir sosyal davranış aracıdır. Dikkat edilirse kavramsal bileşenler sıralaması bireysellikten kolektifliğe doğrudur. Hertzler açısından dil bireysel deneyimden “sıyrıldığı” anda kavramsallaştırma boyutuna geçer. Kavramsallaştırma ise deneyimi temsil eden bir sembol sistemi olarak dile dönüşür. Burada bir “söylem dünyası” meydana gelir ve bu da dil-topluluk bileşenine ulaşır. Dil sosyolojisinin kavramsal bileşenlerini birbirine bağlı bir zincir dizisi gibi serimleyen Hertzler buradan şu genel teze ulaşır: dünyaya ve nesnelere atıfta bulunmak için bir sembol sistemi olarak kullanılan dil, toplulukların etkileşime girmesi, iletişim kurması ve bir dereceye kadar uyumlu olması için bir temeldir (a.g.m., 111).

Dil sosyolojisinin inceleme alanları boyuntunda temelde iki alan olduğunu belirtir. Söz konusu çalışma alanlarının kapsamı oldukça geniş tutulur. İlk alan dilin toplumsal işlevleri, kullanımları ve etkileri üzerine çalışmaları kapsar. Bu çalışmaların

kapsamı toplam 23 madde ile sıralanır ve sıralanan bazı maddelerin alt maddeleri de bulunur (*a.g.m.*, ss. 212- 214). İkinci çalışma alanı ise dil topluluklarının dilsel bağlamının sosyokültürel olarak etkilenmesi ve belirlenmesine yönelik çalışmalar başlığı altında toplanır. Burada 13 madde sıralanır ve yine bazı maddelerin alt maddesi bulunur (*a.g.m.*, ss. 114-117). Buradaki herbir madde ve alt madde kaynakçada yer alan metinlerin ilgili yerleri örnek olarak referans verilir. Hertzler makalesinde dil sosyolojisinin hem kavramsal bileşenlerini hem de çalışma alanlarını oldukça geniş ve genel bir biçimde çerçeveledir.

Hertzler 1965'te daha önce temellerini attığı alanı *A Sociology of Language* isimli hacimli çalışmasıyla derinlemesine tartışmak, sistematik olarak serimlemek ister. Dil sosyolojisi alanının tarihi dikkate alındığında erken bir tarihte böylesine hacimli bir çalışmanın yayınlanması ilgi çeker. Kitap başka isimlerin yanı sıra bu gün dil sosyolojisinde otorite kabul edilen Dell Hymes (1966) ve Fishman (1967) tarafından kritik edilir. Fishman kitabın büyük bir entelektüel heyecanın yaşandığı bir dönemde sahneye çıktığını ve kitabın alandaki ilk tam ölçekli girişim olduğunu belirtir (Fishman, 1967: 588).

Hertzler'e göre sosyologlar dilin öneminin farkında olsalar da çalışmalarında ona yüzeysel ve tali bir biçimde yer vermekte, onun toplumdaki önemini ihmal etmektedirler (1965: 5). Çalışma genel anlamda sosyologlara dilin toplumu anlamak ve açıklamak için önemini göstermeyi amaçlar. Dil sosyal yaşamın temelidir ve bundan dolayı diğer sosyolojiler gibi bir dil sosyolojisine ihtiyaç vardır. Hatta dilin ne kadar önemli olduğu o kadar ifade edilir ki; Fishman'a göre çalışmanın ilk yüz sayfası, dilin insan ilişkilerinde önemli, hatta çok önemli olduğuna dair gereksiz, tartışmacı, teşvik edici yalvarışlardan oluşur ve fakat geri kalan 450 sayfada da söz konusu kavramlar daha az kullanılır (1967: 589).

Hertzler ilk olarak dilin temel işlevlerini ortaya koyar. Ona göre insani varoluşta dil merkezi bir konumdadır. Bu bağlamda dil olmadan “hemcinslerimizle birliktelik ve katılım içgüdü düzeyinin üzerine çıkamaz. Diğer yandan, daha kolektif bir seviyede dilin kendisi tüm sosyokültürel mirası içerir ve ortaya koyar. “Belirli bir zamanda bir dil topluluğunun sosyokültürel yaşamının *dizini*, hatta *envanteri*, onun

dallanmış sosyokültürel tarihinin özlü, doğru ve son derece açıklayıcı bir kayıdır.” Daha geniş bir bağlamda, işlevsel açıdan dil “zaman içinde ilişkili konuşmacıların tüm sosyokültürel tarihinin duyarlı, özlü, açık ve kapsamlı bir yansıtıcısı, kaydedicisi, biyografi-taşıyıcısı, koruyucusu, deposu, kataloğu, envanteri veya deposu olarak işlev görür.” Ona göre dil sosyal bir kurumdur ve bundan dolayı dil toplumda geri kalan herşeyin amacını gerçekleşmesini sağlayan temel bir kurumdur. (Hertzler, 1965: 20, 106, 101). Böylece Hertzler’in temel iddiasının dilin toplum ve kültürün bir indeksi, kaydı ve belirleyicisi olduğu söylenebilir. Diğer bir ifade ile dil toplumun temelidir.

Hertzler’in ele aldığı konu yelpazezi oldukça geniştir. Çalışmadaki onbeş bölüm yukarıdaki tezin temelini oluşturacak biçimde yazılmıştır. Çalışmada bireysel dil kullanım tarzlarını koşullandıran toplumsal güçler, sosyal bir kurum olarak dil, sosyokültürel değişim ve dilsel değişim, modern dünyada çok dillilik, dilsel değişim, kitle iletişiminin sosyolojik özellikleri gibi son derece geniş kapsamlı konular ele alınmaktadır. Konu yelpazesinin bu derece geniş tutulması kimi isimlerce Hertzler’in dil sosyolojisi adına çok fazla şey vaddettiği ve fakat dil sosyolojisinin ne kadar önemli olduğunu göstermek için benimsediği tarzın söz konusu vaadlerin altını oyduğunu ifade etmektedirler (Hatta Fishman kitaptaki bazı bölümlerin gereksiz, boş olduğunu söyleyecektir. Bkz. Fishman, 1967: 599, 589, 590; Hawkins, 2013: 45). Bu eleştirilere rağmen çalışma dil sosyolojisi literatüründeki yerini almıştır. Çalışma esasında 1953’te yazılan makalesinin ortaya koyduğu gündemin geniş kapsamlı bir soruşturması olduğunu söyleyebiliriz.

1.6. 2. Joshua A. Fishman: Toplumu Yansıtan Olarak Dil

Joshua A. Fishman (1926-2015) Amerikalı bir dil sosyoloğudur. Dil sosyolojisine (veya benzer anlamı yüklediği sosyodilbilime) yaptığı katkılarla alanın otoritelerindendir. Fishman 80’den fazla kitap ve 1000’i aşkın makale külliyatına sahip bir sosyal bilimcidir. Zuckermann çalışmaları üzerine kısa değerlendirmesinde onu dil sosyolojisinin kurucusu olarak görür (Zuckermann, 2012:149). Hawkins bu gün dil sosyolojisi olarak kabul edilen alanını çerçevelendiren unsurların çoğunun Fishman’ın çalışmalarına dayandığını ifade eder (Hawkins, 2013: 22). Penalosa’ya göre Fishman tanımlanabilir bir disiplin olarak dil sosyolojisinin geliştirilmesinde ve karakterize edilmesinde önde gelen kişidir (Penalosa, 1981: 4).

Fishman dil eğitimi, dil planlaması, iki dillilik, çok dillilik, azınlık dilleri, dil canlanması, dil ve din (teo-linguistik), dil ve milliyetçilik, dil ve kimlik, dil ve etnisite konularında pek çok metin üretmiş bir sosyal bilimcidir. Fishman'ın çalışmalarını değerlendirirken Yahudi sosyokültürü dikkate alınmalıdır. Çünkü özellikle Yidiş gibi Yahudi dilleri, Yahudilerin çok dilli göçmenler oluşu, Yahudi dillerinin dil temaları, kimlikleri vb. gibi problemler Fishman'ın dil sosyolojisinin ampirik zeminini oluşturur (Zuckermann, 2012: 150)². Fishman'ın akademik çalışmaları 1945'te dilbilimci Uriel Weinreich ile birlikte kurduğu Yidiş dergisi *Yugntrufta* yayınladığı çalışmalarla başlar. Dil sosyolojisi alanındaki ilk büyük çalışması 1964'te bir proje olarak hazırlanan ve 1966'da *Language loyalty in the United States: the maintenance and perpetuation of non-English mother tongues by American ethnic and religious groups* ismiyle yayınlanır. Yeni bir alan olan dil sosyolojisini tanımlama girişiminin ilklerinden olan *Readings in the Sociology of Language*'un (1968) editörlüğünü yapar. Aynı yıl dil sosyolojisinde önemli bir yer tutan dil planlaması, azınlıkların dili vb. konuları kapsayan *Language Problems of Developing Nations* adlı çalışmanın editörlüğünü Ferguson ve J. Das Gupta ile birlikte yapar.

1970'li yıllar Fishman'ın dünya çapında giderek tanınmaya başladığı yıllardır. *Advances in the Sociology of Language I* (1971), *Advances in the sociology of language II* (1972) çalışmalarının editörlüğünü yapar. 1973'te *International Journal of the Sociology of Language* dergisini kurar ve yaşamının sonuna kadar derginin genel editörlüğünü yapar. Dergi yayın hayatına ara vermeden halen yayınlanmaya devam eder. Bununla birlikte Mouton tarafından yayınlanan *Contributions to the Sociology of Language* adı altında 200'den fazla kitap serisinin de editörlüğünü yapmıştır.

Bu kısa girişten sonra Fishman'ın dil sosyolojisiyle ilgili düşüncelerine geçebiliriz. Yukarıda da görmüş olduğumuz gibi Fishman her ne kadar dil sosyolojisi ve sosyodilbilim arasında fark olduğunu ifade etse de iki kavrama benzer anlamlar yükler. Çeşitli çalışmalarında ilgili yerlerde iki kavram arasında bir fark gözetmeden

² Bu argüman için Fishman'ın özellikle şu iki çalışmasına bkz. (Fishman, 1981: ss. 5–18; Fishman, Joshua A. 1985: ss. 3–21)

kullanır. Dil sosyolojisi veya sosyodilbilim iki ana disiplinin sentezlenmesiyle kurulur. Dil sosyolojisi dilbilim ve sosyoloji disiplinlerinin sınırlılıklarını aşarak her iki alanın veri ve kavramlarıyla çalışır (Fishman, 1967a: 590; [1968]1977: ss. 5-10; 1976: 222 ve muhtelif yerler). Fishman dil ve toplum arasında güçlü bir ilişki olduğunu, bu ilişkinin de diğer disiplinlerin yanı sıra özellikle dilbilim ve sosyolojinin verimli diyaloguyla incelenebileceğini düşünür. Dil sosyolojisi söz konusu ilişkide, bu ilişkiye giren veya girmeyen dil özellikleri ile toplumsal özelliklerin formlarını tespit ve analiz eder. Bu ilişkinin nedenselliğinde ağırlık topluma verilir. Yani dil ve toplum ilişkisinde toplum belirleyicidir.³ Bu doğrultuda Fishman'ın dil sosyolojisindeki temel tezi dilin toplumun (sosyal yaşam, kolektif birliktelik vs.) bir yansıması olduğudur. Bir alt alan olarak kurulmak istenen dil sosyolojisinin meşruluğu bu temele dayandırılır. Alanın özerkliği bu duruma bağlıdır (Fishman, 1967a: ss. 591-592).

Fishman dil sosyolojisinin temellerinin atıldığı dönemde üç parçalı bir tanımlama yapar. Aslında söz konusu olan bir tanımlamadan ziyade dil sosyolojisi olarak adlandırılan alanda yapılacak çalışmalardan beklenen görevlerdir. İlk olarak dil sosyolojisi hem sosyal hem de dilsel alanlarda bütünleştirici ve eşgüdümlü bir teori olabilmelidir. İkincisi hem sosyal hem de dilsel alanlarda ampirik verilerin sunumunu, analizini ve değerlendirilmesini yapabilmelidir. Son olarak hem sosyal hem de dilsel alanlarda metodolojik alternatiflerin dikkatli bir şekilde açıklanmasını sunabilmelidir (Fishman, 1967a: 602). Dil sosyolojisi alanından beklenen yükümlülükler Fishman'ın temel bir varsayımını vermektedir. Fishman açısından dilsel alan ve sosyal alan iki farklı alan olarak kabul edilir. Bu varsayım dil ve sosyal olan etkileşimin mahiyeti açısından önemlidir. Farklı ve çeşitli dil ve toplumlar söz konusu olmasına rağmen Fishman'a göre söz konusu farklılıklar ve çeşitlilikler tamamen rastgele veya kendine özgü tezahürler değildir. Farklılıklar ve çeşitlilikler birçok örüntü ve düzenlilik sergiler.

³ Bu, teorik olarak Fishman önceliğe dilbiliminden ziyade sosyolojiye verdiği anlamına gelir. Fakat çalışmalarında örneğin sosyolojinin önde gelen gerek klasik gerekse çağdaş isimlerine bir atıf veya referans yoktur. Daha ziyade dilbiliminden ve sosyodilbiliminden isimlere referanslar vardır. Hawkins'in de tespit ettiği gibi Fishman çalışmalarında sosyolojiye rehberlik eden soruları dışlayarak dilbilime rehberlik eden sorularla ilgilenmiştir (Hawkins, *a.g.e.*, ss. 22-23, 30).

Diller normal olarak bir sosyal matris içinde işlev gördüğü ve toplumlar bir etkileşim aracı olarak büyük ölçüde dile bağımlı oldukları için dil davranışları ve sosyal davranışların gözlemlenebilir tezahürlerinin birçok meşru yolla kayda değer bir şekilde ilişkili olmasını beklemek kesinlikle uygundur. Dil[sel] bazı adlandırmalar sosyal imalar taşır (örneğin, resmiyet seviyeleri, bölgesel farklılıklar, sosyal sınıf farklılıkları vb.). Sosyal gruplaşmaların bazı belirlenimleri farklı iletişimsel imalar taşır (ikili karşılaşmalar, küçük grup etkileşimleri, uluslararası temaslar vb.). Bu nedenle dil ve toplum yalnızca meşru ortak çeşitliliği (co-variation) ortaya çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda her biri diğerine ek içgörü sağlayabilir. Bu doğru olduğu ölçüde dil sosyolojisi yalnızca “olası bir araştırma alanı” değil (böyle sonsuz sayıda alan vardır), aynı zamanda “verimli bir araştırma alanıdır” (bunlar çok daha az olabilir) (Fishman, 1968: 6).

Fishman disiplinlerarası bir alan olarak bir *dil sosyolojisi kurmanın* geçerliliğini bu şekilde ortaya koyar. Fishman *dil sosyolojisi yapmak* için ise insanın iki yönüne dikkat çeker. Ona göre dil sosyolojisi insan davranışının iki yönü arasındaki etkileşimi inceler:

İnsan dili sürekli olarak kullanır ve [yine] insan, paylaşılan davranış normları aracılığıyla sürekli olarak başkalarıyla bağlantılıdır. Dil sosyolojisi, insan davranışının şu iki yönü arasındaki etkileşimi inceler: dilin kullanımı ve davranışın sosyal organizasyonu. Böylece dil sosyolojisi yalnızca dil kullanımını değil, aynı zamanda dil tutumlarını, dile ve dil kullanıcılarına yönelik davranışlar da dâhil olmak üzere dil davranışının sosyal organizasyonu ile ilgili konuların tamamına odaklanır (Fishman, 1976: 217).

Bu ifadelerden her ne kadar ilk başta dil sosyolojisi için anlaşılır ve sınırları çizilmiş bir araştırma gündeminin ortaya konulduğu kanısına varılsa da esasında söz konusu araştırma gündemi oldukça geniş kapsamlıdır. Dilin toplumun bir yansıtıcısı olduğu teziyle birlikte düşünüldüğünde araştırma gündeminin geniş kapsamlı olması kaçınılmazdır. Fishman’ın büyük külliyatı tahayyül edildiğinde söz konusu araştırma gündeminin geniş kapsamlılığı anlamlandırılabilir. Dil ve davranış, çok dillilik, dil sürdürümü/dil değişirimi/dil değişimini tersine çevirme, dil yayılması, dil tutumları ve dil ile etnisite/milliyetçilik/kimlik/din/güç, dil planlaması ve dil politikaları, iki dilli eğitim ve azınlık dil grubu eğitimi Fishman’ın araştırma alanlarından bazılarıdır (Garcia and Schiffman, 2006: 6).

Fishman’a göre dil sosyolojisini iki alt bölüme ayırır. Birincisi bir topluluk içerisindeki dil kullanımının genel olarak kabul edilen sosyal organizasyonu tanımlamakla ilgilidir. Bu boyut *tanımlayıcı dil sosyolojisi* olarak isimlendirilir.⁴ Burada “kim hangi dili (veya dil çeşidini) kime [karşı], ne zaman ve hangi amaçla konuşur (veya yazar)” sorusu merkezdedir. Tanımlayıcı dil sosyolojisi hem büyük hem de küçük düzeyde belirli sosyal ağlar ve topluluklar için “dil kullanımının normlarını - yani dil kullanımının genel olarak kabul edilen sosyal kalıplarını ve dile yönelik davranış ve tutumları- ifşa etmeye çalışır (Fishman, 1976: ss. 218-219). Fishman *Who Speaks What Language to Whom and When?* (1965) makalesinde yaygın ve nispeten istikrarlı çok dillilik ile karakterize edilen ortamlarda kimin hangi dili kiminle ve ne zaman konuştuğunu analiz eder. Burada çeşitli tanımlayıcı ve analitik değişkenler belirlenir. “Grup içi” çok dillilik’ten ziyade “gruplar arası” çok dillilik” problemini alır. Fishman’a göre yüz yüze karşılaşmalar düzeyinde dil seçimini nasıl tanımlayacağımız sorununa hakim olduktan sonra, daha geniş grup veya kültürel ortamlar düzeyinde temel seçim belirleyicileri sorununa yaklaşılabılır. Daha da somutlatılırsa sabit grup içi ikidilli ortamlarda dil seçimini nasıl tanımlayacağımız sorununa bir kez hakim olduktan sonra, göçmen-kışileri karakterize eden unsurlar gibi daha az istikrarlı ortamlarda seçim belirleyicileri sorunu analiz edilebilir. Burada Fishman dil seçimi alanı kavramını (veya etki alanı kavramı) inşa eder. Kavram Fishman’ın temel kavramlarından ve çok dilli ortamlarda dil seçimindeki değişkenlik değerlendirmeleri için sosyo-kültürel organizasyon ve sosyokültürel bağlam sağlama girişimini temsil eder. Böylece dil seçimindeki bir veya daha fazla farklı konfigürasyonunun elde ettiği çok dilli ortam türleri tespit edilerek analiz edilebilir. Buna paralel olarak dil sürdürümü (language maintenance), belirli baskınlık veya çeşitli konfigürasyonlarının dil değiştirimi (language shift) sonuçları ile ilgili geçerli genellemelere ulaşılabilir. Bu analizlerdeki önemli arkaplan Fishman’ın dil sosyolojisinde politik damgadır. “Hangi amaç” ifadesiyle Fishman özellikle dil planlaması, dil-ulus devlet ilişkisini açığa çıkarmak ister. Fishman dil sürdürümü, dil

⁴ Fishman betimleyici dil sosyolojisinde Labov’un dilin kullanım kalıplarını sosyal değişkenlerle ilişkilendirme çabasını takip eder. Labov’dan farklı olarak bu ilişkilendirmede dilden ziyade toplumsal organizasyona ağırlık verir (Hawkins, 2013: 20).

değiştirimi, dil değiştirimini tersine çevirme, dil planlaması gibi alanlarda dil adına sosyal eyleme ihtiyaç olduğunu düşünür ve özellikle azınlıkların dili söz konusu olduğunda bu eylemden de geri durmaz (Garcia and Schiffman, 2006: 6).

Fishman için dil sosyolojisi yalnızca tanımlayıcı olmamalıdır. Dil sosyolojisi aynı zamanda *dinamik* de olmalıdır. Dinamik dil sosyolojisindeki temel problem ise dil kullanımının ve dile yönelik davranışın toplumsal organizasyondaki farklı değişim oranlarını neyin açıkladığıdır. “Dinamik dil sosyolojisi, dil kullanımının ve dile yönelik davranışın sosyal organizasyonunun neden ve nasıl aynı sosyal ağlarda veya topluluklarda iki farklı durumda seçici olarak farklı olabileceğini açıklamaya çalışır. Dinamik dil sosyolojisi, aynı zamanda, benzer sosyal ağların veya toplulukların, dil kullanımı ve dile yönelik davranışın oldukça farklı sosyal organizasyonlarına neden ve nasıl ulaşabildiğini açıklamaya çalışır (Fishman, 1976: ss. 218-219). Bu iki alt alan, ikisinin birleşiminden daha fazla bir anlam ifade eden dil sosyolojisini oluşturur.

Fishman’ın düşüncesi üzerinde etkili olan önemli iki isim vardır. Fishman, henüz lise yıllarında Uriel Weinreich’in *Yidiş Dilbilimi* üzerine yaptığı çalışmalardan güçlü bir şekilde etkilendi. Weinreich’in etkisi Fishman’ın özellikle Yahudi sosyokültürel yapısı üzerine çalışmalarda belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Fishman’ın yoğun olarak etkilendiği diğer isim Charles A. Ferguson’dur. Fishman bu etkiyi “benim için adı ve çalışmaları Charles A. Ferguson’dan daha önemli olan bir sosyodilbilimci yok.” (Fishman, 2002: 93) ifadeleriyle dile getirir. Ferguson dil sosyolojisinde *diglossia* teziyle bilinir. Ferguson, *diglossia* kavramını din, eğitim ve diğer alanlarda bir dilin H(igh) (yüksek) çeşidi ile ev ve alt çalışma alanında bir L(ow) (düşük) çeşidini kullanan bir toplumu tanımlama anlamında kullanır. Fishman ulusal ve toplumsal çok dillilik; azınlık dillerinin dil bakımı, dil değiştirmesi, dil sürdürümü, dil politikaları, dil planlaması vb. konularda *diglossia* kavramına merkezi bir yer verir. Yani Fishman kavramın yönünü hem toplumsallığa çevirir hem de onun kapsamını genişletir (Garcia and Schiffman, 2006: 19).⁵

⁵ Fishman *diglossia* ile *bilingualism* birbirinden ayırır ve *diglossia*’nın toplumsal çok dilliliğin yalnızca bir türü olduğunu söyler. *Diglossia* ile *bilingualism* kavramları arasındaki, farklılıklar ve etki alanları

1.6. 3. Basil Bernstein: Sınıf, Kontrol ve Kod Teorisi

Basil Bernstein (1924-2000) İngiliz sosyal bilimciler içinde en bilinen ve etkili olanlarından birisi olarak görülür. Çalışmalarının ana odağı dil; dil ve sosyal sınıf; dil, sosyal sınıf ve eğitimsel kazanımlar arasındaki yapısal (nesnel) ilişkilerdir. Bu konularda gerek teorik gerekse empirik pek çok çalışma yapmıştır. Bernstein'ın söz konusu alanlar üzerine temel metinleri *Class, Codes and Control* başlıklı dört ciltlik külliyyatında bir araya getirir. İlk cilt *Class, Codes and Control I: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language* (1971/2003); ikinci cilt *Class, Codes and Control II: Applied Studies towards a Sociology of Language* (1973) (sadece bu ciltte kendisi dışında başka isimlerin çalışmaları bulunur); üçüncü cilt *Class, Codes and Control III: Towards a Theory of Educational Transmissions* (1975/2003c); ve son olarak dördüncü cilt *Class, Codes and Control IV: The Structuring of Pedagogic Discourse* (1990/2003d). İlk iki cilt aslında Bernstein'ın temel tezlerini ortaya koyar, diğer ciltlerin bu temel tezin bağlantılı olduğu diğer merkezi konulara ayrılmış olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Bernstein'i ilk iki cildinin alt başlıklarına ve daha sonra düşüncesinin bu temel üzerinden dallara ayrımını göz önünde bulundurursak onu bir dil sosyoloğu olarak nitelendirmek meşrudur. Bernstein dil sosyolojisini üç kavram üzerinden biçimlendirmek ister: *dil*, *sınıf* ve *eğitim*. Bu temalar içinde dilin merkezi bir yer edindiğini söylemek mümkündür.

Bernstein'ın merkeze aldığı üç problem bulunur ve tüm çalışmaları bu problemler etrafında örülür. Bu problemler dil, sınıf ve eğitimidir.⁶ Bernstein eğitim problemini diğer problemlerin bir bileşeni olarak özellikle 1970'lerden sonra yoğun olarak tartıştığını söylemek mümkündür. Dil ve sınıf problemini ise daha erken tarihlerde, 1950'li yılların ikinci yarısında gündemine alır. Bu üç problem bağlamında Bernstein dil sosyolojisi, sosyodilbilim, eğitim sosyolojisi, pedagoji gibi alanlarda önplana çıkan bir sosyal bilimcidir. Bu alanlar Bernstein'ın düşüncesinde birbirilerini

üzerine analiz için bkz. (Fishman, 2002; 1967b). Fishman'ın kullanımı ile karşılaştırarak *Diglossia* kavramını kapsamlı bir biçimde analiz eden bir metin için ayrıca bkz. (Hudson, 2002).

⁶ Bernsteinin teorisinde hangi problemin merkezde olduğu tartışmasıyla ilgili bkz. (Atkinson, 2002: ss. 1-14).

besler. Bunun neticesinde Bernstein'ın güçlü bir teorisi ortaya çıkmış olur: *Kodlar Teori*.

Bernstein'ın kodlar teorisinde *sınıfsal yapı*, *dilsel yapı* ve *eğitim* arasındaki ilişkiler analiz edilir. Bernstein'in temel tezi farklı sınıfsal yapıların farklı konuşma sistemleri veya dilsel kodları ürettiğidir (Bernstein, 1960: 271; 1964: 56; 1967: 254). Eğitim ise dilsel kodları pekiştirir ve eşitsizliğin yeniden üretilmesinde hem işlevsel bir pedagojik aygıt rolünü üstlenir hem de sembolik kontrolü sağlar (Bernstein, 2003d: ss. 142-156, 181 ve muhtelif yerler).⁷

Bernstein iki farklı sınıf üzerinden ampirik çalışmalarını yapar ve bir analiz gerçekleştirir. Ona göre dil farklılıkları sosyal çevrede ortaya çıkar ve statü grupları konuşma biçimlerine göre ayırt edilebilir. Sosyal sınıflar arasındaki en derin fark sosyoekonomik düzeyler arasındadır. Dil olanağındaki ölçülebilir statüler arası farklılıklar, orta sınıf ve alt işçi sınıfı içinde bulunan tamamen farklı konuşma tarzlarından kaynaklanır. Dil kullanımının iki farklı biçimi, iki farklı sosyal sınıf organizasyonunun, dil potansiyeline farklı vurguların yerleştirildiği şekilde olması nedeniyle ortaya çıkar (Bernstein, 1960: 271). Bernstein bu iki sınıfla özdeşleştirdiği iki farklı dilsel kod⁸ tespit eder. Orta sınıf detaylandırılmış/incelikli (elaborated) bir dilsel koda sahipken; işçi sınıfı sınırlı/basit (restricted) bir dilsel koda sahiptir⁹ (Bernstein, 1964; 1967). Bernstein şu üç temel soru üzerinden sınıf ve dilsel kodlar arasındaki ilişkiyi tartışır: i- Ne tür toplumsal ilişkiler, ne tür konuşma sistemleri üretir?; ii- Konuşma sistemlerini ne tür ilkeler veya planlama prosedürleri kontrol eder?; iii- Bu planlama prosedürleri, çevrede ne tür ilişkilere hem erişim hem de istikrar sağlar? Ona

⁷ Eğitimin pedagojik bir aygıt olarak bileşenlerini ve toplumsal eşitsizlikleri nasıl yeniden ürettiğiyle ilgili bir tartışma için bkz. (Singh, 2002; Atkinson, 2002, ss. 156-183).

⁸ Bernstein kod teriminin sözlü planlama işlevini düzenleyen ilkeleri ifade edecek şekilde kullandığını ifade. Üç işlevin üç aşaması ayırt edilir: 1. Yönelim: alıcı gelen mesajları baskın bir sinyal modeli için tarar; 2. Çağırışım: sözcüklerin ve söz dışı sinyallerin deposundan baskınlık kontrol seçimlerinin modeline ilişkin çağırışım; 3. Organizasyon: seçilen kelimeler dilbilgisi çerçevelerine yerleştirilmiştir ve söz dışı sinyallerle bütünleştirilmiştir (Bernstein, 1964: 1. Dipnot).

⁹ Bernstein daha erken tarihli çalışmalarında kodlar teorisinin temellerini atmıştır. Fakat söz konusu çalışmalarda detaylandırılmış ve sınırlı kod kavramları yerine *public language* ve *formal language* kavramlarını kullanır (Bernstein, 1958; 1959). Aralarındaki küçük farklılıkları paranteze alırsak kullanım farkının terminolojik bir fark olduğunu söyleyebiliriz.

göre dilsel kodlar belirli bir sosyal ilişki biçiminin veya sosyal yapıların niteliklerinin işlevleridir. Yani onlar belirli sosyal ilişki biçimlerinin ürünleridirler (1964: 57; 1967: 255).

Kodlar konuşmacıların söyleyeceklerini organize etmek için kullanacakları seçenekler üzerinden tanımlanır. Yani onlar sahip oldukları kelime haznesi üzerinden tanımlanmamıştır. Aynı zamanda onlar konuşmacının doğuştan gelen zekasının bir sonucu olarak görülmez. Dolayısıyla Bernstein dilsel kodlar ve sosyal sınıflar arasındaki ilişkiyi analiz ederken Durkeheimci anlamda bir sosyolojik zeminden hareket eder (1964: ss. 57-58). Diğer yandan Bernstein analizinde bir kodun diğerinden daha iyi veya kötü olduğu şeklinde normatif bir yargıda bulunmadığını ifade eder. Ona göre her birinin kendi estetiği, kendi olanakları vardır ve fakat toplum, farklı kodlama sistemleri aracılığıyla ortaya çıkarılan, sürdürülen ve aşamalı olarak güçlendirilen deneyim düzenlerine farklı değerler koyabilir (1964: 66.).

Bernstein farklı sosyal sınıflardan çocukların ses kayıtlarından ve anneleriyle yapılan görüşmelerin analiziyle dil kullanımındaki farklılıkları analiz eder. Bu analizlerden hareketle sınırlı/basit ve detaylandırılmış/incelikli dilsel kodların özelliklerini ve bunların sosyal sınıfla ilişkilerini ortaya koyar. Bernstein'e göre orta sınıf dili daha soyut, yapısı karmaşık, özdeşünümsel, edilgen sese daha yatkın ve nispeten bağlamdan bağımsız olarak kullanır. İşçi sınıfı ise dili daha somut, tikelci, kolektif merkezli, tanıdık kişilerle burada ve şimdiyle olan ilişkilerle sınırlı olarak kullanır. Birincisi esnektir ve durumlar arasında bilgi sağlama yeteneğine açıktır. Sınırlı kod ise duruma özeldir. İlki esnektir, durumlar arasında bilgi sağlama yeteneğine sahipken, ikincisi duruma özeldir ve yerel sahneye aşina olmayan kişilerle daha az iletişim kurabilir. Detaylandırılmış dilsel kod bireyselleştirilmiş, kişisel simgelerin sözlü olarak oluşturulmasını ve değiş tokuşunu kolaylaştırır. Bireysel farklılıkların vurgulanmasına açıktır. Basit kodda ise sosyal ilişkinin biçimi sembolize edilir, güçlendirilir ve yeni öğrenmenin sağlandığı kanal kontrol edilir. Detaylandırılmış kodun ana işlevi açık anlamın hazırlanması ve iletilmesi iken; basit kodun ana işlevi bireysel deneyimin sözlü ifade biçimlerini kısıtlayarak sosyal ilişkinin biçimini tanımlamak ve güçlendirmektir (1964: ss. 58-65; 1967: ss. 256-

257). Bu karşılaştırmalı analizde kritik olan (bu daha genel bağlamda dil sosyolojisi kavrayışı için de geçerlidir) dilsel kodların temeline farklı sınıfsal yapıların toplumsal ilişki biçimlerinin yerleştirilmesidir. Kodlara yönelim, “tamamen toplumsal ilişkinin biçimi ya da daha genel olarak toplumsal yapının niteliği tarafından yönetilebilir.” (1967: 259). Yani nedensel ilişki de öncelik toplumsal ilişki biçimlerine verilir ve fakat sosyalleşme pratikleri ve özellikle eğitimle söz konusu farklı toplumsal yapılar ve sosyaekonomik eşitsizlikler yeniden yaratılır.¹⁰ Bernstein eğitim sistemi organizasyonunun detaylandırılmış koda göre planlandığını ve böylece okulda başarımın doğrudan bu koda sahip olup olmamakla ilgili olduğunu açık bir biçimde belirtir. Yani işçi sınıfı bir çocuk okulda başarılı olması detaylandırılmış bir koda yönelerek onu kullanmasıyla ilişkilidir (1967: 259; 2003c: ss. 107-136).

Genel hatlarını çizmeye çalıştığımız bu çerçevede Bernstein’ın dil sosyolojisi anlayışına dilbilimin değil, sosyolojinin klavuzluk ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle Fransız yapısalcı geleneği Bernstein üzerinde büyük etkileri olmuştur. Atkinson’un ifadesiyle Bernstein İngiliz taşracılığından değil, Fransız yapısalcılığından ilham almıştır (Atkinson, 2002: 4). Bu gelenek içerisinde Bernstein Durkheim’a hayranlık duyar ve neden Durkheimcı bir bakış açısı benimsediğini şu ifadelerle dile getirir: “fikirleri (en azından benim için) sosyal kavramının ne anlama geldiğini anlamak için böyle bir kavrayışa sahip olan herhangi bir sosyal teorisyene henüz rastlamadım.” (2003c: 16). Durkheim etkisi temelde iki boyuttadır. İlk olarak Bernstein Durkheim’ın *Dini Hayatın İlkel Biçimlerinde* geliştirdiği epistemolojiyi benimser. Bernstein’a göre “Durkheim’ın çalışması, sembolik düzenler, sosyal ilişkiler ve deneyimin yapılandırılması arasındaki ilişkilere dair gerçekten muhteşem bir içgörüdür. Bir bakıma, Marx [başsağı duran] Hegel’i çevirdiyse, Durkheim da Kant’ı tersine çevirmeye çalıştı. Çünkü *İlkel Sınıflandırmada* ve *Dini Hayatın Temel Biçimlerinde* Durkheim, toplumsal ilişkinin yapılanmasından temel düşünce kategorilerini

¹⁰ Bu noktada Bernstein’ı Bourdieu ile karşılıklı okumak yararlı olacaktır. Zira Bourdieu kendi dil sosyolojisi teorisinin Bernstein’ın dil sosyolojisi ile benzerlik taşıdığı yönündeki yorumu eleştirir ve kendi teorisinin Bernstein’ın teorisinden nasıl ve neden farklılaştığını anlatır (Bourdieu, 2015: ss. 156-157). Tezimizin ilgili yerinde bu konuyu dataylıca tartışacağımız için burada yalnızca bu kadarını vermekle kendimizi sınırlayacağız.

türetmeye çalıştı.” (Bernstein, 2003a: 133). Sosyal yapının dilsel kodların kökenini oluşturması tezi bu epistemolojik zemin üzerinden yükselir (bkz. Bernstein, 1964). İkinci boyut Durkheim’in *Toplumsal İş Bölümü* çalışmasına dayanır. Hatırlanacak olunursa Durkheim iki dayanışma biçimi tespit etmişti: mekanik ve organik dayanışma. Bernstein sınırlı ve detaylandırılmış kod kavramlarını Durkheim’in bu iki dayanışma biçimine hareketle operasyonelleştirir (Bernstein, 2003a: ss. 184-185; 2003c: 16, ss. 61-62). Yani işçi sınıfının kullandığı sınırlayıcı dilsel kod mekanik dayanışma biçimiyle, orta sınıfın kullandığı detaylandırılmış dilsel kod organik dayanışma biçimiyle karakterize edilir.¹¹ Sosyoloji alanında Durkheim dışında özellikle Marx¹² ve Mead etkisi de bulunur (Atkinson, 2002: 184). Diğer yandan Bernstein’in dil sosyolojisi Cassirer ve Whorf’un dil ve sembolizm üzerine çeşitli felsefi ve antropolojik düşüncelerinden derinden etkilenmiştir. Bu düşünürler, dil kategorilerinin düzenleyici ve kurucu doğasını vurgulayarak, bunlar hakkında genel bir çerçeve ortaya koymuşlardır. Buna göre dünyaya ilişkin deneyimlerimizi şekillendiren ve düzenleyen kültürel ve dilsel çerçeveler vardır. Deneyimi sembolik biçimler yoluyla aktarır (Bernstein, 2003a, 133). Atkinson Bernstein’in bu düşünürler üzerinden gelişen neo-Kantçılığı Durkheim sosyolojisi ile birleştirdiğini ifade eder (Atkinson, 2002: 14).

Dil sosyolojisinin temel problemlerini bu üç isim, özellikle Fishman ve Bernstein üzerinden ortaya çıkarmak mümkündür. Aynı zamanda yaslanılan ana disiplinlerin dil sosyolojisinin temel problemlerini belirlemede ne derece etkili olduğunu da bu isimler üzerinden görülebilir. Bernstein’in dil sosyolojisi kavrayışının sosyolojik kaygılarla şekillendiği söylenebilir. Hertzler’in dil sosyolojisine yönelik çalışmaları yukarıda ifade edildiği gibi alanda öncü ismi olması dışında pek etkili değildir. Fishman’ın çalışmaları ise yalnızca dil sosyolojisi kapsamına giremeyecek denli geniş kapsamlıdır. Dahası o, dil sosyolojisinden ziyade sosyodilbilimin kaygılarıyla problemleri el almıştır. Bernstein, Fishman gibi ne oldukça geniş bir

¹¹ Bernstein Durkheim’den etkilenmesi basit bir taklit olmadığını söylemek gerekir. Bernstein tarihsel süreçteki değişimleri dikkate alarak Durkheim’in tezlerine eklemeler yapar. Bunların yalnızca bir ama güçlü bir örneği için bkz. (Bernstein, 2003c: 112).

¹² Bernstein’in teorisinin Marxist etkilerini tartışan, teorisini özellikle eğitim üzerine çalışmalarından hareketle Neo-Marksist olarak nitelendiren bir metin için bkz. (Apple, 1992).

arařtırma kapsamına giriřir ne de problemlerini yoęun olarak sosyodilbilim alanından devřirir. Durkheim ve Marx gibi isimlerden etkilenmesi ayrıca onun sosyolojik dűřűnme tarihiyle olan gűçlű baęını kurmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

PIERRE BOURDIEU'NÜN DİL SOSYOLOJİSİ

Dil çözümlemeleri çalışmalarının önemli bir bölümünü oluşturmaya (Susen, 2013) ve Türkiye’de sosyal bilimler alanında etkin bir isim olmasına (Nur ve Koytak, 2014) rağmen Türkçede Bourdieu’nün dil araştırmalarına yönelik derli toplu bir çalışma yoktur. Yabancı literatürde uzun zamandır Bourdieu’nün dil çözümlemeleri tartışılmakta ve son yıllarda onun dil çözümlemelerine olan ilgi fazlaşmaktadır.¹³ Türkiye’deki mevcut duruma üç neden gösterilebilir: i- genel olarak dilbilim ve özellikle sosyodilbilim alanlardaki dil çözümlemelerinin dil sosyolojisi üzerindeki tahakkümü -ki bu, dilin yalnızca gerektiği anlarda sosyolojik çözümlemenin tali bir unsuru olarak devreye sokulmasını beraberinde getirmiştir. ii- Bourdieu sosyolojisinin Fransızca dışındaki dillere çevrilmesindeki seçicilik, yani onun belirli bir biçimde alınılması.¹⁴ iii- Özel olarak Bourdieu’nün dil analizlerinin yönünün çoğu zaman eğitim sosyolojisine doğru bükülmesi ve böylece dil sosyolojisini gölgede bırakması.

Bourdieu dil sosyolojisini dilbilim ya da sosyodilbilim üzerinden değil, doğrudan sosyoloji içerisinden yapar, bu alanların dile yaklaşımlarının eleştirisinden başlayarak bir dil sosyolojisi kurma çabasıdır. Dilin sosyolojik analizin bir nesnesi kılınması, onun referans noktasının toplumsallığa kaydırılmasıyla ancak mümkün olduğu için Bourdieu’nün dil analizleri onun genel sosyolojik kuramından ayrı değerlendirilemez. Çünkü onun dil çalışmaları genel ontolojik ve epistemolojik kabulleri çerçevesinde şekillenmiştir (Myles, 1999: 880; Hanks, 2005: 68; Susen, 2013: 200; Thompson, 1991: 2; Salö, 2015: 530; Jenkins, 2006: 99; Collins, 1998: 725). Dil çözümlemelerinde inşa ettiği *dilsel habitus*, *dil piyasası*, *sansür*, *otosansür*, *örtmece*, *dilin meşrulaştırılması*, *dilsel tahakküm*, *söylem* vs. gibi kavramlar *habitus*,

¹³ Bunun en iyi örneği ve çıktısı 2013 yılında, özel sayı olarak iki sayısını Bourdieu’nün dil araştırmalarına ayıran *Social Epistemology* dergisidir.

¹⁴ Örneğin Bourdieu’nün dil sosyolojisine dair 70’lerden itibaren yazmış makalelerinin derlendiği temel çalışma olan ve 1982 yılında toplu bir şekilde Fransızca, 1991’de de John B. Thompson editörlüğünde başka metinleri de İngilizce yayınlanan *Language and Symbolic Power* çalışması, bu gün neredeyse tüm çalışmaları Türkçe olarak yayınlanmasına rağmen henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Bununla birlikte Bourdieu külliyyatının başka dillere çevirisindeki seçicilik ve buna paralel alınılmayla bkz. (Gorski, 2015; Calhoun, 2006; Gülsoy, 2012; Nur ve Koytak, 2014).

alan, sermaye, sembolik güç¹⁵, sembolik şiddet, tahakküm ilişkileri gibi genel sosyolojisiindeki kavramsal inşalarla birlikte değerlendirildiğinde ancak anlamlandırılabilir. Diğer yandan neo-liberalizme eleştirileriyle birlikte eğitim alanının yapısı gibi konularda dil önemli bir problem olarak onun sosyolojisinde karşımıza çıkmaktadır.

Bourdieu dil üzerine erken tarihlerde, 1970'lerde yazmaya başlar ve makale düzeyindeki bu çalışmaları 1982 yılında toplu bir şekilde Fransızca olarak yayınlanır. Daha sonra, 1991'de John B. Thompson editörlüğünde, yazılan başka metinleri de eklenerek *Language and Symbolic Power* adıyla İngilizce olarak yayınlanır. Bu çalışma onun dil sorununa nasıl yaklaştığını ortaya koyan temel metin olarak kabul edilebilir. Dil analizlerinin müstakil bir çalışma şeklinde değil de editöryel bir çalışma altında derlenerek yayınlanmış olması, dil problemini pek çok çalışmasında işlemiş olduğunu göstermektedir. Bütün göstergelere rağmen dilin genel sosyolojisinde gömülü olarak kaldığını; en azından diğer çalışmaları, örneğin eğitim sosyoloji alanındaki çalışmaları gibi aşikâr olmadığı da söylenebilir. Fakat bu yargı dilin onun sosyolojisinde önemsiz bir konumda olduğunu göstermez.

Language and Symbolic Power çalışması, Thompson'ın ilgili konu üzerine yazdığı uzun bir metinle birlikte Bourdieu'nün farklı zamanlarda ve yerlerde yayınladığı 11 makalesini içerir. Bunun dışında, bu çalışmada yer almayan başka metinler ve verdiği röportajlar bulunur. Yine onun diğer çalışmalarında, özellikle eğitim ve devlet üzerine çalışmalarında da dil önemli bir inceleme nesnesi olarak karşımıza çıkar.

2.1. Dilbilime Karşı Dilin Sosyo-Ontolojik Varlığı

Yukarıda ifade edildiği gibi Bourdieu için dil üzerine bir araştırma temelini dilbilimden değil, sosyolojiden almalıdır.¹⁶ Burada, Bourdieu'nün dilbilimin dil

¹⁵ *Symbolic power* ifadesi Türkçeye sembolik güç, sembolik iktidar ve sembolik otorite olarak çevrilebilir. Metin boyunca her üçü de kullanılmıştır. Aksi belirtilmediği sürece *güç*, *iktidar*, *otorite* kelimelerinden hangisi kullanılırsa kullanılsın karşılığının *power* olduğu bilinmelidir.

¹⁶ Bourdieu'nün dil alanında yapmış olduğu çalışmaların dilbilim ve sosyodilbilim alanında etki yarattığı da ifade edilmeli. Bu alanlarda kimler tarafından nasıl alınıldığıyla ilgili bkz. (Salö, 2019: ss. 531-534, 536).

kavrayışlarına yönelik eleştirisinin temelinde yatan unsurun sosyal bir olgu olarak dile dair bazı ontolojik varsayımların kabulüne dayandığını söylemek gerekir. Diğer bir ifadeyle Bourdieu dilin sosyal ontolojik konumunu ortaya koymaya çalışır. Bu, Bourdieu'nün dil sosyolojisinde ontolojik varsayımlara yer verdiği anlamına gelir. Bundan dolayı Bourdieu dil çözümlemelerine dilbilim eleştirisiyle başlar. Ona göre “[S]osyoloji, dilbilimin ve kavramlarının bugün hala sosyal bilimler üzerinde uyguladığı tüm tahakküm biçimlerinden, ancak bu bilimin kurulmasını sağlayan nesne inşası işlemlerini ve onun temel kavramlarının üretiminin ve dolaşımının toplumsal koşullarını gün ışığına çıkararak kurtulabilir.” (Bourdieu, 1991a: 37). Dil üzerine bir analizde dilbilimin dilin içsel analizine dayanan kavramlarından önce, daha belirleyici olan toplumsal koşullar dikkate alınmalıdır. Böyle bir öncelik sağlanmadan bir dil sosyolojisi tesis etmek yeterli olmayacaktır. Burada bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için Bourdieu'nün dilbilim ve sosyodilbilime yönelik eleştirilerinde dilin yapısal yani gramatik boyutunu inkâr etmediğini belirtmek gerekir. Yine *linguistik* yaklaşımların dil oluşumu ve kullanımının özgül toplumsal ve politik koşullarını kabul ettiklerini ifade eder. Bourdieu benzer bir tutumu sosyodilbilimcilere karşı da ortaya koyar. Sosyodilbilime karşı olarak da Bourdieu sosyodilbilimcinin özellikle araştırma esnasındaki tutumu üzerinden bir eleştiri geliştirir. Genellikle sosyodilbilimci tahakkümün etkilerini göz ardı eden pür bir anket durumunu düşünür. Sosyodilbilimde genellikle bir dil kullanımında sahip olunan sermaye dikkate alınmaz. Çünkü onun toplamış olduğu veriler onun bakış açısından sabit bir duruma aittir, kendisi ve anketörle olan ilişki gibi. “İlişkiyi kontrol altına almanın tek yolu, piyasadaki durumlardan yalnızca birine öncelik verip konuşmanın hakikatini, en hakiki halk ağzını, yalnızca bu koşullar altında üretilen söylemde aramak yerine, piyasadaki farklı durumları değişken olarak ele almak suretiyle ilişkinin kendisini bir değişken haline getirmektir (Bourdieu, 2016a: 158). Bourdieu açısından sosyodilbilim argo, söyleyiş, lehçe, tonlama, sözlü repertuar, sosyal temsiller vb.nin tekrarlanan oluşumlarını toplama eğilimindedir. Fakat tüm bu konuşma biçimlerinin veya bölgesel aksanların toplumsal değerlendirmesinin değişen doğasını yaratmada iş başında olan iktidar mekanizmasını gözden kaçırır. Burada kritik olan söylemdeki yapısal farklılıkların basitçe keşfedilecek, sayılacak ve kategorize edilecek şeyler olmamasıdır. Bunlar aynı

zamanda söylemsel mücadelelerde değişen “savaş hatlarını” veya yaygın “durma” konumlarını gösterirler (Myles, 1999: 886).

Bourdieu’nün bu alanlara yönelik eleştirisi özgül toplumsal ve politik koşulların tali bırakılması, epifenomenal yapılmasıdır (Thompson, 1991: 2; ayrıca bkz. Bourdieu, 2016b: 121). Bourdieu dil sosyolojisi modelinin dilbilime bir meydan okuma veya onun yerini almaya çalışma gibi bir amacının olmadığını ifade eder. Onun itirazı “üretiminin toplumsal koşullarına borçlu olduğu her şeyi göz ardı eden, soyut olarak tanımlanmış, katı dilsel bir” yeterlilikle, tüm konjonktürel tekilliği içinde söylemin yeterli bir açıklamasını vermeye çalışılmasıdır (Bourdieu, 1991a: ss. 37-38). Bourdieu düşüncesinde söylem¹⁷, dilin kendisine veya içsel yapısına ait bir ilişki değil, faillerin konuşma eğilimindeki toplumsal farklılıkların bir ürünüdür.¹⁸ Ona göre bir söylem yalnızca dilbilgisi açısından doğru olduğu için değil, etkililik açısından bunu aşan toplumsal olarak kabul edilebilir olduğu, yani işitildiği, inanıldığı ve dolayısıyla verili bir üretim ilişkileri durumu içinde etkili olduğu sürece ancak var olduğu biçimde var olabilir (Bourdieu, 1991b: 76).¹⁹ Bourdieu için dilin toplumsal ilişkilerde oynadığı rol, onu belirleyen toplumsal koşulların öncelikli analiziyle mümkündür. Yani temel olan dilin gramatik yapısı değil, dil kullanım sermayesinin toplumsal uzamdaki konumlara göre farklılaşmasının toplumsal neden ve koşullarla izahıdır. Her dilsel etkileşim ne kadar kişisel ve önemsiz görülürse görülsün hem ifade ettiği hem de yeniden üretilmesine yardımcı olduğu toplumsal yapının izini taşır (Thompson, *a.g.m.*, 2). Bu, dile sosyo-ontolojik bir statü atfetmek anlamına gelir.

¹⁷ “Dilin söylemsel doğası, bir dizi etkili yirminci yüzyıl sosyal teorisinde vurgulanmış ve incelenmiştir: Foucault’nun iktidar teorisinde, Ricœur’un yorum teorisinde, Derrida’nın yapı söküm teorisinde, Habermas’ın iletişimsel eylem teorisinde, Honneth’in tanıma teorisinde, Laclau ve Mouffe’un hegemonya teorisinde, Eagleton ve Žižek’in ilgili ideoloji teorilerinde, Butler’ın performatif teorisinde, Brandom’un anlam teorisinde, Turner’ın beden teorisinde, Giddens’in yapılanma teorisinde, Delanty’nin modernleşme teorisinde, Fuller’ın bilgi teorisinde ve Boltanski ve Thevenot’un gerekçelendirme teorisinde [vurgulanmış ve analiz edilmiştir]. Bourdieu’nün üretken [yapısalcı] yaklaşımı bir istisna değildir.” (Susen, 2013: 205).

¹⁸ Daha sonra göreceğimiz gibi Bourdieu’nün söylemi bu tarzda kavrayışı Habermas’ın düşüncesine karşıttır. Çünkü Habermas söylemin etkilerinin söylemin dilsel içeriğiyle açıklanabileceğini iddia eder.

¹⁹ Bu ifadelerle birlikte Bourdieu dilde zamansallığın rolünü vurgulamak için gündelik dil ve fenomenolojik ilkelerden yararlanmaktadır. Özellikle Husserl’in *protension* ve *project* arasındaki ayırımından büyük ölçüde yararlanır (Maynes, 1999: ss. 882-883). Bu bağlamda tarihsel analiz üzerinden Bourdieu’de toplumsal değişim problemini tartışan bir metin için bkz. (Calhoun, 2015).

Çünkü dilin en temel özelliğinin onun toplumsal oluşu olduğu düşüncesi temel kabul edilir. Susen'in de ifade ettiği gibi Bourdieu bu anlamda dili toplumsallığın temel bir unsuru olarak kavrar.²⁰ Susen, Bourdieu'nün dili toplumsal bir olgu olarak kavrayışını şu şekilde ifade eder:

[D]il, insan eyleminin hem toplumsal olarak inşa edilmiş hem de toplumsal olarak yerleşik bir gücüdür: toplumsal olarak inşa edilmiş bir güç olarak dilin varlığı, dilsel ifadelerin kolektif üretimine bağlıdır; toplumsal olarak yerleşik bir güç olarak varlığı, dilsel ifadelerin kolektif çerçevelenmesine bağlıdır. Dil kolektif olarak üretildiği ölçüde, insan etkileşimi süreçleri yoluyla sosyal olarak inşa edilir; dil kolektif olarak çerçevelendiği sürece, insan etkileşimi bağlamlarına sosyal olarak gömülüdür (Susan, 2013: 201).

Bourdieu dilin sosyo-ontolojik olduğunu ortaya koyarken; dilbilime yönelik eleştirileri büyük oranda Saussure, Chomsky ve Austin gibi dil bilimciler üzerinden yapar. Daha genel anlamda eleştiri biçimsel ve yapısal dilbilime yöneliktir.²¹ Bu yaklaşımın en belirgin örnekleri de Saussure ve Chomsky'nin çalışmalarıdır. Saussurcu model ve onun varsayımları kabul edildiğinde, sosyal dünya bir sembol değiş tokuşlar evreni olarak görülür. Eylem ise Saussure'ün *parolesi* gibi, bir şifre veya kod, dil veya kültür aracılığıyla deşifre edilmeye mahkûm olan bir iletişim eylemine indirgenir (Bourdieu, 1991a: 37) ve dilin temellük edilmesinin toplumsal ve ekonomik koşulları sorununu, onu gündeme getirmeye bile gerek duymadan çözülmeye çalışılır (Bourdieu, 1991c: 43).²² Bourdieu, Saussure'ün *langue* (dil) ve *parole* (konuşma) ile Chomsky'nin *yetkinlik* ve *performans* arasında yaptıkları ayrıma karşı çıkar.²³ Çünkü ona göre kodlama süreci dilsel pratikleri zaten içerisinde taşır. Bu ayrım dilbilimsel

²⁰ Susen bu bağlamda yalnızca Bourdieucü bir dil teorisinden değil, aynı zamanda Bourdieucu bir dil felsefesinin de olduğunu iddia eder (2013: 201).

²¹ Bourdieu yapısalcılık kavramını Saussurecü ya da Levi-Straussçu geleneğin ona verdiği anlamdan farklı bir anlamda kullanır. Bu farklılıktan dolayı yapısal inşacılık veya üretken yapısalcılık genellikle onun yapısalcılığını nitelendirmek için kullanılır. Bu bağlamda onun yapısalcılığı eleştirel realizmin yapısalcılık kavrayışına benzerdir. Bkz. (Vandenbergh, 2012).

²² Edelman, Saussure'den göstergenin keyfilliğini, farklılıktaki anlamın kaynağını, dilin keyfilliğini öğrenmemiş olsaydı; Bourdieu'nün toplumsal bağlamın dil üzerindeki etkilerini onlar kadar kavrayışlı bir şekilde inceleyebilmesinin pek olası olmadığı ifade eder (Edelman, 1992: 718). Benzer bir yorumu Hanks de yapar. Bkz. (Hanks, 2005: ss. 68-69).

²³ Farklı bir bağlamda Habermas'ın da dile dair bu tarz ayrımlara karşı çıktığı bir sonraki bölümde görülecektir.

modellerin ima ettiği türden tekdüze, dilsel toplulukların var olmadığını ifade eder. Dilbilim bunu yaparken kendi nesnesini doğallaştırır. Bir göstergeler sistemi olarak dil doğal, özerk bir sistem olarak benimsenir. *Langue* (dil) ile *parole* (konuşma) ayrımı yapılarak dil, günlük yaşamın tezahürlerinden ayrı tutulur ve soyut bir sistem olarak görülür. Bilindiği gibi *langue* yani dilsel yapı kolektif bir alanda faillerin birbirlerini karşılıklı olarak anlamalarına imkân sağlayan bir kod oluştururken; *parole* yani konuşma edimi dilin sunduğu bu kodlar sayesinde faillerin, birbirleriyle konuşan faillerin, iletişimlerine zemin sağlar. *Langue* ile *parole*, kod ile konuşma arasında keskin metodolojik ayrım yapılır ve kodun faile dışsal olarak var olduğu ifade edilir.²⁴ Benzer şekilde dilin biçimsel özelliklerine öncelik verilerek sadece konuşmacının yetkinliği (Chomsky’de olduğu gibi) ön plana çıkarılır (Bourdieu, 2016a: ss. 48-49; Thompson, *a.g.m.*, 4; Jenkins, 2006: 99).

Yeri gelmişken Bourdieu’nün benzer bir sebeple -yukarıda Bernstein’in dil sosyolojisi anlayışında gösterildiği gibi- Bernstein’in kod kavramına da karşı çıktığını söyleyebiliriz.²⁵ Bourdieu bu anlamda kendisi ile Bernstein arasında benzer bir çözümlemenin yapılmasına karşı çıkar. Çünkü ona göre dil ve sınıf arasındaki ilişkinin kod kavramı üzerinden yapılması sınıfların doğası gereği belirli ifade biçimlerine, kelime dağarcığına veya söylem tarzlarına sahip olarak görülmesi demektir. Oysa sınıf habitusuyla ilişkilendirilen dilsel yapılar, *kurallar* olarak değil, bulunulan *konumlar* olarak görülmelidir. Bu eleştirinin temelinde nedensel ilişkinin “yanlış” kurulması bulunur. Ona göre Bernstein yaslandığı antropolojik ve felsefi geleneklerin varsayımlarını göz önüne sermediği için ortaya çıkarıcı ve birleştirci ilkesi dille farklı ilişkilere dayanan farklılıkları, “sözdiziliminin karmaşık derecesi gibi dile içkin özelliklere indirgeme eğilimindedir. Üretici habitus (yani dille ilişki), ürüne (belli bir dil yapısı) indirgenmekten kaçınılmadığı takdirde” dil ve davranışlar belirleyici bir

²⁴ Saussurcü dilbilimini sosyolojik bağlamda tartışan ve bu bağlamı Durkheim üzerinden kuran bir metin için bkz. (Lemert, 2011). Yine Saussur’un dilbilim anlayışını Bourdieu ile karşılaştırmalı analiz eden bir metin için bkz. (Kögler, 2019).

²⁵ Bourdieu ve Bernstein’in sosyolojik teorileri arasında benzerlikler kurulur. Bu bakımdan özellikle eğitim sosyolojisi alanında farklı kavramlar kullansalar da birbirlerine benzer analizler gerçekleştirdikleri ifade edilir. Gerek benzerlikler gerekse farklılıklar yoluyla iki ismin karşılaştırdığı metinler için bkz. (Harker ve May, 1993; Atkinson, 2002: 156-182; Gorder, 1980).

ilke olarak kavranır. Yani “dilsel ürün onu üreten davranışların üreticisi olarak alınmış olur. Bu türden bir dil sosyolojisine içkin olan yapıya ilişkin gerçekçilik, dilin yapısı da dâhil pek çok şeyi etkileyen davranışlar sisteminin üretildiği toplumsal şartları araştırma şartlarının dışında tutma eğilimindedir.” (Bourdieu ve Passeron, 2015: ss. 156-157, 18. Dipnot). Bourdieu açısından Bersntein her ne kadar sosyolojik ilkelerle bir dil sosyolojisi kurmaya çalışsa da çalışmaları dilbilimin temel mantığının güdümündedir.

Bourdieu’ya göre cari linguistik disiplini dil konusunda yapılacak çalışmaların temel amacının iletişimin dayandığı varsayımları çözümlemek olduğu konusunda sosyolojiyle aynı görüştedir. Fakat bu amacın çözümlenme biçimi konusunda derin bir fark bulunur. Çünkü linguistik yaklaşım bu varsayımları dış etkenlerden münezzeh dilin içsel yapısında temellendirir. Diğer bir ifadeyle dilin temeli ve dolayısıyla asli gerçekliği koddur. Bu temel Saussure’de *langue* (dil) ve Chomsky’de *yetkinlik*, Bersntein’de ise *sınırlayıcı ve ayrıntılı kod* şeklindedir. Bourdieu dilin bu şekilde çözümlenmesine karşı çıkar. Ona göre:

Dilbilimcilerin, *toplumsal oluşum yasalarını* göz ardı ederek ve toplumsal oluşumunu maskeleyerek, teorilerine yalnızca önceden inşa edilmiş bir nesneyi nasıl dâhil ettiklerinin bir göstergesi olarak Saussure’ün *Course in General Linguistics*’de dil ve uzam arasındaki ilişkiyi tartıştığı pasajdan daha iyi bir örnek yoktur. Dili tanımlayanın mekân değil, kendi mekânını tanımlayanın dil olduğunu kanıtlamaya çalışan Saussure, ne lehçelerin ne de dillerin doğal sınırlarının olmadığını gözlemler; bu, kendilerini taşıyıcıları yapmaya istekli konuşan failler kümesi aracılığıyla kendi özerk mantığının içkin gücüyle kendi yayılma alanını belirleyen fonetik bir yeniliktir. Bir dilin iç dinamiklerini, yayılmasının sınırlarının biricik ilkesi haline getiren bu tarih felsefesi, belirli bir ‘konuşan failler’ kümesinin pratikte resmi dili kabul etmeye yönlendirildiği uygun politik birleşme sürecini gizler (Bourdieu, 1991c: 44).

Dilbilgisi kisvesi altında, sözlük kisvesi altında, imla kuralları, hükümet tavsiyeleri, dilbilgisi hocaları, imla kılavuzları biçiminde vb. nesnellikte kök salar ve doğru, yani düzeltilmiş biçimde yazma ya da doğru şekilde yazılması gerektiğini düşünme [...] yatkinlıkları biçiminde zihnî yapılarda yer alır. Önemli olan, imlanın gerekliliğine doksa tarzı bir iştiraktır. Devlet hem imla hocalarının, hem de imla için ölmeye hazır insanların mevcudiyetini sağlama gücüne sahiptir (Bourdieu, 2015c: 151).

Bourdieu yalnızca dilbilimcilerin inceleme nesnesi olarak analiz ettikleri şeyin farklı biçimlerde doğal bir verilmişlik olmadığını söylemekle kalmıyor, aynı zamanda ve esas olarak bu tür bir analiz yönteminin özellikle dil söz konusu olduğunda eşitsizlikleri üreten ve yeniden üreten tahakküm ve iktidar mekanizmalarını maskeleydiğini de söyler. Böylece onun için dil sosyolojisinin ya da dil üzerine çalışan sosyoloğun görevi eşitsizlikleri üreten ve yeniden üreten tahakküm ve iktidar mekanizmalarını kelimenin gerçek anlamında ifşa etmektir. Susen'in ifade ettiği gibi failler ne zaman karşılıklı anlayışa yönelik iletişimsel bir yönelim sarf etse, bu, karşılıklı rekabete girmek demektir. Yani dilsel güç bir toplumsal güç meseledir aynı zamanda, bundan dolayı (Habermasçı anlamda) rasyonel olarak ileri sürülen her *geçerlilik iddiası*, ilişkisel olarak belirlenmiş bir *meşruiyet iddiası* olarak kabul edilebilir (Susen, 2013: 200). Bu, Bourdieu'nün dil analizlerini tarihsel bir okumayla devlete bağladığı uğraktır.

2.2. Devlet ve Dil İlişkisi

Bourdieu, dil analizlerini toplumsal eşitsizlikler üzere inşa ederken, diğer bir deyişle dilsel eşitsizlikleri toplumsal eşitsizliklerin bir tür yansıması olarak görürken; dilin doğallaştırmasına karşı tarihsel bir bakış açıcı benimser. Tarihsel okuma, dili doğallaştırmaya karşı metodolojik bir izlek olarak benimsenir. Bu bağlamda Bourdieu tarihsel okumayla aynı zamanda dilin doğallaştırılmasının sosyal ve politik koşullarını da gösterir.

Öncelikle büyük çatışmaları içeren ve karmaşık bir tarihsel süreç içerisinde, diğer diller ve lehçeler ortadan kaldırılır veya ona tabii kılınırken; belirli bir dil baskın ve meşru dil olarak ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreçte belirli çatışmalarla ortaya çıkan bu baskın ve meşru dil, dilbilimcilerin genellikle gözden kaçırdığı veya önemsemedikleri şeydir. Dilbilimcilerin “idealize edilmiş dilleri veya konuşma toplulukları, kendisine belirli bir topluluğun tek meşru veya resmi dili statüsü kazandıran bir dizi toplumsal-tarihsel koşul tarafından önceden inşa edilmiş bir nesnedir.” (Thompson, *a.g.m.*, 5). Bourdieu'nün dil çalışmalarında sorunsallaştırdığı durum, bu şekilde kabul edilen dilin bizatihi “doğası”dır. Temel araştırma alanlarından olan eğitim alanı üzerine yapmış olduğu analizlerle birlikte düşünüldüğünde söz konusu doğallaştırmanın ve bu doğrultuda da gizlemenin, maskeleyenin nasıl dil

üzerinden bu derece işlerlik kazandığını anlamak için dilsel pratiklerin zaman içerisinde, yani tarihsel olarak kodlaşma sürecine bakmak gerekir. Diğer bir ifadeyle Saussure'ün yapmış olduğu ayrımı, modern ulus devletin ortaya çıkması ve buna bağlı olarak dilin bir lehçesinin resmi, standart dil olarak ilan edilmesiyle birlikte düşünmek gerekir. Bourdieu dilbilimciler ile ulus devlet arasındaki ilişkiyi şu şekilde ortaya koyar:

Resmi dil, hem doğuşu hem de toplumsal kullanımları bakımından devlete bağlıdır. Resmi dilin egemen olduğu birleşik bir dil piyasasının oluşturulması için koşulların yaratılması devlet oluşumu sürecindedir. Resmi durumlarda ve resmi yerlerde (okullar, kamu idareleri, siyasi kurumlar vb.) zorunlu olan bu devlet dili, tüm dilsel pratiklerin nesnel olarak ölçüldüğü teorik norm haline gelir. Cehalet mazeret değildir; bu dilbilimsel yasanın kendi hukukçuları -gramerciler- ve onun düzenleme ve dayatma görevlileri - öğretmenler- vardır; bunlar, evrensel olarak konuşan öznelerin dilsel performansını inceleme ve akademik yeterliliğin yasal yaptırımına tabi tutma yetkisine sahiptir (Bourdieu, 1991c: 45).

Bourdieu'nün eğitim sosyolojisi alanındaki çalışmalarını bu bağlamda okumak ufuk açıcı olacaktır. Çünkü her ne kadar eğitim alanındaki saha çalışmaları mevcut olana dair bir analiz gerçekleştirse de; çalışmaların arka planında tarihsel okumaların etkisi büyüktür. Fransız resmi dili ve lehçeleri arasındaki ilişki, tahakküm ilişkisi örneği üzerinden ulus devletin gelişiminin esasında birleşik ulusal bir dil ihtiyacı ve politikasını oluşturduğunu ortaya koyar. Dilbilimcilerin bu sürece katkısı, dilin yapısı, imla, telaffuz ve üslup üzerinden resmi dilin evrensel düşünme formları üretimi için bunu normalleştirmeleri, diğer bir ifade ile doğallaştırmalarıdır. Kögler'in de ifade ettiği gibi, Bourdieu için dilin gramatik yapısı dilbilimcilerin kodifikasyon icraları nedeniyle böyledir. Bourdieu burada iki meseleyi birbirine bağlar: “ilk olarak dillerin kurallar ve kodlar temelinde inşa edilmiş varlıklar olarak anlaşılıp anlaşılamayacağı meselesi söz konusudur [...] İkinci olaraksa, Fransa'da kullanılan modern Fransızca ile bağlantılı, spesifik bir kurallar sisteminin nasıl meşru dil olarak görülmeye başlandığı ve halkı yeni bir devlet ideolojisi etrafında bütünleştirmek için kullanıldığı meselesi vardır.” (Kögler, 2019: 322; 14. Dipnot; ayrıca bkz, Thompson, *a.g.m.*, ss. 5-6).

Bourdieu’da devlet her ne kadar başlangıçtan itibaren sosyolojisinin –tali de olsa- bir parçası olsa da devletin esas tanımını 1984’te *Homo Academicus* (2021)’ta yapmıştır. Yanı sıra *College de France* bünyesinde üç yıl (1989-1992) verdiği derslerde devleti konu edinir. Bu dersler daha sonra *Devlet Üzerine* (2015c) ismiyle yayınlanır. Editörler devletin, Bourdieu sosyolojisinin inşasında son derece merkezî bir inceleme nesnesi olduğunu ve fakat genel intibainın farklı şekilde olduğunu ifade ederler (Champagne ve Diğerleri., 2015: 13).

Bourdieu’nün devlet tanımı Weber’in devlet tanımının genişletilmiş halidir. Weber devleti, meşru fiziksel şiddet tekeli olarak tanımlarken; Bourdieu, devleti meşru fiziksel şiddet ve sembolik şiddet tekeli olarak tanımlar (Bourdieu, 2015c: 156, 411).²⁶ Devlet üzerine mücadeleler bir anlamda bu tekelin elde edilme mücadelesidir. Devlet tekelinin tekelleşmesi belirli sermayeler, özellikle kültürel sermaye yoluyla sağlanır. Ona göre kültürel sermayenin dağılımıyla toplumsal uzamda faillerin işgal ettiği konumlar arasındaki ilişkilere yönelik bütün analizlerin önemi burada düğümlenir (*a.g.e.*, 411).²⁷ Bir başka bağlamda devlet bir mekândır. Resmi sözün, düzenlemelerin, kuralların, vekâletin, adlandırmanın dolaşımında olduğu bir mekândır. Bu doğrultuda kendine karşı çıkanlar için de geçerli olan herkesçe evrensel olarak tanınan bir iktidarın mekânıdır. “Devlet, arkasında toplumsal mutabakat bulunan, kamu yararını, yani kamusal olarak, kamu için, kamuyu tanımlayan insanların tamamı için neyin yararlı olduğunu tanımlamakla yükümlü mercie dair bir mutabakatı barındıran, tanınıp kabul edilmiş bir iktidarın mekânıdır.” (*a.g.e.*, ss. 111-112). Dil bu düzlemde son

²⁶ Bourdieu’ye göre “devrim, normal şartlarda sembolik şiddetle görülen hesapların, fiziksel şiddetle görülmesi fırsatı”dır (Bourdieu, 2015c: 371).

²⁷ Turner, dili ortak bir kültürün tanımını ve ortak bir geleneğin aracı işlevi görür. Ona göre Bourdieu, Weber’den mülhem bir güzergahta ilerlediği için belirli bir alanda sembolik iktidar üzerindeki mücadelelere odaklanır ve fakat çok önemli bir bağlamı kaçıır. Bourdieu, bir toplumun duygularını ve bilincini ifade etme ve şekillendirmede dilin rolü hakkında çok az şey söyleyebilir. Ona göre Bourdieu Weber’in din çalışmalarından hareketle toplumsal hayatın sembolik gücüyle ilgilendi, Durkheim’i ise “etnoloji” ve “ilkel” ile dar anlamda ilgilenen biri olarak dışlamak yerine onun “temel formlar” kavramını bir tür ilkel kavramından ziyade kutsalın genel yapılarıyla ilişkili olarak değerlendirseydi söz konusu bağlamı yakalardır. Böylece dilin ortak bilincin bir bileşeni olarak temel biçimlerini hesaba katabilirdir. Yine ona göre “ironik bir şekilde, Bourdieu Weber sosyolojisinde dinin merkeziliğini kabul etmesine rağmen, kendi sosyolojik çalışmasında din hakkında söyleyecek çok az şeyi vardı. Tüm yapıtları içinde dinle ilgili yalnızca 10 kadar makale vardı.” (Turner, 2013: ss. 289-290).

derece kritik bir rol oynar. Dil piyasası devletleşme ile büyür ve devlet, dil piyasasının yazım piyasası ile bütünleşmesini gerçekleştirir.

Norm haline getirilmiş imlayı, ölçü birimlerini veya feodal hakların yerine birleşik bir hukuku geçirmek suretiyle norm haline gelen hukuku oluşturmak, devletin kendini oluşturma yöntemlerindendir. Devletin oluşumuna dair bir gerçeklik olan bu birleşme, merkezileşme, standartlaşma ve homojenleşme süreci, yeniden üretilip duran bir başka sürece eşlik eder: eğitim sistemi vasıtasıyla her kuşaktaki bireyoluşt soyoluşun yeniden üretilmesi. Bu süreç vasıtasıyla bir yandan da yazı, imla, konuşma biçimi açısından homojenleşip normalleşmiş bireyler meydana getirilir... Bu çifte süreç bilincin büsbütün dışına çıkar (oluşuma dair hafıza kaybı) ve böylelikle aslında son derece keyfi olan bir şeyin, keyfi olduğu unutulur. [...] gayet keyfi olan şeyler böylelikle son derece lüzumlu, lüzumludan da öte doğal hâle gelirler. O kadar doğal ki, onları değiştirmek pek çok insanın hayatını sanki atmosfer ortadan kaldırılmışçasına imkânsız hale getirir (*a.g.e.*, 151).

İlerde ayrıntılı olarak ele alınacak olan sembolik şiddetin tesisinde devlet merkezi bir konumdadır. Peki, nasıl oldu da bu sürece maruz kalanlar, yani imtiyazsız konumda bulunanlar kendi kimliklerini bu dile tabi kılmışlardır? Bourdieu'ya göre bu sembolik şiddet üzerinden analiz edilebilir. Bourdieu'da tahakkümün etkileri devletin özgün dil politikaları ve baskı gruplarının açık müdahalelerinin yalnızca en yüzeysel yönünü oluşturduğu bir dizi özgül kurum ve mekanizma yoluyla uygulanır:

Bu mekanizmaların, sırayla güçlendirmeye yardımcı oldukları siyasi veya ekonomik birliği önceden varsayması, hiçbir şekilde resmi dilin ilerlemesinin yasal veya yarı-yasal kısıtlamaların doğrudan etkililiğine atfedilebileceği anlamına gelmez. (*Bunlar en iyi ihtimalle meşru dilin edinilmesini dayatabilir, ancak genelleştirilmiş kullanımını ve dolayısıyla otonom yeniden üretimini dayatamaz.*) Tüm sembolik tahakküm, ona tabi olanlar açısından, ne dış baskılara pasif boyun eğme ne de değerlere özgürce bağlanma [anlamına gelen] bir suç ortaklığı biçimini gerektirir. Resmi dilin meşruiyetinin tanınmasının, açıkça ifade edilmiş, kasıtlı ve geri alınabilir bir inançla veya bir 'norm'u kasıtlı olarak kabul etme eylemiyle hiçbir ortak yanı yoktur. Dilsel piyasanın yaptırımlarıyla, uzun ve yavaş bir edinim süreciyle, elle tutulamayacak şekilde telkin edilen yatkınlıklara, pratik bir durumda kaydedilmiştir (Bourdieu, 1991c: ss. 50-51; ayrıca bkz. Bourdieu, 1991d: 163 vd.).

Bu noktada Bourdieu için problem söz konusu bu suç ortaklığının nasıl meydana geldiği, onu mümkün kılanın ne olduğudur (Kögler, 2019: 323). Bu suç ortaklığının bir yandan sembolik iktidarla yakından ilişkili olması –ki bunu aşağıda ele alacağız; diğer yandan standartlaştırılmış dilin toplumsal olarak meşruluğunu sağlaması açısından son derece önemlidir. Meşrulaştırmayla dilin toplumsal olarak nasıl değerlendirildiğine dair bir çerçeve oluşturmaya imkân sağlar. *Dilsel geçerliliğin meşruluğu her zaman sosyal meşruiyetin geçerliliğine bağlıdır*. Tam da bundan dolayı ideal konuşma durumu koşullarını değil, gerçek konuşma durumunun kaçınılmaz koşulları dikkate alınmalıdır (Susen, 2013: 200). Bu, üst sınıflar, alt sınıflar, kitleler tarafından tanınan seçilmiş konuşma biçimlerinin piyasada bir değerinin olup olmadığına dair genel bir kanaat oluşturur. Dolayısıyla her ne kadar meşru dile erişim farklı sınıflardan gelen tüm faillerde eşit olarak bulunmamasına rağmen meşru dilin piyasada nesnel değerinin ne olduğunun farkındalığının olduğunu söylemek mümkündür.

2. 3. Dilsel Meşruluk

Bourdieu dilsel meşruluk problemini tarihsel bir bağlamda ve toplumsal bir çerçeveye oturarak analiz eder. Bu tarihsel bağlam –yukarıda işlediğimiz gibi- ulus-devlet yapısıyla ilişkilidir. Ona göre dil, toplumsal meşruiyeti sürdürme ve ona engel olma noktasında işlevsel bir rol oynar. “[M]eşruiyet, bireysel veya kolektif bir failin toplumsal olarak tanınma yeteneğinden türetilen sembolik otorite olarak tanımlanabilir [ve] dilsel geçerliliğin meşruiyeti, toplumsal meşruiyetin geçerliliğine bağlıdır.” (Susen, 2013: ss. 208-209). Bourdieu dilsel meşruiyet analizini ilişkisel olarak gerçekleştirir ve toplumsal meşruiyetle intisabını da aynı şekilde kurar. Ona göre herşeyden önce dil meşruiyetinin doğasında temsiliyetin meşruiyeti bulunur. Yani meşru bir dil, aslında “toplumsal dünyanın meşru bir temsilidir.” (Bourdieu’den akt. Susen, 2013: 209; Bourdieu ve Wacquant, 2003: ss. 246-247). Bu, bizi dilsel meşruiyetin ikinci bir unsuruna götürür: bir dilin meşruiyeti ilişkiseldir. Belirli bir bağlama yerleştirilmeyen bir dilin meşruiyeti tartışmalıdır (Bourdieu, 1991c: ss. 50-51). Her meşru bağlam farklı bir dil üretir ve her dil de farklı bağlamlar üretir. Bu,

Wittgenstein'nın kavramlaştırdığı gibi her bağlamın bir dil oyunu yaratmasıdır.²⁸ Susen'in ifade ettiği gibi dilbilimcilerin dilin içsel yapısını temel alarak ortaya koydukları geçerlilik iddialarının alana özgü bir toplumsal gerçeklik alanıyla ilgili meşruiyetleri hesaba katmadıklarında değersizleşeceği anlamına gelir. Çünkü “meşru dil biçimleri, dünyanın meşru bağlamlarında konumlanmıştır.” (Susen, 2013: 209). Bourdieu, meşru bir dilin dayatılmasının meşru bir dil kapasitesini sağlamlaştırdığını ifade eder. Bu da dilsel kapasitenin dilin meşruiyetine içkin olduğu anlamına gelir. Yani meşru bir dile yatkın olarak dünyaya gelmek, failin dil kapasitesini ister istemez etkiler: dil kapasitesi meşru dile içkindir. Bu bağlamda Bourdieu yazarları, gramercileri, öğretmenleri ve akademisyenleri örnek göstererek; bunların dil üretimine, kutsanmasına ve empoze edilmesine katkı sunduklarını ifade eder. Kendilerine sunulan dilsel ürünleri kutsarlar ve eğitim yoluyla meşru yeterliliğe dâhil edilmeye “layık” görünenleri seçerek meşru dilin inşasında rol oynarlar (Bourdieu, 1991c: ss. 58-59). Bu, özellikle eğitim alanında meşru bir dilsel sermayenin yapısının belirlenmesinde son derece önemlidir.

Dilsel meşruiyetin dayandırıldığı bir diğer meşruiyet ise sembolik güç meşruiyetidir. Bu otorite, sembolik bir otoritedir. Sembolik bir güç olmadan dilsel meşruiyete bir değer atfetmek zordur. Çünkü “[m]eşru dil biçimleri, meşru otoritenin kullanılmasıyla sürdürülür.” (Susen, 2013: 210). Sembolik iktidar dilin meşruiyetine inancı yaratan belirli bir ilişkide tanımlanır. Bu, meşru dile maruz kalanların bu meşruiyeti tanıdıkları sürece devam eder (Bourdieu ve Wacquant, 2003: ss. 143-44). Bu, yani belirli yapısal ilişkilerle meşruiyet kazanan dilin, buna maruz kalanlarca tanınması söz konusu dilin meşruiyetinin aynı zamanda normalifliğin de meşruiyeti olduğu anlamına gelir. Dil, belirli bir toplumun yerleşik alışkanlığına gömülü olduğu için, “ilişkisel olarak yerleşik gerçeklik biçimlerini düzenleme” işlevini yerine getiren normatifliklerle doludur. Normaliflik dilin failer için bağlayıcı olmasını sağlar (Bourdieu ve Boltanski'den akt. Susen, 2013: ss. 210-211). Aslında normatif unsurların etkisiyle meşru dil failer için normalleştirilir ya da doğallaştırılır. Bu, üç

²⁸ Bourdieu ve Habermas'ın her ikisi de Wittgenstein'nın geç döneminden etkilenir ve fakat bu etkilenim farklı düzlemlerde tezahür eder.

süreçle gerçekleştirilir: standartlaştırma, resmileştirme ve kurumsallaştırma. Normatifliğin ve normalleştirmenin üretilmesi ve yeniden üretilmesinin en işlevsel yolu ise eğitim sistemi üzerinden gerçekleşir (Bourdieu, 1991c: ss. 46-50; Susen, 2013: ss. 210-211). Toparlayacak olursak dilsel meşruiyet; temsiliyet, ilişkisel, kapasite, güç ve normatifliğin meşruiyetinde kök saldığı için dilbilimcilerin analiz ettiği gibi tarihsel olarak ulus-devletten ve toplumsal tahakküm ilişkilerinden ayrı tutulamaz ve analiz edilemez.

2.4. Bourdieu Sosyolojisinin Kayıp Halkası: Dil

Yukarıda Bourdieu'nün dilbilime ve dilbilimcilere eleştirileri ortaya konuldu. Temel eleştirisi dilbilimin dili toplumsal zeminden koparmasının onu soyut bir analize götürdüğü ve bunun özellikle politik olarak eşitsizlikleri örtme işlevi gördüğüdür. Bununla birlikte aynı zamanda bu eleştirilerin temelinde Bourdieu'nün dilin sosyo-ontolojik bir nesne olarak gördüğü gösterilmeye çalışıldı. Burada ise Bourdieu'nün dilin hangi unsurlarla birlikte ilişkisel olarak analiz ettiği; nereden hareketle ve hangi gerekçelerle dili sosyolojik bir analiz birimi olarak gördüğü tartışılacaktır.

Dil genel bir bağlamda sosyal ayrı(ş)ım uygulamalarının başka bir biçimini bize gösterir. Bu doğrultuda Bourdieu sosyolojisinde temellendirilmek istenirse; kültür, iktidar, habitus, alan, sembolik güç, eşitsizlik, tahakküm mekanizmaları, sınıfsal ayrımların dilsel olgulara nakşedildiğini ve bunun sembolik şiddet, dilsel tahakküm, dilsel habitus, dilsel piyasa, dilsel sermaye, sansür, örtmece gibi belirli kavramsal inşalarla analiz edilmesini zorunlu kıldığı söylenebilir. Böylece Bourdieu'nün eleştirileri doğrultusunda ifade edilirse dilbilimin soyut dil analizlerine karşı pratik sosyal yapısal ilişkileri kavrayabilen bir dil sosyolojisi yapmak mümkün hale gelir. Bourdieu bunu tedrisi alan üzerinden örneklendirir: Örneğin, dil sosyolojisi kendine özgü ancak birebir örnek niteliğindeki tedrisi alanı kendisine düşünce ve örgütlenme alanı seçebilir ve böylece nevi sahsına münhasır özellikler gösteren tedrisi alandaki dil kullanımı araştırma nesnesi olarak ele alabilir. Bu, dil çözümlemelerini soyutlamalardan kurtarabilir (Bourdieu, 2016b: ss. 119-120). Yukarıda işaret edildiği gibi Bourdieu'nün dil sosyolojisi kendi genel sosyolojik teorisinde belirgin bir yere sahip değildir. Bu anlamda dil, genel sosyolojisinin çözümleme mantığıyla ancak

analiz edilebilir. Bu mantık içerisinde dilin metodolojik olarak ilişkisel bir kavrayışa uygun olduğu söylenebilir. Diğer yandan her ne kadar Bourdieu külliyyatında dil üzerine müstakil metinler olsa da diğer pek çok metninde ele aldığı problemlerin dil ile ilişkisi yadsınmamıştır.

Bourdieu dil analizini bazı kavramsal inşalarla yapar.²⁹ Aslında bu kavramsal inşalar analiz nesnesini kurma işlemi sırasında devreye giren inşalardır. Bir analiz nesnesi olarak hem dili inşa ve analiz etme sürecinde devreye soktuğu kavramsal repertuarı hem de dilin ne olduğunu öz bir biçimde görmek için şu alıntıyı aktaralım:

Her söz edimi ve daha genel olarak her eylem bir konjonktür, bağımsız nedensel diziler arasındaki bir karşılaşmadır. Bir yanda, dilsel habitusun toplumsal olarak inşa edilmiş yatkınlıkları vardır. Habitus belirli bir konuşma yatkınlığını ve belirli şeyleri söylemeyi ve belirli bir konuşma yetisini ima eder. Bu, hem sonsuz sayıda dilbilgisi açısından doğru söylemler üretmeye yönelik dilsel kapasiteyi hem de bu yeterliliği belirli bir durumda yeterince kullanmaya yönelik sosyal kapasiteyi içerir. Öte yandan, kendilerini belirli yaptırımlar ve sansürler sistemi olarak dayatan dilsel piyasanın yapıları vardır (Bourdieu, 1991a: 37).

Dil, birbiriyle diyalektik olarak ilişkili, işleyiş tarzlarını üretmeye ve yeniden üretmeye namzet iki boyutu içerir. İlk olarak dil kültüre kök saldığı için ona kültürel yatkınlıklar damgasına vurur. Bu yatkınlıklar sembolik metalar piyasasında belirli şeyleri söyleme, belirli şeyleri söyle(ye)memeyle çerçevelenir. Faillerin dilsel yatkınlıkları içinde doğup büyüdüğü kültüre göre şekillenir. Kavramsal düzeyde ifade edilirse; burada belirli dil yeterlilikleri, yani “düzgün konuşma” kapasitesi ve söz konusu yeterliliği uygun biçimde kullanmak için failin içinde yaşadığı sosyal kapasiteyi kapsayan bir *dilsel habitus* vardır. İkinci olarak bu dilsel yatkınlıklara göre şekillenen dilsel ifadelerin, söylemlerin sembolik metalar piyasasındaki “değerinin” ne olduğunu belirleyen bir *dilsel piyasa* vardır. Dilsel piyasa belirli kültürel yatkınlıklara ve yasalara göre işlediği için burada birtakım yaptırımlar ve sansürlerle söylenebilir olanla söylenemez olanı tanımlar ve belirler. Dikkat edilirse Bourdieu söz edimini,

²⁹ Bourdieu’nün kavramsal inşalarını nasıl yaptığıyla ilgili pek çok çalışmada, verdiği röportajlarda anlatır. Kavramsal inşalarını veya nesne inşa sürecini nasıl yaptığıyla ilgili bütünlüklü bir anlatım için bkz. (Bourdieu ve Wacquant, 2003: ss. 221-270).

dilbilimcilerin yaptığı gibi salt yürütmeye indirgemez, dilbilimsel pratiklerin toplumsal alımlanma ve üretim koşullarına bakar (Jenkins, 2006: 100). Bourdieu'nün dil sosyolojisinin üzerine inşa edildiği iki temel kavram, dilsel habitus ve dil piyasasıdır. Her konuşma eylemi iki nedensel dizi olarak görülen sınıf habitusu ve dilsel piyasanın kesişmesinde meydana gelir (Myles, 1999: 886). Bourdieu bunu daha da sadeleştirir ve şu şekilde formülleştirir: dilsel habitus + dilsel piyasa = dilsel ifade, söylem (Bourdieu, 2016a: 147).

2.4.1. Dil sosyolojisi Kurma Zemini: Habitus-Sınıf- Alan

Bourdieu'nün dil sosyolojisi genel sosyolojisi içinde anlam kazanır. Çünkü genel sosyoloji yapma pratiğini dil sosyolojisine uygular. Dolayısıyla dil sosyolojisinin anlaşılabilir bir zemine çekmek ve bu zeminden hareketle analiz etmek için bazı temel düşüncelerini tartışmaya açmak gerekir. Burada Bourdieu sosyolojisinin, özellikle dil çözümlemeleri dikkate alındığında, temel saç ayakları olarak görülebilecek üç kavram; habitus, sınıf ve alan tartışılacaktır.

Habitus, Bourdieu'nün Cezayir toplumu üzerine ilk araştırmalarını yaptığı antropolojik çalışmalarında isimlendirilmese de nüve olarak karşımıza çıkar. Bu açıdan Bourdieu sosyolojisini bir uçtan bir uca sarmaladığı söylenebilir. Nitekim kavram olgunlaştırılmamış haliyle Cezayir toplumu üzerine yaptığı araştırmalarda hissedilirken; daha sonra Fransız toplumu üzerine yaptığı *Ayrım, Yeniden Üretim* gibi klasikleşmiş araştırmalarında olgunlaştırılmış haliyle ortaya konulur. Bourdieu, habitusla metodolojik olarak sosyolojide kemikleşmiş öznelcilik-nesnelcilik, birey-toplum, fail-yapı gibi ikililikleri aşar (Swartz, 2011: 56; Wacquant, 2003: 110, 114, ss. 116-117 ve muhtelif yerler). Bourdieu habitusun³⁰ bu ikililiklerin üstesinden gelerek, onları nasıl aştığını şu şekilde ifade eder:

³⁰ Her ne kadar tarihsel süreçte pek çok sosyal bilimci habitus kavramını kullanmış olsa da Bourdieu habitusun tarihsel olarak kimler tarafından kullanıldığını ve nasıl evrildiğiyle pek ilgilenmez. Çünkü Bourdieu diğer pek çok kavramı gibi habitus kavramını da ampirik araştırmalar sonucu inşa ettiğini ifade eder. Fakat burada Bourdieu'nün kavramı inşa ederken etkilendiği bir ismi özellikle zikretmek gerekir. E. Panofsky'in, Bourdieu'nün bu kavrama olan ilgisini körükleyen isim olduğu ifade edilir. Bourdieu, Panofsky'nin *Gothic Architecture and Scholasticism. An Inquiry into the Analogy of the Arts, Philosophy and Religion in the Middle Ages* kitabını 1967'de Fransızcaya çevirir ve Fransızca baskıya,

Pratik olarak pratiğin teorisi, ampirizme karşı bilgi nesnelerinin edilgen bir biçimde kaydedilmiş değil, inşa edilmiş olduğunu ortaya koyar; entelektüalist idealizme karşıysa, bu insanın ilkesinin, aşkın bir özneye has evrensel kategoriler ve a priori biçimler sistemi değil, habitusun oluşturduğu tarihsel aşkınlık olduğunu, toplumsal olarak inşa edilmiş, pratikle edinilmiş ve sürekli olarak pratik işlevlere yönlendirilmiş, yapılanmış ve yapılandırıcı yatkınlıklar sistemi olduğunu hatırlatır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: ss. 110-111).

Böylece “toplumsallaşmış bir öznellik”, “bedende somutlaşmış toplumsallık” olan habitus “sadece belirli bir durumla ilişki içinde kendini gösterir.” (*a.g.e.*, 117, 126). Faillerin toplumsal yatkınlıklarını bir anlamda kanalize eden habitus kültürel yaşamın bir endeksidir. Bundan dolayı habitus failerin bedenlerinde somutlaşan toplumsal ve kültürel yatkınlıklar olarak onların toplumda işgal ettiği konumların ne olacağı hakkında bize bir ön-bilgi sağlar. Farklılaşmış toplumlarda failer bedenlerine kazınan farklı habituslarından dolayı sınıf temelli bir ayrışımın aktörleri veya kurbanları olurlar.

Habitus, toplumsal hayatın içerisinde işleyen tüm ilişkileri öznellik ve nesnellik bağlamından çıkartarak farklı, genetik bir okuma yapmaya imkân sağlasa da bunun metodolojik olarak fail lehine olduğunu söylemek zordur. “Bedende somutlaşmış toplumsallık” olarak ifade edilen habitus, bu bağlamda derin bir yapısalcılığı bünyesinde taşır. Bundan dolayı Bourdieu’nün sosyolojisi üretken veya doğurgan yapısalcılık olarak nitelendirilir (Vandenberghe, 2012). Doğurgan yapısalcılığın en temel özelliği gerçekliğin ilişkisel olarak var olduğudur. Bundan dolayı gerek kavramsal inşalar gerekse incelenecek olan nesne sabit değildir, her zaman ilişkisel bir sarmal içerisinde. Habitusun failin toplum içinde işgal ettiği yeri ve dolayısıyla belirli

sanat tarihçilerinin habitus kavramının önemini yorumladığı bir yazı da yazar. Hanks, Bourdieu’nün kavramı ilk kez bu yazıda açıkça kullandığını söyler. Panofsky, yaklaşık bir buçuk yüzyıl boyunca Paris’in 100 yıllık bir yarıçapı içinde gelişen Gotik mimari ile skolastik felsefe arasında güçlü paralellikler olduğunu gözlemiştir ve 1130 ile 1270 arasındaki iki alandaki eğilimlerin kısa bir özetini takiben, “bu şaşırtıcı derecede eşzamanlı gelişimin yoğun aşaması” Panofsky ana tezini oluşturur. Bourdieu, kitabın çevirisini yapar ve onu pozitivizme şimdiye kadar yöneltilen en güzel meydan okumalardan biri olarak tanımlayacak kadar bu çalışmadan etkilenir. Daha sonraki çalışmalarında defalarca yaptığı gibi, kültürel çalışmaların kavramsal içeriğine karşı *modus operandi*’nin önemini kavrar. Panofsky, habitusu “çağın ruhu”nu nispeten eşzamanlı bir fikirler sistemi olarak tanımlamaya çalışırken, Bourdieu habitus’un zamansal açık uçluluğunu ön plana çıkarır. Karşılaştırma ve farklar için bkz. (Hanks, 2005: ss. 69-72).

bir alandaki konumunu –aşağı yukarı- gösterebildiğini ifade etmiştik. Habitusla dil bağlamında bakıldığında; habitus, dili belirli biçimlerde kullanma, onu toplumsal olarak aşılınmış değerlere bağlı veya belirlenmiş olarak görme, jest, mimik, duruş ve konuşma üretiminde somutlaşma eğilimi de dâhil olmak üzere faillerin, konuşmacıların sosyal oluşumunu ifade eder (Hanks, 2005: 72).

Faillerin toplumda işgal ettiği konumun onları kültürel yatkınlıklarını ifade eden habitusla bir anlamda belirlendiği dikkate alındığında sosyal sınıfın kilit bir konumda olduğu görülecektir. Tahakküm ilişkileri üzerinden eşitsizliğin nasıl yeniden üretildiğini analiz eden sosyolog, analizinin merkezine sınıf mefhumunu yerleştirir. Örneğin klasik çalışması *Ayrım* (2015a) kültür ile toplumsal sınıflar arası ilişkileri beğeni yargısı üzerinden inceler. Yine temel çalışmalarından olan, Passeron ile birlikte yazılan ve iki cilt halinde yayınlanan *Varisler: Öğrenciler ve Kültür* (2014) ve *Yeniden Üretim* (2015) kitapları toplumsal sınıflar arası ilişkileri eğitim üzerinden analiz eder. Bourdieu'nün incelediği hemen hemen her konuyu toplumsal sınıflar ve dolayısıyla tahakküm ilişkileri, eşitsizlikler üzerinden ele aldığını söylemek mümkündür. Bourdieu'nün dile yaklaşımının temelinde sosyal sınıfın merkezde olması (Myles, 1999: 880) dolayısıyla habitus ve sınıf ilişkisini ortaya konulmalıdır. Habitustan direkt dil problemine geçmek bu açıdan belirli müphemlikleri beraberinde getirecektir. Bu geçişin sosyal sınıf üzerinden yapılması hem mantıksal açıdan doğru hem de anlamsal olarak daha isabeti olacaktır.

Bourdieu'de dil ve sınıf arasında işlevsel bir uygunluk vardır ve sınıf esasen belirli söylemlerin aktarılabilmesini sağlayan yapısal bir kanondur. Fakat Bourdieu sınıf problemini Marksizmin kavradığı gibi kavramaz. Bourdieu şu soruyu sorar: “sosyal sınıf bilimsel bir inşa mıdır, yoksa gerçekte var mıdır?” (Bourdieu, 2012: 368). Bourdieu kendi sınıf kavrayışını tartışırken bunu temelde bir bilgi problemi olarak ele alır ve öyle çözümler. O doksadan sıyrılarak, *epistemolojik kopuşla*³¹ toplumsal sınıflar kavramını inşa eder. Ona göre sınıfların gerçekte var olduğunu ifade edenlerle, onları sınıfların olmadığı konusunda eleştiren taraflar aynı bilgi düzeyinden hareket ederler.

³¹ Bourdieu'nün epistemolojisi ve metodolojisinde merkezi olan bu iki kavramı aşağıda açıklanacaktır.

Bu düzey sıradan deneyimin sezgisinde verili olan gerçeklik düzeyidir. Yani ampirik düzeydir. Bourdieu “hali hazırda mevcut” sınıfları keşfettiklerini söyleyenlerle sınıfların toplumsal dünyanın farklılaşmamış sürekliliğinin keyfi olarak bölünmesiyle elde edilen kuramsal inşalar olduğunu ifade edenlerin karşılığını aşan bir çözüm ortaya koymaktadır. Ona göre “nesnel olarak gruplara ayrılmış, ekonomik ve sosyal olarak farklılaşmış türdeş birey setleri olarak sınıfların varlığını inkâr etmek ve aynı zamanda ekonomik ve sosyal bir farklılaşma ilkesine dayanan bir farklılıklar uzayının varlığını kabul etmek mümkündür.” (a.g.m., 369). Bu aşamada Bourdieu tüm çalışmalarının temelini oluşturan toplumsal uzayı tanımlar ve toplumsal sınıfları da bu temel üzerine inşa eder. Ona göre “toplumsal dünya, verili bir toplumsal evrende gözlenen farklılıkların hesabını verebilen temel farklılaşma etkenlerini keşfederek ampirik olarak inşa edilebilecek çok-boyutlu bir uzay olarak tahayyül edilebilir.” (a.g.m., 370). Toplumsal uzam gözle görünmez, elle tutulmaz. O faillerin pratiklerini ve tasarımlarını düzenleyen görünmez gerçekliği oluşturmak³² ve pratiklerin iki ana belirleyicisi ve buradan kaynaklanan tüm özellikleri açısından türdeş kuramsal sınıflar oluşturma olanağı sunar. Toplumsal uzamın yapısı sermaye biçimlerinin dağıtımı ile ortaya çıkarılır. Bilindiği gibi söz konusu temel sermayeler şunlardır: ekonomik sermaye, kültürel sermaye, sosyal sermaye ve sembolik sermaye. Bu sermayelerin kendilerine ait farklı türleri bulunur. Failler toplumsal uzamda üç boyutta dağılırlar: sermayenin *miktarına*, sermayelerinin *bileşimine* ve zaman içinde sermayelerinin miktar ve bileşiminin *evrimine*. Failler “değerleri farklı değişkenlerin değerlerine tekabül eden çok boyutlu bir koordinat sistemi içinde izafi konumları ile tanımlanırlar.” (a.g.m., 370; ayrıca bkz. Bourdieu, 2015a: ss. 177-190). Toplumsal uzamda failler birbirlerine yakınlaştıkça ortak özellikleri artarken birbirlerinden uzaklaştıkça paylaştıkları ortak özellikler azalır. Yani söz konusu toplumsal uzamda birbirlerine yakın konumları paylaşan failler benzer koşullara maruz kalır ve benzer etkiler altındadırlar. Bundan dolayı aynı konumları paylaşan insanlar aynı habitusa

³² Sosyoloji hem toplumsal evreni oluşturan çeşitli toplumsal dünyaların gömülü yapılarını hem de bu yapıların yeniden üretimini, dönüşümünü sağlama eğilimi gösteren mekanizmaları ifşa etmelidir (Wacquant ve Bourdieu, 2003: 17).

sahiptirler. Faillerin işkâl ettikleri konumda kazandıkları yatkınlıklar aynı zamanda bu konuma uyum sağlamayı da içerir (Bourdieu, 2012: 371; Bourdieu, 2013b: 194).

Her habitus, sınıf habitusudur ve Marksist araştırmacıların kavrayışından iki düzeyde farklıdır. İlk olarak Marksist gelenek Marx'ın Hegel'i yapmakla suçladığı aynı kuramsal hatayı yapmaktadır: Kâğıt üzerinde var olan, inşa edilmiş sınıflar “mutlak ve ilişkisel öz-bilince sahip, seferber edilmiş gruplar biçiminde kurulmuş gerçek sınıflarla eşitlenerek mantığın şeylerini şeylerin mantığıyla karıştırır (Bourdieu, 2012: 373). Ona göre ilişkisel düşünce tarzıyla yapılan mantıksal yani kuramsal bir uzamı kuramsal olarak bölen analitik inşalar olarak sınıflar gerçek nesnel olarak kurulmuş gruplaşmalar olarak görülebilir (*a.g.m.*, 371; ayrıca bkz. Bourdieu, 2015a: 157, 6. Dipnot). Marksist teorisyenler genellikle kâğıt üzerindeki kurgusal kümeler olan teorik sınıflara “gerçek sınıflar” muamelesi yapar. Fakat “sınıf mücadelesi tarafından ve sınıf mücadelesi için gerçekleştirilmiş ve harekete geçirilmiş, ‘mücadele-içindeki-sınıflar’; *“yani ortak amaçlar doğrultusunda, özellikle de bir başka sınıfa karşı harekete geçen grup anlamında bir sınıf oluşturdıkları anlamına gelmez.”* (Bourdieu, 2012: 374; 2015b: 26). Bu temel hatanın nedeni nesne inşasındaki yanlışlıktan kaynaklanır. Doksadan sıyrılmadığı ve epistemik kopuş yapılmadığı için Marksist gelenek bu ince ama son derece önemli ayrımı gözden kaçıır. Ona göre Marx'ın dediği anlamda sınıfa ancak siyasal bir seferberlik çalışmasıyla, harekete geçirilmeyle geçilebilir (Bourdieu, 2015b: 27; 2012: 374).

İkinci olarak Bourdieu sınıfın yalnızca iktisat temelli bir tanımlamasını yapmaz. Sınıf, üretimin toplumsal ilişkilerdeki konumlara indirgemez; sınıf daha genel anlamda eğitimi, toplumsal cinsiyeti, yaşı ve statülüğü de içine alan hayat koşulları bağlamında tanımlanır (Swartz, 2011: 61). Bourdieu'nün kendi ifadeleriyle aktaracak olursak:

Toplumsal sınıf ne tek bir nitelik (sermayenin hacim ve yapısı gibi en belirleyici olan nitelik söz konusu olduğunda bile) ne belli bir nitelikler toplamıyla (cinsiyet, yaş, toplumsal veya etnik köken -örneğin beyaz ve siyahların, yerli ve göçmenlerin payı vb., gelir, eğitim seviyesi vb.) ne de bir neden sonuç, koşullayan koşullanan ilişkisi içindeki temel bir nitelikten (üretim ilişkilerindeki konumdan) yola çıkılarak sıralanmış nitelikler zinciriyle tanımlanabilir. Toplumsal sınıf, niteliklerin her birine ve pratikler üzerinde

uyguladıkları etkilere öz değerini veren tüm ayırt edici nitelikler arası ilişkilerin yapısıyla tanımlanır (Bourdieu, 2015a: ss. 164-165).

Her habitusun sınıf ekseninde tanımlanması, sınıf koşulunun ve onun dayattığı koşullanmaların bedene işlenmiş biçimi olan sınıf habitusunu çerçeveledirir. Sınıf habitusu, benzer pratikleri doğurmak amacıyla homojen koşullandırmaları ve yatkınlıklar sistemini üretir. Sınıf, homojen varoluş koşulları tarafından nesnelleştirilmiştir (*a.g.e.*, 157). Bu nesnelleştirme özellikle hâkimiyetin kültürel mekanizmaları olarak işlerlik kazanır. Bourdieu'nün amacı sınıfsal hâkimiyetin kültürel mekanizmalarını açığa çıkarmak, bir anlamda ifşa etmektir. Çünkü “her bir kültürel faaliyet sınıfsal karakterde olup, toplumsal sınıfı yeniden-üreten şeyler olarak görülür (Seidman’dan akt. Göker ve Çeğin, 2015: 16).

Aşağıda dilsel habitus olarak tartışılacak olan kavram sınıf habitusunun dil üzerinden açılan boyutunu ifade eder. Genel anlamda dil ise failin diğer pratiklerinin de üreticisi olan habitusun temel araçlarından birisidir. Dilin en önemli işlevi ise bir kültürel ve sembolik sermaye işlevi görmesidir (Swartz, 2011: 23. 15. Dipnot). Dilin sermaye ve alanla bağlantısı onun toplumda bir kültürel ve sembolik sermaye işlevi görmesiyle gerçekleşir. Bu bağlantı Bourdieu'nün dil sosyolojisinin temel bir bileşeni olan dil piyasası teorisinin temelini oluşturur. Dolayısıyla alan teorisi ve sermaye türleri dil piyasasının yapısını çerçeveledirir.

Yukarıda Bourdieu'nün sosyolojisindeki temel kavramların toplumsal uzam üzerinden inşa edildiği ifade edilmişti. Aslında bu inşayla Bourdieu katı bir toplum kavrayışı yerine alan kavrayışını ikame eder. Toplumsal uzamda alanlar bulunur. Habitus ve alan birer ilişki yumaklarıdır. Alan, çeşitli sermayelere sahip faillerin işkâl ettiği konumlar arasındaki nesnel ilişkilerin bir ağıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 81). Faillerin bir alanda işkâl ettiği konum taşıdıkları sermayelerinin o alanın kuralları dâhilinde biçilen değerine bağlıdır. Alan iki anlamda alandır. İlk olarak bir alan manyetik alan gibi nesnel kuvvetlerin yapılanmış bir sistemidir. Dolayısıyla her alanın görece özerk kurallara sahip olması, faillerin bir alana girerken bu kuralları kabul etmesi anlamına gelir. Fakat bu, alanların ne anarşik eylemlerin birbirinden eklemlenmesiyle oluşan bir bütün olduğu ne de kararlaştırılmış bir planın bütüncül

sonucu olduğunu gösterir. Yani bir alan bilinçli bir yaratım değildir, açıkça ifade edilmeyen ya da kodlanmamış düzenliliklerle işler. Diğer yandan her alan bir çatışma ve mücadele alanıdır. Söz konusu alanda etkili olan sermaye biçimi üzerinde tekel kurma ve kurulan tekeli yıkma veya dönüştürme mücadelesi ve çatışması vardır. Dolayısıyla farklı sermayelere sahip failler işkâl ettikleri konumlardan alanın yapısını muhafaza etme ya da değiştirip dönüştürmek için birbirleriyle rekabet ederler (*a.g.e.*, ss. 82-83). Bourdieu alanın işleyiş mantığını genel olarak oyun metaforu üzerinden açıklar. Bunun nedeni alanın mekanik bir tarzda işlememesi ve oyuncuların oyun oynarken stratejiler ve hamlelerle oyunu kazanmaları halinde elde edeceklerine olan inançtır. Dolayısıyla alan, habitus ve sermaye ilişkiseldir, çünkü ancak birlikte işlerlik kazanır, biri olmadan diğerlerinin bir anlamı olmaz. Failler taşıdıkları ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermayelerinin *miktarına*, *bileşimine* ve zaman içerisindeki *evrimine* göre bir alandaki konumlarda bulunurlar (Bourdieu, 2012: 370). Habitus ile alan arasındaki ilişki bir koşullanma ilişkisi olduğu için alan, habitusu yapılandırır, çünkü habitus bir alanın içkin zorunluluğunun ürünüdür. Bu bağlamda “toplumsal gerçeklik iki kez var olur: şeylerde ve beyinlerde, alanlarda ve habituslarda, eyleyicilerin içinde ve dışında.” (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 118). Her alanda ön plana çıkan sermaye türü farklıdır, bundan dolayı alanlar belirli sermaye türlerine kendi işleyiş mantığına göre değer biçer. Bu açıdan her alan kendi işleyiş kuralları çerçevesinde özerk olarak görülebilir.

Alan kavrayışı dil ile ilişkilendirildiğinde bir konumu işkâl eden failin esasında, her şeyden öncen dil üzerinden kendisini tanımladığını söylemek mümkündür. Bu, dilin bir alanda sermaye olarak işler olmadan da etkili bir unsur olduğu anlamına gelir. İkincisi dil, Bourdieu’nün genelde kavradığı biçimiyle önemli bir sermayedir. Bu anlamda, eğitim alanında olduğu gibi, dil bir alanın yapısını pekiştirir ve yeniden üretiminde işlevsel bir rol oynar. Diğer bir ifadeyle konuşma ve söylem üretimi sosyal alanlarda konum almanın yollarıdır ve faillerin çeşitli değerlerin peşinden gittikleri yörüngeleri vardır. Örneğin akademi alanında söylem üreten fail, aldığı konum ve bunların ortaya koyduğu söylem biçimleriyle şekillenir (Bourdieu’dan akt. Hanks, 1995: 73).

2.5. Dil Sosyolojisi Ama Nasıl?

Öncelikli olarak Bourdieu dil problemini tartıştığı neredeyse tüm metinlerinde sembolik güç ve sembolik şiddet problemlerini de gündeme getirir. Bu, dilin belirli bir konumu işgal eden faillere sembolik bir güç sağladığı ve buna karşı olarak da bu güce maruz kalan faillere sembolik bir şiddet uyguladığı anlamına gelir. Yani Bourdieu açısından dilsel etkileşimlerin olduğu her yerde bir sembolik güç ve sembolik şiddetin olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda tartışılmasına rağmen bunu burada zikretmemizin nedeni Bourdieu'nün dil analizinin dilbilim ve sosyodilbilim eleştirisiyle başlamasının tesadüfi bir "sınır ihlali" olmamasıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 144). Genel olarak Bourdieu'nün dil çözümlemesi, başka kültürel ürünlere uyguladığı çözümleme yönteminin yeni bir ampirik alanda kullanılmasıdır³³ (Thompson, 1991; Maynes, 1999). Bu, dilbilimin soyut bir zemine çektiği dili, somut, adeta kanlı canlı toplumsallığın diri bir unsuru olarak sosyal bilimlerin gündemine sokma girişimidir. Bourdieu açısından genel olarak "sembolik metalar ekonomisinin" (Bourdieu, 2015c: ss. 59-62; ss. 122-129) özel olarak da "dilsel mübadeleler ekonomisinin" (Bourdieu, 1991a: ss. 37-43) eleştirel analizi üç ana sosyolojik boyut arasındaki yapısal etkileşimle gerçekleştirilebilir: *dilsel habitus*, *dil piyasası* ve *dilsel sermaye*.

Bourdieu'ya göre her söz edimi, her söylem bir *dilsel habitus* ile *dilsel piyasa* arasındaki karşılaşmanın bir ürünüdür, bir konjonktördür (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 140; Bourdieu: 2016a: 148; 2016b: 121; Thompson, 1991: 17). Bu temel denklem, linguistiklerin ve özellikle Saussure'ün dilin bir hazine olduğu ve bireylerin bu hazineye tek biçimli ve evrensel olarak erişebildiği şeklindeki tezine karşıttır. Bourdieu dilin bütün bireylerin faydalanabileceği evrensel bir hazine olarak görülmesini *dilsel komünizm* olarak ifade eder. Ona göre dilsel komünizm bir yanılsama olarak dilbilime musalla olmuştur. Herkes güneşten, havadan ve sudan yararlandığı gibi dilden eşit ölçüde yararlanamaz. Dil ender olmayan bir meta değildir, tersine ender bir metadır. Yani meşru dile –ki bu meşru dilin Bourdieu için ne anlam ifade ettiğini yukarıda görmüştük- erişim koşulları son derece eşitsizdir. Dilbilimin

³³ Bu konuda Bourdieu'nün yetersiz kaldığı yönünde bir iddia için bkz. (Jenkins, 2019).

dili herkeste eşit olarak bulunduğu varsaydığı yeti aslında bazılarının tekelindedir. Bu açıdan nasıl ki ekonomik metalar piyasasında belirli tekeller bulunuyorsa benzer şekilde dilsel mallar piyasasında da tekeller bulunur (Bourdieu ve Wacquant, 2003: ss. 141-142). Anlaşılabileceği üzere Bourdieu dili çözümlerken, dilbilimciler gibi dile içeriden yaklaşmaz, tersine dilin içeriğinin geçerliliğini de çoğu zaman belirleyen ve esasında bir dile belirli bir sembolik güç niteliği kazandıran toplumsal olanın nasıl yapılandığına dikkat çeker. Yani biraz paradoksal olarak görünse de dil çözümlemesinde dil dışı koşullar faillerin dil ile kurdukları ilişki biçimini belirler. Faillerin dil ile kurmuş oldukları ilişki; sahip oldukları, konuştukları dil onların toplumsal uzamın belirli bir konumunu veya koordinatını bize verir. Bourdieu'nün dil çözümlemeleri kendi sosyolojik perspektifiyle uyumludur ve açıkçası ampirik sosyolojik çalışmalar için de uygun teorik bir arka plan sunmaktadır. Bununla birlikte onun dil çözümlemelerinin son derece politik olduğunu da ifade etmek mümkündür. Buradaki politik zemin yalnızca neoliberalizm ve ulus-devlet odaklı okumalarından dolayı değil, aynı zamanda belirli toplumsal grupların imtiyazlılıklarını ifşa etme gücünden dolayıdır.

Yukarıda tartışılan habitustan türetilen, yani onun bir türü olan dilsel habitus dilbilimcilerin dil analizlerinde tılandıkları noktaları veya Bourdieu'nün ifadesiyle yeterince kavrayamadıkları temeli yakamaya imkân sağlar. Bourdieu, Chomsky'nin *dilsel yetkinlik* kavramı yerine *dilsel sermaye* kavramını inşa eder. Dilsel yeterliliği, ideal bir konuşmacının dilbilgisi açısından iyi oluşturulmuş sınırsız bir dizi cümle üretme kapasitesi olarak tanımlamak mümkündür. Chomsky, Saussure'ün *dil* (lingua) ve söz (parole) arasında yaptığı ayrım doğrultusunda bir ayrım yapar: *dilsel yeterlilik* veya yetkinlik ve *dil edimi*. Dilsel yeterlilik, dil (lingua)'e, dil edimi ise söz (parole)'e karşılık gelir. Daha ziyade dilsel yeterlilik üzerinde duran Chomsky, onu yetenek ve kapasitelerin bir ideali olarak ana dil bağlamında failin sahip olduğu dilbilgisi sistemi olarak kavrar. Kavram, bilişsel psikolojik olarak ortaya konulur. Bourdieu'ya göre yeterliliğin bu tarzda tanımlanması oldukça soyut ve toplumsallığı es geçmektedir. Pratikte konuşmacıların, faillerin sahip olduğu yeterlilik, dilbilgisi açısından iyi oluşturulmuş sınırsız cümle üretme kapasitesi değildir (yalnızca). Bourdieu bu noktada dili bağlam-bağımlı bir zemine çeker ve analiz eder. Bu durumda dilsel yeterlilik

belirli durumlara uygun ifadeler, önermeler üretme kapasitesidir. Burada bir duruma dikkat çekmek gerekir. Bourdieu'nün tezi, yetkin konuşmacıların, faillerin gramer cümleleri üretme kapasitesine sahip olmadığını içermez, bu kapasite - Chomsky'nin ifade ettiği gibi ideal konuşmacıların değil- gerçek konuşmacıların sahip olduğu dilsel yetkinliği karakterize etme aracı olarak son derece yetersizdir. Failler bağlam-bağımlı yani koşullara uygun ifadeler, sözler, söylemler üretebilmelerini sağlayan pratik bir yeteneğe, duyuya sahiptirler. Böyle bir yeterlilik ise ideal konuşmacıların yeterliliğinden türetilemez, ona indirgenemez (Thompson, 1991: ss. 7-8).

Dilsel habitus, yine yetkinlik kavramından farklı olarak toplumsal koşulların bir sonucu olup; sadece herhangi bir söylem üretimi değil, aynı zamanda belirli bir piyasaya, alana duyarlı bir söylem üretimidir. Dil habitusu, bağlam-bağımlı, yani sınıf habitusuyla paralel oluşur. Bundan dolayı dil habitusu içerisinde analiz edilen dilsel sermaye son derece eşitsiz bir yapıdadır. Dilsel sermaye, failin toplumsal olarak edindiği dilsel yatkinliklerin meşru dil düzeyinde ne gibi ve ne kadar kazanç ve imtiyazları bünyesinde barındırdığı ölçüsüne göre faile sembolik kazançlar sağlar. Diğer bir ifadeyle bir dilsel sermayeden söz etmek için dilsel bir takım kazançların varlığından söz etmek gerekir. Dilsel bir takım kazançlar olmadan dilsel sermayenin ve dolayısıyla dilsel habitusun varlığından bahsetmek olanaksızdır (Bourdieu, 2016a: 148; ss. 150-151). Bundan dolayı dilbilimsel söz dizimi kabiliyeti olarak tanımlanan yetkinlik kavramı üzerinden failin konuştuğu dilin nasıl olur da bir sermaye olarak iş gördüğünün izahı yapılamaz. Dilsel sermayenin sembolik değeri dilsel habitusa bağlı olduğu için her dil topluluğunda eşit bir biçimde dağılmaz. Bunun en somut örneği okul sisteminde bir sembolik sermaye olan diplomadır. Diploma faillerin dil sermayesi ölçğine göre bir derecelendirmeyi ifade eder. Sahip olunan dilsel sermayeye erişim, sadece failin kendini belirli bir dil üzerinden kurma kapasitesine bağlı değildir; esas olarak bu, belirli bir konuşma topluluğuna ait olma duygusu geliştirme kabiliyetine bağlıdır. Eğitim sisteminin yapısı faillerin kendini bu yapı içerisinde nasıl hissettiğiyle ilişkili olarak, yani öğrencilerin yatkinliklerine olan yakınlık-uzaklık mesafesine göre belirli bir biçimde yapılanmıştır. Bu durum yalnızca eğitim sistemi için geçerli değildir. Thompson'ın da ifade ettiği gibi görünüşte çıkar gözetmediği düşünülen “günlük dilsel alışverişler” bile “toplumsal olarak yapılanmış kaynaklara ve

yeterliliklere sahip failler arasındaki konumlanmış karşılaşmalardır. [...] Her dilsel etkileşim ne kadar kişisel ve önemsiz görünürse görünsün hem ifade ettiği hem de yeniden üretilmesine yardımcı olduğu toplumsal yapının izini taşır.” (1991: 2). Yani dilsel yeterliliğin gelişimi her zaman toplumsalın etkisi altındadır ve sosyallığe gömülüdür.

Dilsel yeterliliğin toplumsal değeri, dilsel sermayenin sembolik değerine bağlıdır: bir dili meşru bir şekilde konuşmak, meşru bir dil sermayesinin edinilmesinden türetilen meşru bir dil alışkanlığının geliştirilmesi yoluyla meşru dilbilimsel alanın anlamsal, sözdizimsel ve fonetik kodlamalarına hâkim olmayı gerektirir. Dilsel ayırmadan elde edilen simgesel kazançlar, simgesel güçten kazanılan toplumsal güce çevrilebilir. Elbette, farklı sermaye türlerinin “birbirine dönüştürülebilirliği” göz önüne alındığında, dilsel kaynakların elde edilmesi, çeşitli sermaye biçimlerine, özellikle de sosyal sermayeye, kültürel sermayeye, eğitim sermayesine ve ekonomik sermayeye erişime bağlıdır. Sermayenin farklı biçimlerinin nasıl elde edildiği sorusundan bağımsız olarak, dilsel bir alana katılımımız ve dilsel bir habitusu geliştirmemiz, dilsel sermaye edinmeden düşünülemez (Suzen, 2013: ss. 214-215).

Dilsel sermaye ancak söz konusu sermayenin faillere belirli kazançlar, imtiyazlar sağlayacağı (veya faillerin konuştuğu ona bir kazanç sağlamamasından dolayı onu imtiyazsız kılan) bir alanın, dil piyasasının varlığıyla işler hale gelir. Dolayısıyla üretilen dilsel ifadelerin, söylemlerin duyarlı olduğu piyasa, dil piyasasıdır. Chomsky dilsel ifadenin veya söylemin kabul edilebilirliğini, dilbilgiselliğe indirgerken, Bourdieu kabul edilebilirliği yapılanmış piyasa yasalarına göre değerlendirir (Bourdieu, 2016a: 149). Bu, dilsel bir ifadenin, söylemin kabul edilmesinin yalnızca dilbilgisel yetkinliğe göre değil, aynı zamanda ve hatta daha da belirleyici olarak söylemlerin (dilsel ifadelerin) değerlendirildiği, onlara değer biçme ve fiyat koyma yeteneğine sahip alıcılara yönelik herhangi bir söylemin üretildiği bir dilsel piyasanın yapısına bağlı olduğunu gösterir. Çünkü dilsel yetkinlik tek başına, dilsel performansın değerini ya da kabul edilebilirliğinin nasıl olacağı konusunda bir ön bilgi sağlamaz (*a.g.m.*, ss. 149-150). Chomsky’nin ifade ettiği dilsel yetkinlik durumundan önce bir ön bilgi söz konusudur. Bu ön-bilgiye şekil veren şey dilsel habitustur. Dil sermayesi, bir dilsel habitus, daha genel olarak bir habitus içerisinde elde edilir. “Yapısı ve kullanımı bakımından dil, habitusun merkezi araçlarından

biridir.” (Hanks 1993: 139). Bununla birlikte “yapısı ve kullanımı bakımından habitus [da] dilin merkezi araçlarından biridir. Yatkinlık ve dilselliğin karşılıklı bağımlılığı, her toplumun iletişimsel altyapısında bulunur.” (Susen, 2013: 214). Bu durum genel olarak habitus, özel olarak da dilsel habitus konusunun hermeneutik bir tarzda kavrandığı anlamına gelir. Fakat Bourdieu’de bu bağlamın analizleri derinleştikçe dilsel piyasanın analizi için devreye sokulduğunu söylemek mümkündür. Bu, daha sonra, metnin akışına uygun bir biçimde tatışılacaktır.

2.5.1. Dilsel Habitus: Dille Kurulan İlişki Biçimleri

Bu doğrultuda Bourdieu’nün tezi yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. “Dille bir ilişki edinilmeksizin bir dil edinilemez: kültür alanında edinilme tarzı, kendisini, söz konusu kazanımı belli bir kullanma şekli olarak, kazanılarda baki kılar. Zira bizzat edinilme biçimi, edinenle kazanım arasındaki nesnel ilişkilerin ifadesidir.” (Bourdieu ve Passeron, 2015: 156). Bundan dolayı “İletişim esnasında olup biten şeyin özü, iletişimin kendisine bakılarak açıklanamaz. İletişim esnasında olup bitenin özü ancak iletişimi mümkün kılan toplumsal koşullara bakılarak açıklanabilir.” (Bourdieu, 2016b: 126). Dilbilimciler dilin başlıca işlevini, iletişim işlevini söz konusu toplumsal koşulları göz ardı ederek çözümleyemez. Çünkü *dilsel güç ilişkilerinin söz konusu olduğu durumlar iletişim kurulmadan konuşulan durumlardır* (Bourdieu, 2016a: ss. 150-151). Dilsel bir durum hiçbir zaman salt dilsel olandan ibaret ve dilin içsel yapısından kaynaklı değildir (Bourdieu, 2016b: 129). Faillerin dilini etkileyen, belirleyen koşullar vardır ve bu dilsel iletişimin nasıl yapılacağını belirler. Diğer bir ifade ile dil kullanımı dünyanın anlamı üzerine doğrudan bir ön-düşünümsel konsensüsü gerektirdiği için dilsel iletişim, paylaşılan varsayımların arka-plan ufku olamadan düşünülemez (Bourdieu’dan akt. Susen, 2013: ss. 204-205). Faillerin söz konusu arka-plan ufukları -buna Bourdieucü anlamda habitus denilebilir- farklı olduğundan dolayı dil ile benzer bir ilişki kurmazlar ve dilsel iletişim bu varsayımlar çerçevesinde gerçekleşir. Dille kurulan farklı ilişki biçimleri dilin içsel yapısından değil, faillerin habituslarında temellendirilir.

“Ön-düşünümsellik, arka-pan ufku” gibi nitelendirmeler aslında Bourdieu’da dilin doksallığı içerisinde barındırmasından dolayıdır. Toplumsal faillerin dünyayı olduğu gibi kabul etmeye sevk eden bir inanç ilişkisine dayanan ilk deneyim,

süregiden toplumsal hayata tartışmasız bir boyun eğiş veya kendiliğinden kabul edilen şeyler olarak doksa (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 58) gündelik hayatı çepeçevre sarar.³⁴ Bu, hermeneutik gelenekte, özellikle Gadamer'in felsefi hermeneutiğinde ön-yargı kavramsallaştırmasına benzerdir ve bu bağlamda Bourdieu'nün dil kavrayışı ile Gadamer'in dil kavrayışı arasında ilginç paralellikler kurulabilir.³⁵ Bourdieu'ya göre "dil, doğallaştırılan, dolayısıyla göz ardı edilen, bilinç dışı araçları olarak işlev gösteren, muazzam bir ön-kabuller deposudur." (a.g.e., 246). Dil, dünyaya hem anlam yükleme ihtiyacının bir aracı ve hem de bir sonucu olduğu için;

[G]erçekle dilbilimsel bir ilişki kurmanın ancak toplumun simgesel dolayımı olarak doğal karşılanması yoluyla mümkün olması anlamında doksatık bir meseledir. Dilin doksit doğası, hem doğal olanın toplumsallaşmasına hem de toplumsal olanın doğallaşmasına katkıda bulunur (Susen, 2013: 219).

Bouredieu, genel olarak bütün çalışmalarda doksa problemine önem verir ve fakat yukarıda ifade edilen nedenden dolayı dilin doksa yüklü doğasına özellikle önem verir. Bu, dilin habitus bağlamındaki yorum dairesine ve buradan hareketle farklılaşma prensibini dikkate aldığı anlamına gelir. Dilsel alan ön-yargısıyla bezenmiştir, çünkü dile getirilen, söylenen ifadeler, söylemler kaçınılmaz olarak arka-planda işleyen

³⁴ Bourdieu doksayı yalnızca faillerin toplumsal arka-planların sorgulanmaksızın benimsenmesi anlamında kullanmaz. Ona göre her alanda, bilimsel alan da dâhil doksalar hâkimdir. Bu anlamda *Homo Academicus* (2021) ve *Heidegger'in Politik Ontolojisi* (2019) çalışmalarında akademisyenlerin dilsel uygulamalarını ve kültürel ayırım mücadelesindeki yerlerini analiz eder. Bourdieu'nün epistemolojisi ve metodoloji toplumsal doksalar da dahil tüm doksalardan sıyrılmayı gerektiren epistemolojik kopuşu zorunlu kılar. G. Bachelard'a yaslanarak toplumsal dünyanın sağduyusundan kopacak bir epistemoloji inşa eder. Bourdieu'nün etnometodolojiye eleştirisi büyük oranda bu kopuşu gerçekleştirmemesinedir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: ss. 57-59). Bourdieu bu koğuşu refleksivite (düşünömsellik) kavrayışıyla gerçekleştirir. Bu anlamda Bourdieu sosyolojisinin temel niteliği refleksif bir sosyoloji olmasıdır. Bu bağlamda şu çalışmalara bkz. (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 49-78; 205-217; 221-270; Bourdieu, 2016c: 45-75). Vandenberghe, Bachelard'ın Bourdieu sosyolojisindeki etkisini şu şekilde ifade eder: "Bourdieu eklektik değil, sentezci ve sapkın bir düşünürdür. O Durkheim, Marx, Weber ve başkalarından yararlanır, ancak onlara eleştirel düzeltmeler getirdiği sürece Durkheimcilğe karşı bir Durkheimci, Webercilğe karşı bir Weberci veya Marksizme karşı bir Marksist olarak da tanımlanabilir. Bu liste uzatılabilir ve hatta Althusser'le Althusser'e karşı ve Habermas'la Habermas'a karşı düşündüğü söylenebilse de *Bachelard'a karşı Bachelard'la düşündüğü söylenemez.*" (2012: 386, 4. dipnot; vurgular eklenmiştir). Bu problemi Bourdieu'nün bilim sosyolojisi bağlamında tartışan bir metin için ayrıca bkz. (Etil ve Demir, 2018).

³⁵ Bourdieu'nün ne ölçüde "hermeneutik sosyolog" olarak tanımlanabileceği problemi üzerinden hermeneutik gelenekle ilişkisini analiz eden bir metin için bkz. (Susen, 2016). Bu bağlamda Bourdieu ile Habermas arasında ciddi bir anlaşmazlık olduğunu söylemek mümkündür. Karşılaştırmayı daha sonra yapacağımızdan dolayı burada yalnızca zikretmekle yetineceğiz.

kültüre, geleneğe gömülüdür.³⁶ Dolayısıyla her dil edimi aslında söz konusu arkaplanı, kültürel dokuyu beraberinde getirir. Diğer bir ifadeyle dille ilişki biçimi arasındaki farklılıklar dili farklı edinme biçimleridir (Bourdieu, 2016a: ss. 154-158). Bourdieu dille kurulan ilişki biçimini, bedenle kurulan ilişki biçimine benzetir:

Dille kurulan ilişki, bedenle kurulan ilişkiyle yakından bağlantılı görünüyor. [Örneğin] burjuva bireyin bedenle veya dille kurduğu ilişki, kendini evindeymiş gibi hissedenlere, piyasa yasalarının lehine işlediği kimselere özgü rahat bir ilişkidir. Rahatlık deneyimi neredeyse ilahi bir deneyimdir. Olması gerektiği gibi olduğunu hissetmek, örnek gösterilecek bir kimse olmak mutlakiyet halini deneyimlemektir. İnsanların dinlerden talep ettiği şey de budur. Bu olması gerektiği gibi olma hissi, egemenlerin elde ettiği mutlak kazançlardan biridir. Tam tersine, küçük burjuvanın bedenle veya dille kurduğu ilişki ise çekingenlik ilişkisi olarak tabir edilebilecek bir ilişkidir, bir gerilim, kurallara aşırı derecede uyum çabası söz konusudur; her şeyi ya gereğinden fazla ya da gereğinden az yapar, sürekli diken üstündedir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 160).

Thompson bu durumu yerinde bir örnekle açıklar. Ona göre dilsel habitus bedene kazınmıştır ve bedensel *hexisin* bir boyutunu oluşturur. Aksan dili, dudakları belirli bir biçimde hareket ettirmenin bir sonucudur. Farklı sınıflara sahip insanların farklı aksanlara, ses tonlamalarına, konuşma biçimlerine sahip olması genel olarak habitusun toplumsal olarak yapılanmış karakterinin dil düzeyindeki tezahürüdür (Thompson, 1991: 17). Bourdieu toplumsal sınıfların dille kurmuş olduğu farklı ilişki biçimlerinden çıkan toplumsal eşitsizliklerin nasıl üretildiğini ve yeniden üretildiğini ampirik olarak eğitim sistemi üzerinden temellendirdiği çalışmalarında ortaya koyar. Neo-liberalizmin temel bir söylemi olan eğitimde fırsat eşitliğini sorunsallaştırır. Ona göre “eğitim sistemi sadece bir dil öğretmez, aynı zamanda dille belirli türden bir ilişki kurmayı da öğretir- ki bu ilişki nesnelerle, varlıklarla ve dünyayla bütünüyle *de-realize*

³⁶ Bu bağlamda dil ve toplumsal hafıza arasında sıkı bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Sosyolojide toplumsal hafıza çalışmalarının öncüsü sayılan Halbwachs dil ve toplumsal hafıza ilişkisi rüya bağlamında, çok ilginç bir şekilde ortaya koyar. İnsanların ancak dil aracılığıyla müşterek düşünebildiğini ifade eder ve ekler “rüyaların tutarsızlığı [...] içsel dilin düzensizliğine karşılık gelir. Uyuyan insan, toplumun kontrolünden sıyrılır. Başkaları tarafından anlaşılmaya çalışmadığından, hiçbir şey bu insanı kendini doğru olarak ifade etmeye zorlamaz.” (2016: 87). Dil ve toplumsal hafıza ilişkisi için özellikle bkz. (*a.g.e.*, ss. 67-117). Yine Turner, dilin, zaman içinde insanların tarihsel bilincinin kaçınılmaz olarak temel bir yönü ve bu nedenle paylaşılan bir hafızanın parçası olduğunu ifade eder (2013: 288).

biçimde kurulmuş bir ilişkiyle bağlantılıdır.” (2016a: 136). Okul sisteminde dile hâkim olan öğrenciler, ailelerinde edindikleri tanışıklıklara borçlu oldukları pratik hâkimiyeti, okul sayesinde yarı-âlimane hâkimiyete tahvil ederler. Böylece pedagojik iletişimin bilgilendirici verimi daima alımlayıcıların dilsel donanımlarıyla ilişkilidir. Bu da “tedrisi getirisi olan dil sermayesinin toplumsal sınıflar arasındaki eşitsiz dağılımı, toplumsal kökenle okuldaki başarı arasındaki [...] ilişkiyi tesis eden dolayımın en iyi gizlenenlerinden biridir.” (Bourdieu ve Passeron, 2015: 155). Tedrisi dille olan farklı ilişkiler, faillerin toplumsal konumunun en kesin ayırt edici işaretleridir (*a.g.e.*, 156). Dolayısıyla dil ve dilin kullanımının yaratmış olduğu toplumsal eşitsizlikler her daim beraberinde söz konusu eşitsizliğin görünümünü gizleme işlevini de yerine getirir. Okul bu gizlenmiş, doğallaştırılmış eşitsizliğin tahakküm ilişkilerinin en iyi görünür kılınabileceği çalışma alanlarından -belki de en önemli- birisidir.

2.5.2. Dil Piyasası

Dilsel habitus ile dilin ederinin ne olduğunu belirleyen dil piyasasının ilişkisel bir biçimde nasıl işlediği dilsel habitus bağlamında yukarıda tartışıldı. Biri olmadan diğeri anlam ve işlerlik kazanamaz. Bundan dolayı yukarıda tartışılan dilsel habitusun nasıl yapılandığının daha iyi anlaşılması ve dil sermayesinin nasıl işlediğini anlamak için dil piyasasının ne olduğunu ele almak gerekir. Bir söylemin veya bir ifade biçiminin diğeri arasında kendisini tek meşru söylem veya ifade olarak empoze etmesi ancak dil piyasasının birleştirilmesi ve sınıf, bölge veya etnik mensubiyet açısından farklı lehçelerin/dillerin meşru dil ve kullanımına karşı pratik olarak ölçülmesiyle mümkündür. Dil, farklı toplumsal alanların ürettiği söylemlerin simgesel bir araçtır. Meşru söylemler normatif otoriteye sahip oldukları için, meşru olmayan söylemlerin kamusal alanda temsil edil(e)memesini sağlarlar.³⁷ Farklı faillerin dilsel üretimlerine nesnel olarak atfedilen olası değer ve her birinin dille ve dolayısıyla kendi üretimiyle sahip olabileceği ilişki, bir dilsel piyasanın oluşturulması için dil-dışı koşullar yerine

³⁷ Farklı sosyal yaşamlar farklı dil oyunlarını üretir. Bu, söylemlerin yapılanmış bir alanın kuralları uyarınca meşru ve gayri meşru olarak tanımlanması Wittgenstein’in dil oyunları teorisine dayanır. Bu anlamda Bourdieu’nün de düşüncesi üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu kabul ettiği Wittgenstein’in bilhassa dil sosyolojisindeki etkileri barizdir. Bourdieu Wittgensteinci argümanlardan daha ziyade teorisindeki dilsel praksiyi desteklemek için faydalanır. Wittgenstein’in dil oyunları teorisini geliştirdiği *Felsefi Araştırmalar* metni üzerine kapsamlı bir analiz için bkz. (Feyerabend, 2014).

getirildiğinde fiilen kurulan, pratik olarak rekabet eden değişkenler sistemi içinde tanımlanır (Bourdieu, 1991c: 53). Simgesel bir kuvvet ilişkileri sistemi olan dilsel piyasa her zaman özgül bir yaptırım sistemiyle kendisini dayatır. Bu dayatma sonucunda dilsel ürünlerin “bedelini” belirleyerek dilsel üretimi biçimlendirir. Dilsel piyasanın resmîlik ve sıkı bir yapılanma derecesi, bu piyasaya tahakküm edenlerin, yani meşru dilsel beceriyi elinde tutanların tahakküm etme dereceleriyle paraleldir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 141; ayrıca bkz. Bourdieu, 2015c: ss. 91-92).

Bourdieu’ya göre “bir kimse söylemini değerlendirme, ona değer biçme ve bir fiyat koyma yeteneğine sahip alıcılara yönelik herhangi bir söylem ürettiğinde orada bir dilsel piyasadan söz edilebilir.” (2016a: ss. 149-50). Piyasa terimi burada ekonomik indirgemeci bir tarzda kullanılmaz, tersine dilsel mücadelelerin temelinde ekonomik olmayan nedenler de bulunur ve bunlar son derece önemlidir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 152). Dilsel yetkinlik tek başına dilsel bir performansın söz konusu piyasada değerinin ne olduğu konusunda bir bilgi sağlamadığı için başka faktörlerin, dil-dışı faktörlerin hesaba katılmasını gerektirir ve dil piyasası, dil-dışı faktörlerin alan teorisi içerisinde değerlendirilmesini mümkün kılar. Nasıl ki ekonomik metalar piyasasında belirli tekeller mevcutsa, aynı şekilde dil piyasasında da tekeller bulunur. Siyaset Bourdieu için dil piyasasındaki tekelleşmeye en iyi örnektir: “Siyasette sözcükler, bir kolektif iradesinin siyasal olarak meşru ifadesinin tekeli elinde bulundurdukları için, sadece teslim ettiklerinin yararına değil, aynı zamanda çoğu kez onların yerine de konuşurlar.” (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 142). Dil önemli bir mücadele nesnesi olduğu için, ulusal mücadelelerde “verili bir toplumsal durumu karakterize eden siyasal tahakküm mekanizmaları ile dilsel değer yasalarının oluşum mekanizmaları arasında son derece bariz bir bağlılık ilişkisi söz konusudur.” (*a.g.e.*, 151). Dolayısıyla bir dil piyasasında faillerin ifade ettikleri söylemlerin, sözlerin sonuç vermesi, etki etmesi için yalnızca dilbilgisel anlamda doğru kelimelerin gramatik olarak söylenmesi yetmez, söylenen sözlerin toplumsal açıdan kabul gören sözler olması da gerekir (Bourdieu, 2016a: 149). Yani çözümleme, ancak dil piyasasının yapısını, yasalarını, işleyiş tarzını bilmekle yapılabilir. Dil piyasası, Bourdieu’nün dili bir mücadele nesnesi olarak konumlandığı zemindir.

Dilsel piyasanın temel yasası, piyasası olmayan bir yetkinliğin değersizleşmesidir. Yani yetkinlik, ancak onun bir değere sahip olduğu bir piyasa mevcutsa dilsel bir sermaye niteliği kazanabilir. Aksi takdirde yetkinlik, dilsel sermaye olmaktan çıkar. Sermaye ancak bir piyasası varsa sermaye niteliği kazanabilir, işlevselleşebilir ve kazanç sağlayabilir. Piyasanın belirli bir yapısının olması, ona bu yapıyı kazandıran nesnel ilişkilerle mümkündür. Piyasaya yapısını veren nesnel ilişkilerdir. Bu nesnel ilişkiler dilin içsel yapısı tarafından oluşmaz, “dil piyasası, dilsel ürünlerin üreticilerinin ve farklı konuşma pratiklerinin eşit olmadığı değer oluşum yasalarına sahiptir.” (a.g.m., ss. 152-153). Dil piyasası, sembolik iktidar üzerindeki mücadelelerin ürünüdür. Bu, belirli konuşma biçimlerinin otorite temelinde kodlanmasının güvence altına alındığı bir mücadeledir ve söylemlerin değiş-tokuş edildiği dilsel alanın genel bağlamının parçasıdır. Dil piyasası, dilsel güç ilişkileri, daha genel olarak güç, tahakküm ilişkileri üzerinden işler. Bourdieu bu durumu Bearn dilinde Bearnlılara hitap eden bir belediye başkanını örnek vererek açıklar:

Eğer Fransızca hâkim dil olmasaydı, birleşik bir dil piyasası olmasaydı, Fransızca meşru dil olmasaydı, meşru durumlarda konuşulması zorunlu olan meşru dil olmasaydı, orduda, pastanede, vergi dairesinde, okulda, günlük sohbetlerde vs. belediye başkanının halka Bearn dilinde hitap etmesi ‘dokunaklı’ olmayacaktı. Dilsel güç ilişkileri derken bunu kastediyorum işte. *İçinde bulunulan hususi durumu aşan ilişkilerdir bunlar, bizzat durumun kendisine bakılarak yakalanabilecek olan etkileşim ilişkilerinin ötesinde, yalnızca bunlara indirgenmeyecek olan ilişkiler.* Bu önemli, çünkü durumdan söz ettiğimizde, salt etkileşimi işin içine soktuğumuz için toplumsalı da işin içine soktuğumuzu zannediyoruz (a.g.m., 154; vurgular eklenmiştir).

Bu alıntı, dilin iktidar ilişkilerinin bir aracı ya da dayanağı olduğu için, tüm dilsel ifadelerin gizil de olsa bir iktidar edimi olduğunu ve her dilsel alışverişin bir iktidar ediminin *gücüllüğünü* içermesi (Bourdieu ve Wacquant: 2003: 140) iddiasını ortaya koymanın yanı sıra aynı zamanda Bourdieu’nün dil analizlerinin yaslanmış olduğu realist ilişkisel metodolojisini³⁸ neden benimsemiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Çünkü alıntıda verilen örnekte de görüldüğü gibi söylem

³⁸ Bourdieu’nün eleştirel realist metodolojisi için bkz. (Vanderberghe, 2012).

düzeyinde dilsel eşitlik gösterilmesine rağmen neden söz konusu eşitliği sağlamak yerine bunun tam da eşitsizliği yeniden-ürettiğinin anlaşılması ancak bu metodolojik konumun hesaba katılmasıyla mümkündür. Dil, söylem düzeyiyle kendisini sınırladığı takdirde dili aşan ve toplumsal açıdan onu bir anlamda belirleyen dil-dışı unsurlar yakalanmamış olur. Bourdieu'nün realist ilişkisel metodolojisi dil analizinde birbiriyle ilişkili iki boyutu hesaba katar: tarihsel ve yapısal boyut. Tarihsel boyut, doğallaştırılan, şekleleştirilen dili tekrar inşa edilmiş olumsal bir zemine çekerken; yapısal boyut ampirik düzeyi aşan katmanlaşmış bir gerçekliğin yakalanmasını mümkün kılar.

Bourdieu'ya göre en basit dilsel alışveriş, özgül bir toplumsal otoriteyle donanmış konuşmacı ile bu otoriteyi farklı derecelerde kabul eden muhatap arasında olduğu gibi aynı zamanda onların ait oldukları gruplar, sınıflar arasındaki tarihsel iktidar ilişkileri ağını beraberinde getirir. Söz konusu iktidar ilişkileri dilsel alışverişte çoğunlukla görünmezdir. Bu, ampirik düzeye bağlı kalındığında görünmeyen iktidar ilişkilerinin yapısı ifşa edilmediği sürece dilsel alışverişteki mesajın içeriği anlaşılabilir. Bundan dolayı bir dil çözümlemesinde “cinsiyet, eğitim düzeyi, toplumsal köken, yerleşim vb. her tür konumsal koordinatı devreye sokmak gerekir. Tüm bu değişkenler ‘iletişimsel eylemin’ nesnel yapısının belirlenmesinin her anında müdahalede bulunur ve dilsel etkileşimin aldığı biçim, bilinçdışı kalan ve her zaman konuşanların ‘arkasından’ işleyen bu yapıya derinden bağlıdır.” (Bourdieu ve Wacquant, 2003: ss. 137-138; ayrıca bkz. 2016a: 153). Bourdieu, post-kolonyal teorinin de sıklıkla üzerinde durduğu olguları bu duruma örnek olarak gösterir. Sömürge ile sömürge sonrası yerli halk ve sömürgeciler ile ilgili şöyle kritik bir soru sorar: “tahakküm eden, eşitlik kaygısının bir teminatı olarak ezilenin dilini benimseyecek midir?” Ona göre işkâl ettiği konum açısından tahakküm eden, işkâl ettiği konum açısından imtiyazsız sayılan “muhatabının düzeyine ‘inmek’ amacıyla hakim konumundan geçici ve gösterişçi bir biçimde feragat ederken, aslında varlığını sürdüren tahakküm ilişkisinden, onu inkar ederek yararlanır.” (*a.g.e.*, 137 vd.). Bunu Amerika’da siyahlar ve beyazlar, Cezayir’de Cezayirliyle ile Fransızlar arasındaki dilsel ilişkilerde gözlemlemek mümkündür. “[B]ir Fransız bir Cezayirliyle ya da siyahi bir Amerikalı bir WASP ile konuşurken, birbiriyle konuşan iki kişi değildir söz konusu olan: Onlar aracılığıyla bütün bir sömürgecilik tarihi ya da ABD’de siyahların

[...] iktisadi, siyasal ve kültürel olarak tahakküm altına alınma tarihidir.” (a.g.e., 139). Bu durumu, tarihsel ve toplumsal özgüllükleri ıskalamamak kaydıyla gerek sömürgecilik geçmişleri olan, gerekse bu geçmişin farklı bir tarzda şekillendiği toplumlar üzerinden okumak ve test etmek mümkündür.

2.5.3. Sansür ve Örtmece: Üzeri Örtülen Her Söylem Sembolik Şiddet Uygular

Bir dile sahip olmak ancak onunla belirli bir ilişki içinde olabilir, faillerin dilsel habitusla gelen farklı dilsel sermayelerine dil piyasası yasalarınca belirli değerler (kazanç-imtiyaz) biçilir. Kamusal alanlarda ya da Bourdieu’nün ifade ettiği piyasada her dilsel sermaye aynı oranda değere sahip değildir. Bu durum hem bir (oto)sansürün, örtmecenin hem de bu sansürün, örtmecenin nasıl işlediğinin anlaşılması için devreye sokulan sembolik iktidar işleyişini beraberinde getirir: Bourdieu için sansür (censorship) ve örtmece (euphemism) sembolik bir üretim ve yeniden üretim söz konusu olduğu için vardır.

Yukarıda standartlaştırılmış, meşrulaştırılmış bir dilin diğer dil veya lehçeler aleyhine farkında olsun ya da olmasın onu kullanan faille piyasada belirli kazançlar ve imtiyazlar sağladığını ulus-devlet bağlamında tartışmıştık. Şimdi, burada bu problemi, tarihsel oluşumunu akılda tutarak daha teorik çözümlemeye çalışacağız. Bourdieu açısından meşru bir dilin bir boyutu da sansür ve örtmecedir (öfenizm).

Basitçe bir biçime sokma işlemi olarak tanımlanabilen örtmece, söylemlerin her zaman bir dereceye kadar “iyi konuşma”, “doğru konuşma” gibi normlarla işlerlik kazanması anlamına gelir. Sansür ve örtmece dil piyasasında belirli algılama normlarının dayatıldığının göstergeleridir. Hem dil piyasası hem de daha genel anlamda alan bir sansür mekanizması gibi işlediği için “[...]söz konusu alana adını atan herkes [...] derhal belirli bir yapının içinde, sermayenin dağılım yapısı içinde belirli bir yerde konumlandırılır.” (Bourdieu, 2016d: ss. 169-170). Örtmece ve sansür arasındaki fark örtmecenin meşru dili kullananlar lehine uzlaşma oluşumları olmalarıdır. Bu, ifade edici ilgi ile dilsel üretimin belirli ilişkilerine içkin olan sansür arasındaki alışverişten hâsıl olan bir uzlaşma oluşumudur (Bourdieu, 1991b: 78). Dil piyasasında sansür ve örtmece basitçe bir kelimenin yerine başka kelime kullanmak değildir, daha temel bir bağlamda bu; piyasanın, kamusal yapılanmanın taleplerine

uygun ifade veya söylemlerin üretilmesi ve meşru olanların dayatılmasıdır. Bourdieu'nün ifadeleriyle:

[...] her ifade, dışavurumsal bir çıkar ve söz konusu ifadenin içinde sarf edildiği alanın yapısı tarafından oluşturulan bir sansür arasında bir ayarlamadır. Bu ayarlama, sonu, sansürlenmiş söylemin en uç aşaması olan tam bir sessizliğe kadar gidebilecek olan bir örtmece faaliyetinin ürünüdür.[...] belirli bir alanda neyin söylenebilir olduğu, şekle sokma olarak adlandırabileceğimiz [örtmece] bir işlemin sonucudur: konuşmak biçim vermek demektir. Bununla, söylemin en belirgin özelliklerini, biçimsel özelliklerini ve sadece özelliklerini de değil, üretiminin toplumsal koşullara borçlu olduğu şeyleri işaret etmek istiyorum.” (2016d: ss. 167-168; ayrıca bkz. 1991b: ss. 78-79).

Belirli ifade ve söylemlerin sansürlenmesi ya da meşru ifade veya söylemler doğrultusunda faillerin kendilerine hem dilsel ifade anlamında hem de bedensel anlamda “çeki-düzen” vermeleri sembolik güç ve sembolik şiddet yoluyla sağlanır. Bu, sembolik güç ve şiddete maruz kalanların katkısı olmaksızın gerçekleşmez, bunun nedeni maruz kalanların sembolik güç ve şiddeti bu şekilde inşa etmelerinden dolayıdır (Bourdieu, 2015d: 56). “Her ifade bir tür sembolik şiddettir ve söz konusu şiddetin uygulanabilmesinin olmazsa olmaz koşulu, uygulayan ve maruz kalan tarafından olduğu şey olarak, yani şiddet olarak doğru şekilde teşhis edil(e)memesidir.” (Bourdieu, 2016d: 171). Dilin standardizasyonu ve meşrulaştırılması belirli konuşma biçimlerinin onaylanmasını, ödüllendirilmesini diğerinin ise susturulmasını beraberinde getirir. Burada susturulan dil, meşru kabul edilmeyen söylemler faillerin toplumsal yaşamlarıdır esasında. Can alıcı olan nokta Bourdieu’de sansürleme ve örtmecenin üstten inmece bir tarzda korkutma ve cezalandırma yoluyla yapılmamasıdır (Bourdieu, 1991e: ss. 137-162). Dilsel piyasa o denli yapılanmıştır ki söylemler adeta otomatik olarak sansürlenir. Failler meşru kabul edilen söylemleri, dilleri içselleştirdiklerinde ise sembolik şiddetin yürürlükte olduğu her an sansürün yanı sıra bir otosansür de işler. Bourdieu’nün ifadeleriyle:

Sembolik üretim söz konusu olduğunda, olası kâr beklentisiyle piyasa tarafından uygulanan kısıtlama, doğal olarak, yalnızca söyleme tarzını değil, aynı zamanda neyin mümkün olacağını da belirleyen, önceden tahmin edilen bir sansür, bir otosansür biçimini alır (Bourdieu, 1991b: 77).

Otosansürün tezahürünü Bourdieu'nün de sıklıkla ifade ettiği gibi orta sınıftan gelenlerin üst sınıfların dilini taklit etmelerinde görebiliriz. Görünmez olan ve tam da bundan dolayı ampirik gözlemin ötesindeki belirlenimlerin çözülmesi için realist bir bilim anlayışını gerektiren sembolik yapıların kendileri yapılandırıldıkları için bir yapılandırma gücüne sahiptir. Gerçekliği inşa etme gücüne sahip olduğu için sembolik güç, etkileşim ilişkilerine indirgenerek analiz edilemez. Çünkü bu, iktidar ilişkilerini iletişim ilişkilerine indirmek anlamına gelir. İletişim ilişkilerinin faillerin biriktirdiği maddi veya sembolik güce bağlı olan hediye ve potlaç gibi güç ilişkileri olduğunu söylemek yetmez, çünkü aynı zamanda sembolik sistemler, politik işlevlerini yerine getiren yapılandırılmış ve yapılandırıcı iletişim ve bilgi araçlarıdır. Sembolik iktidarın ayırt edici özelliği, ampirik görünümünün altında yatan iktidar ilişkilerine dayanır ve Weber'in ifade ettiği gibi tahakküm edilenin evcilleştirilmesine katkıda bulunur, yani bir sınıfın, grubun diğerine hükmetmesine, sembolik şiddetin uygulanmasına yardımcı olurlar (Bourdieu, 1991d: ss. 166-168).

2.5.4. Sembolik Güç ve Sembolik Şiddet: Bütün Dilsel İfadeler Bir Güç Edimidir

Farklı sınıflar, toplumsal gruplar kendi çıkarlarına en uygun sosyal dünya tanımını empoze etmeyi amaçlayan sembolik bir mücadele içinde oldukları için eşitsizliklerin yeniden üretiminin en bariz halinin dil üzerinden tezahür ettiğini söylemek mümkündür. Yanı sıra mücadele, faillerin sosyal yaşamlarının, dillerinin meşruluğunu ortaya koymak için de gerçekleştirilir. Bu, eşitlik temelinde bir alanın, kamusal temsilin kurulmasına yönelik bir çatışmadır. Fakat Bourdieu, düşünce faaliyetinde kullanılan araçların da baskın ve meşru dil, düşünce ve söylem faaliyetinin ürünü olmasından ötürü bir handikapı dikkat çeker. Böylece ideolojik duruşlar alanının, toplumsal konumlar alanının şekil değiştirmiş bir biçimde yeniden üretmesini mümkün kılar. Bourdieu söz konusu sınıfların, toplumsal grupların mücadeleye ya doğrudan ya da gündelik hayatın sembolik çatışmaları için veya vekâleten meşru sembolik şiddetin tekeli üzerindeki bir mücadele üzerinden girebildiklerini ifade eder (1991d: 168). Dolayısıyla mücadele bir anlamda meşru sembolik şiddet tekeli elde etme veya muhafaza etme mücadelesidir. Meşru söylem tekeli kurmak, kamusal alandaki söylemlerin geçerliliğini denetim altına tutmak demektir. Bu, eğitim sistemi, dilbilim, özellikle akademiya üzerinden dile dayanan

sembolik şiddetin topluma yaygınlaştırılmasıyla mümkündür. Çünkü “sembolik sistemler, ayırt edici güçlerini, onlar aracılığıyla ifade edilen iktidar ilişkilerinin yalnızca yanlış anlaşılan anlam ilişkileri biçiminde tezahür etmesi gerçeğine borçludur.” (a.g.m., 170).

Bourdieu sembolik şiddeti ilk antropolojik çalışmalarında işlemeye başlasa da esas olarak bu çalışmalarının verilerine dayanan *Eril Tahakkümde* (2015d), Kabiliye toplumundaki kadın-erkek arasındaki iktidar ilişkilerini analiz ederken esaslı bir tanımlamasını yapar. Sembolik kavramı Bourdieu’de manevi, indirgemeci vb. anlamlarda kullanılmaz (Bourdieu, 2015c: ss. 49-50). Bourdieu sosyolojisinde sembolik şiddetin en derine kök saldığı iki alan vardır: dil ve beden.³⁹ Esasında paradoksal bir itaat olan sembolik şiddet:

[...] yumuşak, kurbanlarınca bile hissedilmeyen ve görülmeyen, çoğunlukla iletişimin ve tanınmanın, veya, daha kesin olarak tanımamanın, kabullenmenin veya hatta, hissetmenin saf sembolik kanallarıyla uygulanan şiddet[tir]. Olağandışı ölçüde olağan olan bu toplumsal ilişki böylece, tahakküm eden kadar edilenin de tanıdığı ve kabullendiği bir sembolik ilke adına uygulanan tahakkümün mantığını yakalamamız için paha biçilmez bir fırsat sunmaktadır: bir dil (veya bir telaffuz), bir hayat tarzı (veya bir düşünme, konuşma veya eyleme biçimi), ve daha genel itibarıyla, ayırt edici bir özellik, nişan veya yafta (ki bunlar arasında sembolik açıdan en etkilisi mükemmelen keyfi ve öngörülemez bir bedensel hasa olan deri rengidir) (a.g.e., ss. 11-12).

Toplumsal failler, “belirlenimlere tabi olduklarında bile kendilerini belirleyeni yapılandırdıkları ölçüde belirleyenin etkililiğini üretmeye katkıda bulunan” (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 166) failler oldukları için sembolik şiddetin ve dolayısıyla tahakküm ilişkilerinin yeniden üretilmesinde rol oynarlar. Yani onlar yukarıda ifade edilen suç ortaklarıdır. Sembolik şiddet fiziksel şiddetten farklı olarak failleri belirli rollere ve davranışlara zor kullanılarak sevketmediği için “şiddet” olarak görünmez ve fakat fiziksel şiddetten daha güçlü bir etkiye sahiptir. Failler içinde doğdukları toplumsal dünyayı olağan, doğal kabul ederler: “Hükmedilenler, tahakküm ilişkilerine

³⁹ Yukarıda da ifade edildiği gibi Bourdieu’da dil ile kurulan ilişkinin bedenle kurulan ilişkiyle yakından bağlantılı olduğunu tekrar hatırlatmak isteriz.

hükmedenlerin bakış açısıyla oluşturulmuş kategorilerle bakarlar, bu da bu kategorilerin doğalmış gibi görünmelerine yol açar.” (a.g.e., 50). Hiçbir etkin aşılama ve ikna çabası içermemesi bakımından Gramsci’nin hegemonya kavramından farklı olarak sembolik şiddet, toplumsal failer üzerinde kendi suç ortaklığıyla uygulanan bir şiddet biçimidir (Bourdieu, 1991c: ss. 50-51; 163 vd.; Bourdieu ve Wacquant, 2003: ss. 166, 167). Sembolik şiddet en etkili tahakküm mekanizmalarından biri olmasının nedeni oldukça incelikli, görünmediği için bir “şiddet” olarak tanımlanmamasındandır. Sembolik olarak yapılandırılmış toplumsal dünya, sembolik şiddet üzerinden failerin aşına olduğu ve bundan dolayı farkına varamadıkları tahakküm yapılarını erken ve uzun süreli bir deneyimle yeniden üretir (2015c: ss. 55-55). Diğer bir ifadeyle sembolik sistemler yapılandırıldığı için deneyimi yaptıkları gibi düzenleyebilirler ve deneyimi düzenledikleri için pratikle pekiştirilirler. Tahakküm, sembolik sistemlerin kendi kategorilerini nihai olarak türettikleri iktidar ilişkilerine dayandırarak perçimler.

Sembolik şiddetin kaynağında, aydınlatmanın kâfi geleceği şaşkın bilinçler değil, kendilerinin de ürünü oldukları tahakküm yapılarıyla uyumlu yatkinlikler yattığı için, sembolik tahakkümün kurbanlarının müteahkimlerle olan işbirliği ilişkisinde bir kopuş, ancak hükmedilenlerin hem hükmedenler hem de kendileri hakkında hükmedenlerin bakış açısını benimsemelerine yol açan yatkinlikleri üreten toplumsal koşullarda köklü bir dönüşüm gerçekleştiğinde ortaya çıkabilir. Sembolik şiddetin, bilinç ve istek düzleminin aşağısında bir tanıma ve tanımama pratiği aracılığıyla uygulamaya geçebilir; tüm görünüm, buyruklar, imalar, cazibeler, tehditler, sitemler, düzenler ve düzen çağrıları da taşıdıkları “hipnotik güçleri” bu pratikten devşirirler. Ancak ve ancak yatkinliklerin işbirliğiyle işlevini yerine getirebilen bir tahakküm ilişkisi, kendi sürekliliği veya dönüşümü için, bu yatkinliklerin da birer ürünü olduğu yapıların sürekliliği veya dönüşümüne derinden bağımlıdır (a.g.e., ss. 58-59).

İkna ve zora dayalı değil, rızaya dayalı olduğu için sembolik şiddet “bir suç ortaklığı”dır. Hanks’ın da ifade ettiği gibi söz konusu suç ortaklığı, pratiğin merkezinde yer alır. Bourdieu bunu, bilinçli bir gizlemeyle değil, dil dâhil semiyotik sistemler, habitus ve alan arasındaki yapısal ilişkilerle açıklar. Bourdieu bu analizi üç aşamada gerçekleştirir. İlk olarak yapısalcılık gelenele dirsek teması kurarak; sembolik sistemlerin içsel olarak yapılandığını, kendi tarihsel dinamiklerine sahip olduğunu ve mantıksal olarak somutlaştıkları edimlerden önce geldiğini ortaya koyar.

Daha sonra Kant, Cassirer, Sapir, Whorf ve Amerikan antropolojisinden hareketle, bu sistemlerin içinde sosyalleşenlerin yaşadığı dünyaları inşa ettiğini gözlemler. Dilsel görecelik kisvesi altında geliştirilen rutin dil kullanımı, dilin kendisi de dâhil olmak üzere failerin gerçekliği kavradığı ve temsil ettiği hazır kavramlar sağlar. Böylece bir dili konuşan failin bir sınıflandırma, seçici ayrımlar ve değerlendirmeler evreninin gömülü olduğunu ortaya çıkarır. Suç ortaklığı bu noktada kendini gösterir: sembolik sistemler yapılandırıldığı için deneyimi düzenlerler ve deneyimi düzenledikleri için pratikte pekiştirirler. Burası, Durkheim ve Mauss'ün Bourdieu üzerindeki etkisini görmek açısından önemlidir. Üçüncü aşama ise diğer iki aşamanın emek ve üretim ilişkileri temelinde sınıf ayrımlarına, yani genel anlamda ekonomi politiğe bağlama aşamasıdır.⁴⁰ Formel hiyerarşiler, sosyal hiyerarşiler tarafından motive edildiği kadar, sembolik sistemler de güç farklılıklarından doğar ve bunları pekiştirirler (Bourdieu, 1991d: ss. 163-170; Hanks, 2005: ss. 76-77).

Bourdieu'nün dil sosyolojisi genel sosyoloji içerisinde her ne kadar az yer kaplar gibi görünse de özellikle sembolik güç ve sembolik şiddet gibi kavramlarla düşünüldüğünde önemli bir konumdadır. Kendisinin makale düzeyinde doğrudan dil üzerine metinleri bulunsada müstakil bir çalışmasının olmaması teorisinde dil analizlerinin arka planda kalmasına yol açmıştır. Fakat genel teorisinde, özellikle devlet ve eğitim alanındaki çalışmalarında dil problemi güçlü bir biçimde bulunur. Bu alandaki çalışmaları dikkate alındığında, çalışmalarının arka planında dilin temel bir unsur olduğu görülecektir. Fakat her ne kadar sosyoloji arka planda dil probleminden etkilense de; çalışmalarının çıktıları itibarıyla tali bir konumda olduğunu da ifade etmek gerekir. Bu açıdan dil onun sınıfsal analizinin altında değerlendirilmelidir. Bu da genel sosyolojisiyle uyumludur. Bu uygunluk, dil çözümlemelerine gelen eleştiriler üzerinden yakalanabilir.

Dil üzerine Bourdieu'ya gelen temel eleştiri failliğin özerkliğine alan açmamasına yöneliktir (Susen, 2013: ss. 220-227; Mayles, 1991: 880, ss. 890-895;

⁴⁰ Dili ekonomi politik üzerinden analiz eden bir çalışma için bkz. (Irvine, 1989). Irvine, Bourdieu'nün dil piyasası düşüncesini olumlar ve fakat varsayımsal dizinselliğe indirgendiği için dilin ekonomi politiğindeki rolünün tamamen buradan türetildiği eleştirisinde bulunur (*a.g.m.*, ss. 255-256).

Jenkins, 2006: 102; Salö, 2015: ss. 534-535). Bu, daha temel bir bağlamda toplumsal güç ilişkilerinin üretilmesinde ve yeniden üretilmesinde bir uğrak olarak düşünülen dilin toplumsal dönüşümde nasıl bir etkisinin olduğunun cevapsız kalmasındandır.⁴¹ Aslında Bourdieu bu problemin farkındadır fakat değişimi dilsel faillikle⁴² ilişkilendirmez. Bu bağlamda şu temel soruları sorar: “piyasadaki farklı toplumsal sınıflara ait dilsel ürünlerin değerini belirleyen yasaların tamamını değiştirilmeden eğitim sisteminde kullanılan dili değiştirmek mümkün müdür? Veya dil alanındaki tahakküm ilişkilerini değiştirmeden, yani genel anlamda tahakküm ilişkilerini değiştirmeden bunu yapabilmek mümkün müdür?” (2016b: 124). Bourdieu’ya göre dilsel alanlarda değişimin gerçekleşmesi, dil alanı dışındaki değişimlerle ancak mümkündür. Dolayısıyla Gorski’nin de (2015) ifade ettiği gibi Bourdieu’da toplumsal değişim daha temel, yapısal bir bağlamda ve tarihsel olarak değerlendirilir.⁴³ Bu durumun olgusal karşılığı kriz durumlarıdır. Kriz dönemleri ya da devrim dönemlerinde genel yapısal ilişkiler değiştiği için dilsel ilişkiler de değişime uğrar. Siyasal olasılık koşullarının neler olduğu sorusu sorulmadan dilsel faillğe alan açmak, onu özerkleştirmek tehlikeli bir ütopyadır (*a.g.m.*, ss. 125-130). Aslında yukarıda Bourdieu’ya dil üzerinden yapılan eleştirinin genel teorisi bağlamında düşünüldüğünde bir nebze haksız bir eleştiri olduğunu söylemek mümkündür. Bourdieu ulus-devlet, eğitim ve dilbilimciler tartışmasında defaatle bizlere dilin bağımsız değil, bağımlı bir değişken olduğunu ifade etmiştir. Bourdieu’nün dil analizlerine yönelik eleştiri de doğrudan dilden başlanmamalı, eleştiri genel teorisinden başlatılarak dile kayrılmalıdır.

⁴¹ Toplumsal yeniden üretimin nasıl toplumsal dönüşüme dönüştüğü problemi üzerinden başka sosyologların yanı sıra Bourdieu’yü de eleştiren bir metin için bkz. (Sewell, 1992).

⁴² Dili bir sosyal eylem olarak ele alan ve buradan hareketle dilsel faillik kavramını tartışan bir metin için bkz. (Ahearn, 2011).

⁴³ Gorski’nin temel tezi, Bourdieu’nün bir toplumsal değişim teorisini olarak değil de yeniden üretim teorisini olarak görülmesinin nedeni çalışmalarının İngilizce tercümelerindeki seçiciliktir. “Bourdieu’nün yeniden üretim teorisini olarak ünü sadece eserlerinin nasıl alınıldığıyla ilgili değil, nasıl yorumlandığı da etkilemiştir; yani sadece *hangi* eserlerinin okunduğu değil bu eserlerin *nasıl* okunduğu üzerinde de etkili olmuştur.” (*a.g.m.*, 26). Örneğin habitus kavramı “erken dönem çalışmalarında[Cezayir’de yaptığı çalışmalar] toplumsal yeniden üretimin bozulmasını açıklamak için kullanılır; orta dönem çalışmalarında ise toplumsal yeniden üretimin başarısını açıklamak için kullanılmıştır.” (*a.g.m.*, 27). Ona göre Bourdieu’nün erken ve geç dönem eserleri toplumsal değişim üzerinde tarihsel olarak durur. Bununla birlikte Gorski Bourdieu’nün İngilizceye çevrilen tüm eserlerinin yıllara göre İngiliz dilindeki bütün alıntılama yüzdelarını ortaya koyar.

Bourdieu'nün dil analizlerine yönelik bir eleştirinin başlangıcı dilin sağladığı imtiyazların yalnızca sembolik güç ve sembolik şiddetle kurulmuş olduğu yönündeki tezine yönelik olabilir. Her ne kadar Bourdieu arka planda Fransız toplumu ve devleti üzerinden analiz gerçekleştiriyor olsa da onun dil çözümlerinin başka toplumlara ve devletlere uyarlanması ancak bu iki unsura fiziksel şiddet unsurunun da katılmasıyla mümkün olacaktır. Ulus devletleşme sürecinde meşru görülmeyen dillerin fiziksel şiddetle dahil farklı uygulamalarla yasaklandığı bilinir. Bourdieu'nün dil çözümleri saha çalışmaları için operasyonelleştirilirken siyasal ve toplumsal koşullar dikkate alınarak bazı kavramsal genişletmelere gidilmelidir. Dolayısıyla Bourdieu'nün dil üzerine analizleri belirli tarihsel, toplumsal ve siyasal koşullarla çerçevelendirilmiştir. Bir sonraki bölümde tartışılacak olan Habermas, dil teorisini Bourdieu'den farklı olarak evrensel bir nitelikte ortaya koymaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JURGEN HABERMAS'IN DİL SOSYOLOJİSİ

Dili sosyolojik analizinin temel bir birimi yapan çağdaş sosyologların başında gelen Habermas, dil sosyolojisini oldukça kompleks bir yapıda çerçevelendirir. Bu kompleksli yapı onun ağdalı bir anlatıma sahip olmasının yanı sıra esas olarak dili sosyolojik analizinin temel bileşeni kılarken farklı disiplinler içerisinde hareket etmesiyle ilgilidir. Özellikle felsefe alanındaki yoğun tartışmaları gündem edinmesi bir sosyolog için meşakkatli bir anlama çabasını beraberinde getirmektedir. Bu bilhassa Habermas gibi en felsefi sosyolog ya da en sosyolojik filozof olarak (Vandenberghe, 2016: 348) nitelendirilen bir sosyal bilimci için geçerlidir. Fakat Habermas'ın metinleri yalnızca felsefe alanındaki temel tartışmalarla değil, aynı zamanda iktisat, antropoloji, psikanaliz, dilbilim gibi pek çok disiplin içerisindeki tartışmaları da ihtiva etmektedir. Teorisini anlamdaki güçlük bütün bu disiplinlerle diyalog halinde hatta çoğu zaman söz konusu disiplinlerin sınırlarını ihlal ederek bir analiz gerçekleşmesiyle ilgilidir. Habermas disiplinler arası denilebilecek bir konumdan sosyolojik teorisini inşa etmiştir. Bu bağlamda pek çok isimle eleştirel diyaloga girmiştir: I. Kant, G. W. F. Hegel, C. S. Pierce, G. H. Mead, J. Dewey, L. Wittgenstein, J. L. Austin, J. Searle, N. Chomsky, S. Freud, J. Piaget, K. Marx, G. H. Gadamer, G. Lukacs, M. Horkheimer, T. W. Adorno, H. Marcuse, W. Benjamin, M. Weber, E. Durkheim, T. Parsons, N. Luhmann söz konusu isimlerden bazılarıdır. Aslında sadece bu etkilenimler bile teorisinin ya da daha iyi bir ifadeyle projesinin ne denli geniş kapsamlı olduğunu gösterir. Habermas'ın teorisinin bir diğer özelliği (etkilendiği isimlerde ve farklı disiplinler içerisindeki tartışmalara müdahil olmasından da görüleceği gibi) birbirlerine zıt isimleri ya da gelenekleri bir sistematiklik içerisinde sentezlemeye çalışmasıdır. Uzun entelektüel yaşamı boyunca ahlaktan siyasete, hukuktan dine varıncaya dek hacimli bir külliyat meydana getirmiştir. Tarihsel olarak bakıldığında düşüncesi pek çok uğraktan geçerek; nihayet 1981'de yayınlanan

klasikleşmiş iki ciltlik çalışması olan *İletişimsel Eylem Kuramında*⁴⁴ çerçevelendirilmiştir.

İEK Habermas'ın uzun yıllar belirli uğraklarını yazdığı genel aydınlanma projesinin sosyolojik ve felsefi temelini oluşturmuş ve deyim yerinde ise ete kemiğe büründürmüştür. Çalışmada Habermas, bu projenin en temel bileşeni olarak gördüğü dil problemini sosyolojikleştirerek tafsilatlı bir analiz ortaya koymuştur. Bu, Habermas'ın düşüncesinde belirli kırılmaların, değişim ve dönüşümlerin olmadığı anlamına gelmez. Sosyolojisi ve felsefesi doğrusal bir hatta ilerlenerek şekillenmemiştir. Her ne kadar farklı bağlam ve alanlarda yaptığı çalışmaların nihai ufku genel aydınlanma projesi olarak okunabilse de; Habermas, bu nihai ufka varırken düşüncesinde bazı değişiklikler yapmıştır. Bu kırılmaların en derini dile yaklaşımındadır. Çünkü kırılma, bilinç felsefesinden dilbilimsel harekete kaymasıyla gerçekleşmiştir.

Bilgi ve İnsani Çıkarlardaki çözümlemelerinin halen bilinç felsefesine bağlı olduğunu ifade eden Habermas, bunun kendisini bir çıkmaza sürüklediğinin farkındadır ve yavaş yavaş bilgi teorisinden bir kopmuş gerçekleştirerek dile dönüş hareketinden etkilenmiştir. Böylece temeline dili yerleştirdiği bir eylem teorisi inşasına yönelmiştir (Habermas, 2011: 263; 2001: 15 vd.; Beart, 2017: 170; Vandenberghe, *a.g.e.*, 315, 347). Dil, Habermas için projesini tutarlı bir biçimde çerçevelendirmek, tamamlamak için hem en temel kavramlardan biri hem de düşüncesindeki çıkmazları aşmak için metodolojik bir araç olmuştur.

İEK yapıtı yirmi yıldan fazla süren bir mesainin ürünüdür. Hem sosyoloji hem de felsefedeki temel referans kaynaklarından biri olan kitap iki cilt olarak yayınlanmıştır. Çalışmada sosyolojik, felsefi ve dilbilim alanındaki farklı yaklaşımlar belirli bir amaca yönelik olarak bir araya getirilmiştir. Habermas daha kitaba başlarken *İEK*'nin nasıl anlaşılması gerektiğini ifade eder. Ona göre *İEK* bir üst kuram değil, kendi eleştirel ölçülerini ortaya koyan bir toplum kuramının başlangıcıdır (2001: 18).

⁴⁴ Bundan sonra *İEK* olarak geçecektir.

Bu bağlamda ilgili literatürün eleştirel bir değerlendirmesiyle rasyonalite kavramının sosyolojik ve felsefi bağlamlarını tartışmış ve nihayet temel kavramı olan iletişimsel eylemi inşa etmiştir. Bu kavramla Habermas özne felsefesinden dil pragmatikine geçişi gerçekleştirmiş ve rasyonelliği de dilsel iletişimin yapıları içine yerleştirmiştir. Habermas dile dönüş hareketini⁴⁵ dikkate alarak bir kuram geliştirirken sosyolojik gelenekle ilişkilerini sürdürmüştür. Dolayısıyla bir önceki bölümde Bourdieu'de olduğu gibi Habermas da sosyolojik klasiklerle, özellikle Weber, Marx, Mead, Durkheim, Parsons gibi isimlerle sürekli bir diyalog halinde olmuştur. Dil problemi ise L. Wittgenstein, J. L. Austin ve J. Searle üzerinden kurama dâhil edilmiştir. Özellikle dilin yaşantı dünyasındaki merkezi konumuna dair yaptığı analizlerle G. H. Mead, C. Sanders, W. Pierce ve J. Dewey üzerinden pragmatist geleneğe yakınlaşmıştır. Yanı sıra hermeneutik gelenekten özellik G. H. Gadamer ile dil problemi üzerinden girdiği tartışmaların⁴⁶ önemi haizdir. Frankfurt Okulu'nun son büyük temsilcisi olarak kabul edilen Habermas İEK'yle eleştirel teoriyi, özellikle Adorno ve Horkheimer'in fikirlerini dile göre yeniden düzenler (Lafont, 2018: 50). Kuramı özellikle 1960'larla birlikte ön plana çıkan ve sentezci olarak nitelendirilen bazı sosyologların kuramları gibi belirli bazı ayrımlar üzerinden inşa edilmiştir. Vandenberghe bu durumu şu şekilde ifade eder:

[H]abermas'ın tüm teorisi şöyle ya da böyle basit bir metateorik ayrıma, yani 'çalışma' yahut 'stratejik eylem' ile 'etkileşim' yahut 'iletişimsel eylem' arasında çizdiği ayrıma dayanır. Bir dizi türetilmiş ya da eklenmiş metateorik ikicilik, söz gelimi özne felsefesi ile öznelerarasılık arasındaki, formel araçsal akıl ile iletişimsel akıl arasındaki ve hatta yaşam dünyası ile sistem arasındaki, her biri eski eleştirel teorisinin çıkmazından kaçmaya çalışan ikicilikler, söz konusu temel ayrımın pek çok farklı biçimde karşımıza çıktığını gösterir (a.g.e., 306).

Habermas evrensel edimbilimin sosyolojik iletişimsel eylem kavramının temellerini oluşturduğunu düşündüğü için tarih felsefesinden evrimci bir bakış açısına yönelmiştir. Ona göre toplumsal evrim hem prensipte bir ilerleme tarihini temsil eder, hem de toplumsal anomilerin çıkmasına neden olur. Temel projesi söz konusu

⁴⁵ Dile dönüş hareketini ve Habermas düşüncesi üzerindeki etkisi daha sonra ele alınacaktır.

⁴⁶ Bu tartışma ileride ele alınacaktır.

anomilerin, krizlerin farkındalığıyla oluşturulmuştur. Habermas modernleşmenin farklı ilerici potansiyellerinin tarihsel açıdan eşit olarak gerçekleşmediğinin farkındadır ve bunun üzerinde özellikle durur. O, bir savunucusu olarak modernitenin potansiyellerinin henüz tamamen gerçekleşmediğini ifade eder ve bundan dolayı özellikle *şeyleşme* problemi bağlamında aydınlanma projesini tüketmemek gerektiği düşüncesindedir. Bu doğrultuda Habermas'ın kuramı rasyonalite tartışması ile başlar ve modernitenin bir potansiyeli olan iletişimsel rasyonalite kavramının tafsilatlı bir analiziyle şekillenir.

Her ne kadar Habermas'ın bütün çalışmalarına nihai bir ufuk belirlemek mümkün olsa da onun farklı bağlamlarda yazdığı bütün çalışmalarını tek bir çalışmada değerlendirmek mümkün değildir. Bu açıdan bu bölümde bir bütün olarak çalışmaları analiz edilmeyecektir. Dilin sosyolojik analize dâhil edilmesiyle birlikte sosyolojik çözümlemeye nasıl etki ettiği temel problemi üzerinden Habermas'ın sosyolojisi değerlendirilecektir. Teorisi, dil sosyolojisi bağlamında deyim yerinde ise yeniden çerçevelendirilecektir. Gerçekten de dil Habermas gibi sosyolojide önemli açılımlar sağlayan sosyologların çalışmalarında temel bir unsur kılındığı için artık sosyolojik çözümlemenin tematik bağlamda söz konusu sosyologları dil eksenin değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan Habermas üzerine bu bölümde dilin sosyolojik analizinin nasıl temel bir birimi yapıldığı ve bunun dil sosyolojisi açısından neden önemli olduğu vb. sorular çerçevesinde bir tartışma yapılacaktır. Diğer bir ifadeyle oldukça basit bir unsur olarak görülen dilin veya konuşmanın sosyolojik analiz temel nesnelerinden biri kılınmasının modernite gibi oldukça geniş kapsamlı olan bir konuya yaklaşımı nasıl dönüştürdüğü anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda öncelikli olarak Habermas'ın rasyonalite tartışması analiz edilecektir. Daha sonra merkeze aldığımız temel çalışması, İEK'nin üzerine inşa edildiği temel ayrım olan sistem ve yaşantı dünyası ayrımı tartışılacaktır. Habermas'ın dil çözümlemeleri rasyonalite ve yaşantı dünyası kavramları bağlamında anlaşılabilirdiği için bu iki izlekten sonra dil problemi analiz edilecektir.

3.1. Rasyonellik Sorunu

Habermas İEK çalışmasının ilk cildini rasyonellik problemine ayırmayla rasyonelliğin bütün projesi içerisinde ne derece merkezi bir yer tuttuğunu gösterir.

Nitekim kendisi akıllı felsefenin temel konusu olarak görürken (Habermas, 2001: 25) aynı zamanda rasyonellik sorunun sosyolojiye dışarıdan getirilmediğini ifade eder (*a.g.e.*, 19, ss. 25-31). Ona göre sosyal bilimlerin içerisinde yalnızca sosyoloji rasyonellik sorunuyla en fazla ilişki kurmuştur. Bunun temel nedeni sosyolojinin var olma sebebiyle ilgilidir. Sosyoloji modern bir bilim olarak ortaya çıktığında temelde rasyonellik problemini toplum için yeni bir birleştirici ve düzenleyici normlar ve kurallar temelinde ele almıştır. Bu bağlamda Habermas hukuk ve din sosyolojisinin, sosyoloji disiplininin çekirdeğini oluşturduğunu ifade eder. Kendi ifadesiyle “sosyoloji hep bir toplum kuramı olarak kalmış [...] ve bu yüzden rasyonelleşme sorunlarını, öteki disiplinler gibi, kendinden uzaklaştıramamış, yeniden tanımlayamamış ya da küçük boyutlara indirgeyememiştir.” (*a.g.e.*, 29). Dolayısıyla sosyoloji ve rasyonellik yani akıl arasında ontolojik bir ilişkinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Habermas, rasyonellik problemini farklı bir biçimde ele alır ve modernlik projesine uygun bir çerçevede yeniden tanımlar. Habermas’a göre sosyolojisinin özgünlüğü rasyonellik problemine getirdiği yeni bakış açısında temellendirilmelidir. Ahlak, siyaset bilimi, dilbilim, felsefe vb. disiplinlerde metin üreten biri olarak Habermas’ın bu disiplinlerde ele aldığı muhtelif konular rasyonellik kavrayışına getirdiği yeni çözümlemeye dayanır.

Habermas, rasyonellik kavramını çalışmasının birinci cildinin büyük bir bölümünü Weber’le eleştirel bir diyalog içerisinde tartışır. Rasyonellik Habermas için modernite konusuyla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla onun rasyonelliğe olan ilgisinin temelinde modernite konusundaki düşüncesi, diğer bir deyişle modernlik projesiyle yakın bir ilişkisi vardır. Bundan dolayı “Habermas’ın modernite teşhisi Weber’le başlar, devam eder ve biter; ancak vardığı sonuç Weber’inkinden oldukça farklıdır.” (Çiğdem, 2012: 181). Bu sonuç kabaca şu şekilde ifade edilebilir: Habermas, moderleşmenin bütüncül bir akıl potansiyelini açığa çıkardığını fakat rasyonel potansiyellerin kısmen (tek taraflı) kullanıldığı için çarpıtılıp yıkıcı etkiler ürettiği düşüncesindedir. Bu tek taraflı gelişmişliği göstermek için Habermas, tamamen araçsal rasyonalitenin ötesine geçen bir akıl kavrayışına ihtiyaç duyduğu bilincindedir. Dolayısıyla Habermas için öncelikli görev yeni bir rasyonellik kavramı inşa etmektir. Söz konusu rasyonellik araçsal rasyonellikten farklı olmalı, çünkü araçsal akıl hem

araçları yalnızca belirli hedefler doğrultusunda yargılamaya izin verir hem de toplumsal tüm gelişmeleri ekonomik ölçülere indirger. Ortaya koyduğu iletişimsel rasyonelliğin oldukça geniş bir çerçevede ahlaki kanaatlerin de rasyonel değerlendirmeye tabi olduğunu belirten Habermas, bu akıl kavramının toplumsal olarak nasıl sabitlendiğini ve toplumsal evrimi nasıl etkilediğini ortaya koyma amacındadır. Diğer bir ifadeyle değişmez toplumsal yapılar yeniden inşa edilerek araçsallığın ötesine uzanan çok boyutlu bir akıl anlayışının nasıl tanımlanabileceği amaçlanmaktadır. Habermas’a göre, sosyolojinin “ortaya çıkma koşullarıyla ilgili öncelikler bu konuya [rasyonellik konusuna] yansır: Bu öncelikler tarihsel olarak açıklanabilir. Ama bunun ötesinde, sosyoloji ile bir rasyonelleşme kuramı arasında içsel bir bağıntı da vardır. Bundan sonra İEK’yi bu izlek açısından ortaya koyacağım.” (Habermas, 2001: 164). Dolayısıyla Habermas’ın rasyonellik kavramına yönelik ilgisinin temelinde sosyoloji disiplininin söz konusu ilgiyi besleme noktasındaki katkısı olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte Habermas, rasyonellik kavramının yukarıda ifade edilen revizyonunu ise dili sosyolojiye davet ederek gerçekleştirir. Habermas bu genel amaç doğrultusunda dile yönelir ve dili adeta sosyolojik kuramının merkezine koyar. Ona göre Weber, Marx ve birinci nesil Frankfurt Okulu temsilcileri, yaşantı dünyasının yapılarının yeniden üretilme mekanizması olarak dilsel iletişime gereken önemi vermemişlerdir ve bundan dolayı rasyonelliği *şeyleşme* olarak kavramışlardır (a.g.e., ss. 364-418). Habermas, Adorno ve Horkheimer’in Nietzscheci kökenleriyle birlikte *Aydınlanmanın Diyalektiği* üzerine yazdığı bir makalede yazarların edimsel bir çelişkiye düştüklerini ifade eder. Ona göre eğer düşünce artık doğruluk ve geçerlilik iddiaları alanında faaliyet gösteremezse, analiz ve eleştiri anlamını yitirir. Çelişki ve olumsuzluk bundan böyle yalnızca “farklı olmayı istemek” anlamına gelebilir. Diğer bir ifadeyle geçerliliğe dair tüm iddialar değerden düşerse ve altta kayan değer yargıları geçerlilik yerine yalnızca güç ve tahakküm iddialarının ifadeleri olarak kabul edilecekse o zaman eleştirinin hangi standartlara göre farklılaşacağı sorusu cevapsız kalacaktır. Eğer nihai ideoloji maskesi yırtılacaksa, eleştiri sürdürülmek isteniyorsa o zaman tüm makul standartların yozlaşmasına ilişkin açıklamalar için en azından bir geçerlilik standardı korunmalıdır (Habermas, 1982: ss. 27-30). Habermas için bu

standart kuşkusuz dil dolayımında konuşmanın içkin bir niteliği olan anlaşılmaya dayalı bir rasyonelliktir. Bu doğrultuda Habermas rasyonelliği iki başlık altında yeniden çerçeveledirir: i- Araçsal/amaçsal rasyonelik, ii- iletişimsel rasyonellik.

3.1.1. Araçsal/Amaçsal Rasyonellik

Habermas rasyonellik problemini Weber'in yapmış olduğu gibi belirli tipleştirmeler üzerinden çözümler. Ona göre Weber başka bir düşünürde az bulunur bir biçimde rasyonellik problemini sosyolojisinin merkezine almış ve incelemiştir. Weber her ne kadar dört tip rasyonelleşme (araçsal, değersel, coşkusal, geleneksel) ortaya koysa da bunları belirlemede temel referans olarak araçsal-amaçsal rasyonelliği seçmiştir (Habermas, 2001: 30, 293, 301). Habermas, Weber'in din sosyolojisi üzerine yaptığı incelemeleri izleyerek yanıtı olmayan bir soruya varıldığını ancak onun bu soruyu eylem kuramına yönelik ön kabullerle yargılama biçimi nedeniyle toplumsal rasyonelleşme süreçlerinin sadece amaçsal yönünden öngörebildiğini belirtir. Habermas bu eleştiriyi eylem kuramının, kavram stratejisinde aşılmaz durumları ortaya çıkarmak ve iletişimsel eylem kavramının detaylıca çözümlenmesi için çıkış noktası olarak ele almaktadır. Bu yanıtız soru şudur; geleneksel dünya imgeleri parçalandıktan sonra birbirinden ayrılan üç rasyonellik bütünü modern toplumların yaşama düzenlerinde neden eşit derecede kurumsal bir karşılık bulamamıştır ve iletişimsel gündelik yaşam pratiğini neden eşit derecede belirlememiştir şeklinde empirik düzeyde bir sorudur (*a.g.e.*, 293). Habermas'a göre çözümleyici eylem kuramını verimli kılan nokta amaçsal eylem yapılarını açıklamasıdır. Habermas, Weber'in atomist eylem modeliyle sınırlı kalmasını ve kişilerarası ilişkilerin meydana gelmesine yarayan eylem koordinasyon mekanizmalarını ihmal etmesine yönelik eleştirel tutum sergiler. Çözümleyici eylem kuramı; eylemleri, varolan nesne durumlarının bir dünyasını öngören ontolojik varsayıma göre tasarlarlarken, sosyal etkileşimler bağlamında önemli olan aktör-dünya bağlantılarını ihmal eder. Eylemlerin nesnel dünyayı amaçsal müdahalelere indirgemesi, amaç-araç ilişkileri rasyonelliğin öne çıkmasını sağlar. Ayrıca çözümleyici eylem kuramı, temel kavramların üstkuramsal açıklamasını yapmayı kendi payına düşen bir görev olarak görür. Bu nedenle eylem kuramsal temel kabullerin empirik olarak kullanılabilirliğini göz ardı eder. Bu durum toplumsal bilimsel kavram oluşturma bağlantısının kurulamamasına

neden olur ve toplum kuramının amaçları için birçok felsefi sorun üretir (*a.g.e.*, 293). Dolayısıyla Habermas’a göre Weber’in rasyonelleşme kuramı toplumsal eylemleri yalnızca amaçsal rasyonellik açısından değerlendirir (*a.g.e.*, 304).

Bilindiği gibi Weber Batıya özgü rasyonelliğin özellikle bürokrasinin yani yönetim alanının rasyonelleşmesinin bireylerin dünyasında (Habermas’ın terminolojisiyle yaşantı dünyasında) bir anlam ve özgürlük kaybı olarak sonuç verdiğini söyler (Weber, 1996: ss. 290-324; Brubaker, 2017). Habermas’a göre Weber’in rasyonelleşme kuramı, Lukacs, Adorno ve Horkheimer’de Marksçı bir biçimde alınılanarak bir bütün olarak toplumun *şeyleşmesi* olarak tevarüs etmiştir (Habermas, 2001: 363 vd., ss. 385-389). Oysa Habermas’a göre bu sosyologlar aklı yalnızca araçsal akılla sınırlı tutmuşlardır. Bundan dolayı aydınlanmanın özgürleştirici potansiyelini bu çerçevede değerlendirdikleri için tüketmişlerdir. Oysa modernlik tamamlanmamış bir projedir ve bu açıdan onun potansiyeli halen tüketilebilmiş değildir (Habermas, 1994). Habermas’a göre Weber ve Frankfurt Okulu temsilcilerinin özgürlük yitimi ve anlamın kaybolması sorunları “rasyonalizasyondan değil, rasyonalitenin tarihsel olarak geçerlilik kazanmış belirli bir formundan” (Çiğdem, 2012: 79) kaynaklanmaktadır. Bu form araçsal akıldır. Fakat modernlik yalnızca araçsal akılla özdeşleştirilemez. Habermas aşağıda tartışılacak olan sistem ve yaşantı dünyası arasında yapmış olduğu ayrımla araçsal akıl dışında, yaşantı dünyasında hüküm süren ve açık bir biçimde modernliğin bir potansiyeli olan başka bir rasyonellik anlayışının olduğu ifade eder. Bu, iletişimsel rasyonelliktir. Ona göre:

Araçsal akıl özne felsefesinin koşullarına bağlı kalan eleştirisi, araçsal aklın yitirdiği şeyin bütünlüğünü kuşatacak yeterlilikte bir kavramsal çerçeveye sahip olmadığı için, kusurlu olmakla suçladığı şeyin kusurunun ne olduğunu açıklayamıyor. [...] Ama ancak bilinç felsefesi paradigmasından, yani nesneleri *tasarlayan* ve onlarla *uğraşan* bir öznenen, dil felsefesinin paradigması öznelerarası anlaşma ya da iletişim uğruna vazgeçildiğinde ve bilinç felsefesinin daha kapsamlı bir *iletişimsel rasyonelliğin* bir alt görünümü olarak konumlandırıldığında [yaşantı dünyasının iletişimsel rasyonelliği görülebilir] (*a.g.e.*, 409).

Habermas’a göre Weber ve Weber’i takip eden düşünürlerin tasavvur ettiği rasyonellik kavrayışı monolojiktir. Yani özne merkezli ve tek taraflıdır. Habermas

bunun nedeninin söz konusu isimlerin bilinç felsefesinden kopmayışlarından kaynaklı olduğunu düşünür. Ona göre Weber anlamı, yönelimselci bir bilinç kuramına dayandırmaktadır. “Anlamı, dilsel imlemler [signification] modeli sayesinde irdelemiyor ve ‘anlam’ı olası anlaşmanın dilsel ortamıyla değil, tersine ilkin yalıtılmış olarak tasarlanan bir eylem öznesinin kanıları ve niyetleriyle ilişkilendiriyor.” (Habermas, 2001: 299 vd.). Burası Habermas’ın Weber’le rasyonellik temelinde kurduğu diyalogun eleştirel bir mahiyet kazandığı eşiktir ve bilindiği gibi Habermas bu noktada artık Weber ve Frankfurt Okulu temsilcilerinden ayrılır ve iletişimsel rasyonelliğe yönelir.

3. 1. 2. İletişimsel Rasyonellik

Habermas, iletişimsel akla dayalı bir eylem modeli ortaya koyarken dili merkeze alır. Habermas araçsal rasyonellik kısılcısından kurtuluş olarak dili temel bir analiz birimi olarak kuramına dâhil eder. Böylece iletişimsel bir akıl kavramının tartışma zeminine alan açar. Ona göre araçsal akıl, tahakküme dayalı bir mekanizmaya işaret eder. Bu noktada onun temel problemi tahakküme, sömürüye dayanmayan bir akılsallığın ne olduğu ve nasıl çözümleneceğidir. Habermas bu problemi özellikle Wittgenstein, Austin üzerinden kurduğu dil nesnesinde ve Mead, Durkheim ve Parsons’tan hareketle tanımladığı yaşantı dünyası kavramı üzerinde çözümler.

Habermas iletişimsel akıl kavramının çerçevesini belirli eylem tiplerini ayrıştırarak oluşturur. Habermas, yukarıda da işaret edildiği gibi rasyonelliği bilgi kavramı ile sıkı bir ilişki içerisinde tanımlar ve bilgimizin önermesel bir yapısı olduğunu ifade eder; görüşler açıkça belirtilmiş olarak önermeler biçiminde serimlenebilir. Habermas bilgi kavramını bu bağlamda benimser ve “rasyonelliğin bilgiye sahip olmaktan çok, konuşma ve eyleme yetisi olan öznelerin bilgiyi *nasıl edindiğiyle* ve *nasıl kullandığıyla* ilgili olduğunu belirtir. Dilsel anlatımlarda bilgi belirtik olarak dile getirilir, hedefe yönelik eylemlerde bir yapabilme, örtük bir bilgi dile gelir [...]” (Habermas, 2001: 32). Habermas, İEK’nin temelinde, bilgiyi şekillendirerek eyleme yön veren iki farklı rasyonalite kavramı olduğunu ifade eder. İlki yukarıda tartışılan “bilişsel-aracsal rasyonalite”dir. Araçsal rasyonalite, failin belirli bir amaca yönelik olarak tanımlanmış hedeflerini başarıyla gerçekleştirilebilmesini sağlayan eylemlerini yönetir. Araçsal rasyonaliteye dayanan

eylemler, toplumsal olgulara etkin bir müdahalede bulunmaya yöneliktir. Bununla birlikte araçsal rasyonaliteye dayanan eylemler yalnızca araçsal değil, bazı durumlarda stratejiktir. Stratejik eylemler diğer faillerin kararlarına etki etmeye yönelik eylemlerdir ve genellikle tahakküme dayalı ilişkileri kapsar.

İkinci rasyonalite biçimi, yani iletişimsel rasyonalite ise karşılıklı olarak birbirlerini anlamayı amaçlayan faillerin eylemlerini temellendiren rasyonalitedir. İletişimsel rasyonalitenin temelinde faillerin kendi aralarında, yaşama ilişkin tutumlarının uyumlulaştırılması ve uzlaşma çabası bulunur. Habermas iletişimsel rasyonaliteyi yapmış olduğu eylem tipolojileri üzerinden temellendirir. Eylem tipolojileri ile rasyonellik tipolojileri arasındaki farkları daha iyi görebilmek adına şu uzun alıntı yapılabilir:

Amaçsal-rasyonel eylem modeli, aktörün ilk planda amaçlara göre yeterince netleştirilmiş bir hedefe ulaşmaya yönlendiğinden, verili durumda kendisine uygun görünen araçları seçtiğinden ve eylemin önceden kestirilebilir öteki sonuçlarını yan koşullar olarak hesaba kattığından yola çıkar. Başarı, dünya içinde verili bir durumda hedefe yönelik olarak bir şeyler yapma ya da yapmama yoluyla nedensel olarak yol açılabilen bir durumun ortaya çıkması biçiminde tanımlanır. Ortaya çıkan eylem etmenleri, eylemin getirdiği sonuçlardan [...], eylemin yarattığı sonuçlardan [...] ve yan sonuçlardan [...] oluşur. Başarıya yönelmiş bir eylemi, teknik eylem kurallarına uyulması görünümü altında inceliyor ve bir müdahalenin etki derecesini durumlar ve olaylar bağlamı içinde değerlendiriyorsak, bu eylemi araçsal olarak adlandırıyoruz; başarıya yönelmiş bir eylemi rasyonel seçme kurallarına uyma görünümü altında inceliyor ve etkisinin derecesini rasyonel bir rakibin kararları üzerinde değerlendiriyorsak, bu eylemi stratejik olarak adlandırıyoruz. Araçsal eylemler toplumsal etkileşimlerle bağlantılı olabilir; stratejik eylemler ise toplumsal eylemlerdir. Buna karşılık, katılan aktörlerin eylem planlarının benmerkezci ego hesapları üzerinden değil de anlaşma edimleri üzerinden koordine edildiği durumlarda, iletişimsel eylemlerden söz ediyorum. İletişimsel eylemlerde taraflar birincil olarak kendi başarılarına yönelenmemiştir; eylem planlarını ortak durum tanımı temelinde birlikte kararlaştırabilmeleri koşuluyla, kendi bireysel hedeflerini izlerler. Bu bakımdan, durum tanımlarının görüşülmesi, iletişimsel eylem için gerekli olan yorumlama başarımlarının önemli bir bileşenidir (*a.g.e.*, 305).

İletişimsel akıl tarafından belirlenen öznellik, benliğin, kendini koruma uğruna bir doğallıktan çıkarılmasına direnir. İletişimsel akıl, araçsal aklın yaptığı gibi, körleşmiş bir kendini korumaya aldanmasına, direnç göstermeden izin vermez. İletişimsel akıl,

nesnelerle tasarlayarak ve eyleyerek ilişki kuran bir kendini koruyan özneye ya da kendini çevreden yalıtın bir dizgeyle ilişkili değildir; tersine, üyelerinin yorumlama başarımlarıyla kurulan ve yalnızca iletişimsel eylem üzerinden yeniden üretilen, simgesel yapıdaki bir yaşama evreniyle ilişkilidir. Böylece iletişimsel akıl bir öznenin ya da bir dizgenin varlığını basitçe önceden hazır bulmaz; tersine, korunması gerekenin yapılandırılmasına katılır. Uzlaşma ve özgürlük ütöpik perspektifi, bireylerin iletişim yoluyla toplumsallaşmalarının koşullarında vardır, daha insan türünün dilsel yeniden üretim mekanizması içinde yer alır (*a.g.e.*, 417).

Habermas rasyonalite kavrayışına yeni bir boyut kazandırır. Bu düzlemde Weber ve Frankfurt Okulu temsilcilerinin aklı yalnızca araçsal olanla sınırlandırmasını eleştirir ve araçsal aklın tek taraflı yani monolojik bir akıl olduğunu ifade eder. Rasyonalite kavranışında dilin denkleme dâhil edilmesiyle karşılıklı yani iletişimsel, diyalojik akıl kavramını inşa etmiştir. Aşağıda ele alınacağı gibi iletişimsel akıl yaşantı dünyasında hüküm sürerken buna karşı olarak araçsal akıl sistemde hüküm sürer.

Diğer yandan Habermas araçsal ve iletişimsel rasyonelleşmeyi iki tip eylemle ve bunların işler olduğu alanlarla özdeşleştirir: başarıya yönelmiş eylem ile anlaşılmaya yönelmiş eylem. Bu bağlamı daha iyi anlamak açısından Habermas'ın yapmış olduğu tabloyu aktarabiliriz:

Eylem yönelimi Eylem Konumu	Eylem yönelimi	
	Başarıya yönelmiş	Anlaşılmaya yönelmiş
Toplumsal olmayan	Araçsal eylem	—
Toplumsal	Stratejik eylem	İletişimsel eylem

Tablo 1: Eylem Tipleri (Habermas, 2001: 305)

Araçsal rasyonel eylem tipi, failin amaçlara göre netleştirilmiş bir hedefe ulaşmaya yöneldiği için verili durumda kendisine uygun görünen araçları seçer ve eylemin önceden kestirilebilir sonuçlarını yan koşullar olarak hesaba katar. Burada başarı, verili bir durumda belirlenen hedefe yönelik olarak bir şeyler yapma ya da yapmama gibi nedensel olarak yol açılabilen bir durumun ortaya çıkmasını ifade eder. Habermas, başarıya yönelmiş bir eylemin, teknik eylem kurallarına uyulması görünümünü altında ve bir müdahalenin etki derecesinin durumlar ve olaylar bağlamında değerlendirilmesini araçsal olarak nitelendirir. Diğer yandan başarıya yönelmiş bir

eylemin rasyonel seçme kurallarına uyma görünümü altından incelenmesini ve etki derecesinin rasyonel bir rakibin kararları üzerinden değerlendirilmesini stratejik eylem olarak nitelendirir. Araçsal eylemler toplumsal etkileşimlerle ilişkili olabilirken, stratejik eylemler toplumsal eylemlerdir. Toplumsal olmayan ve toplumsal olan araçsal ve stratejik eylemler ben merkezlidir. Buna karşı faillerin anlaşma edimleri üzerinden eylemde bulunduğu durumlar iletişimsel eylem olarak ifade edilir. İletişimsel eylemde failer başarıya yönelmemektedir. Bu eylem tipinde önemli olan dil yani konuşma üzerinden anlaşmaya varmadır (*a.g.e.*, ss. 305-306). İletişimsel eyleme daha sonra, dil problemi bağlamında yeniden dönülecektir. Sistem ve yaşantı dünyası ayrımı araçsal rasyonalite ve iletişimsel rasyonalitenin ve dolayısıyla başarıya yönelmiş eylem ile anlaşmaya yönelmiş eylemin işler olduğu iki gerçeklik olanıdır.

3.2. Sistem ve Yaşantı Dünyası

Habermas'ın İEK' da çerçevesini ortaya koyduğu sosyolojik düşüncesinin merkezinde *sistem* ve *yaşantı dünyası* ayrımı bulunur. Habermas bu ayrım doğrultusunda belirli uğraklardan –özellikle Parsons, Mead ve Durkheim'ın sosyolojik düşünceleri- geçerek bir toplum tanımlaması yapar. Toplum kavramı söz konusu ayrımın temellendirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Habermas açısından toplum ne katı bir biçimde sistematik terimlerle, ne de yalnızca yaşantı dünyası içerisinde kalınarak tanımlanabilir. Ona göre *anlaşmaya yönelmiş eylemin* kavramsal bakış açısından doğan yaşantı dünyası kavramı ancak bizlere toplum kuramını sunmaktadır. Bundan dolayı iletişimsel eyleme göre toplum eşzamanlı olarak hem sistem hem de yaşantı dünyası olarak tasarlanmalıdır. Yani toplum aynı anda hem sistemi hem de yaşantı dünyasını kapsamalıdır (Habermas, 2001: 550 vd; 2011: 210). Habermas, toplumsal evrimi de bu bağlamda okur. Ona göre toplumsal evrim toplumun bu iki boyutu arasında meydana gelen farklılaşma olarak değerlendirilmelidir (*a.g.e.*, 585).⁴⁷ Yani evrimsel süreç içerisinde meydana gelen farklılaşma bir sistem ve yaşantı dünyasını meydana getirmiştir. Bu farklılaşmanın, ayrışmanın veya karmaşıklığın

⁴⁷ Daha geriden bakıldığında Habermas'ın sistem ve yaşantı dünyası ayrımını kapsayacak biçimde bir toplum tanımlaması yapması ya da böyle bir toplum tasavvuruna sahip olması metodolojik olarak sosyolojideki pozitivist ve hermeneutik ya da yapı-fail gibi ikiliklerin üstesinden gelmeyi içerir. *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine* (2011) çalışması söz konusu metodolojik bağlamı yakalamak için önemli bir çalışma olarak karşımıza çıkar.

aşamaları daha sonra metnin akışı içerisinde tartışılacağı için burada yaşantı dünyasına odaklanacaktır.

Sistem ve yaşantı dünyasını kapsayan toplum tasavvuru, yaşantı dünyası içinde iletişimsel eylemlerin her zaman zaten hareket ettiği bir ufuk olarak sunulur. Yani yaşantı dünyası iletişimsel eylemin arka planı olarak görülür. Bu haliyle yaşantı dünyası İEK'nin tamamlayıcısı bir kavramdır (*a.g.e.*, 556 vd.). Öznelerarasılığın hüküm sürdüğü yaşantı dünyası iletişimsel eylemle kendisini yeniden üretirken, bu yeniden üretim stratejik etkileşimleri yaşantı dünyasından dışlamaz. Yukarıda rasyonellik tartışması yapılırken Habermas'ın iletişimsel eylemle birlikte stratejik eylemi de yaşantı dünyası içerisinde değerlendirdiği ifade edilmişti. Dolayısıyla Habermas, yaşantı dünyasında faillerin yalnızca anlaşılmaya yönelmiş iletişimsel eylemde bulunduklarını ifade etmez. Failler aynı zamanda araçsal rasyonaliteye dayanan başarıya yönelik eylemlerde de bulunur –ki Habermas bundan dolayı stratejik eylem kavramını kullanır. Fakat stratejik eylemlerin gerçekleşmesinde yaşantı dünyası önceden ortak bir fikir birliği sunmaz, çünkü yaşantı dünyasında egemen olan iletişimsel eylemdir. Bunun nedeni stratejik faillerin diğer failler gibi normatif bağlamlarla da yalnızca sosyal gerçeklikler olarak karşılaşması ve bu doğrultuda eylemlerini koordine eden gücün etkisiz hale getirilmesindendir. Dolayısıyla yaşantı dünyası, maddi-alt yapısı kendisini araçsal çizgilerde yeniden-üretse bile, iletişimsel eylem için sembolik referans çerçevesi olarak anlaşılabilir. Toplumu sistem ve yaşantı dünyası olarak ayırmanın temellendirilmesini Habermas şu şekilde ortaya koyar:

Piyasa, yönlendirilmemiş eylem bağlamlarını eylem *sonuçlarının* işlevsel açıdan ağ halinde bağlanmaları yoluyla kararlılaştıran dizgesel [sistemsel] mekanizmalardan biridir; öte yandan anlaşma mekanizması tarafların eylem *yönlenimlerini* birbirine uyumlu hale getirir. Bu yüzden *sosyal bütünleşme* ile *dizgesel* [sistemsel] *bütünleşme* arasında bir ayırım yapmayı önerdim: Bunlardan biri eylem yönlenimlerine ulanırken, öteki bu yönlenimlere uzanır. Eylem dizgesi, birinde normlarla güvencelenmiş ya da iletişim yoluyla ulaşılmış bir görüş birliğiyle, diğerinde ise öznel olarak koordine edilmemiş tekil kararların normatif olmayan yönetilmesi yoluyla bütünleşmiştir (*a.g.e.*, 583).

Habermas'a göre toplumu sistem ve yaşantı dünyasından birini kapsayacak şekilde tanımlamak eksik ve dolayısıyla tek boyutlu bir analiz yapmaya yol açar. Eğer

toplumsal bütünleşme yalnızca *sosyal bütünleşme* olarak kavranırsa “iletişimsel eylemi çıkış noktası alan ve toplumu yaşama evreni olarak kuran bir kavram stratejisini seçmiş oluruz.” Böyle bir izlek sosyolojik çözümlemeyi sosyal grupları, faillerinin perspektifine bağlar ve böylece analiz metodolojik olarak anlamayı faillerin anlamasına indeklenmiş olur. Bu da yeniden üretimin, yaşantı dünyasının simgesel yapılarının varlığının sürdürülmesi olarak görülmesi demektir. “Toplumsal yeniden üretim bağlamının sezgiyle çelişen tüm görünümleri görüş alanından çıkar. Bu sınır, anlayıcı sosyolojinin yorumbilgisel idealizmine içkin olarak yöneltlen bir eleştiriyi ortaya çıkarır.” Diğer taraftan toplumun bütünleşmesi yalnızca *sistem bütünleşmesi* olarak kavranırsa “toplumu kendi kendini yöneten bir dizge [sistem] modeline göre tasarlayan bir kavram stratejisini seçmiş oluruz.” Bu da sosyolojik çözümlemenin bir gözlemcinin dış perspektifine bağlamasını gerektirir ve sistem kavramının eylem bağlamlarına uygulanmasını gerektirecek bir yorumlama sorununu ortaya çıkartır (Habermas, 2001: ss. 583-584). Dolayısıyla Habermas iki ana sosyolojik geleneği buluşturmak ve inşa ettiği kuramıyla onları aşmak ister. Bir yandan hermeneutik yani yorumsamacı gelenekle; diğer yandan pozitivist yani açıklayıcı gelenekle eleştirel diyaloglar kurar. Böylece sentezci ya da eklektik olarak nitelendirilir (Layder, 2014: 251; Timur, *a.g.e.*, 17).

Habermas, toplumun farklı akıllara yani rasyonelitelere dayanan iki boyutunu meydana getiren sistem ve yaşantı dünyası gibi ikiliklere benzer ikilikleri İEK’den önce de kullanır. İkilikler, örneğin daha önceki çalışmalarında iş ve karşılıklı etkileşim olarak karşımıza çıkar (Habermas, 1967/1987). Aslında bu ayrımların temel olarak Marx’ın altyapı-üstyapı kavram çifti yerine kullanıldığı söylenebilir (Habermas, 2001: 602; Vandenberghe, *a.g.e.*, 306; Timur, 2012: 150). Sistem, ekonomi (pazar) ve devlet (bürokrasi) alt-sistemlerinden meydana gelir ve araçsal akla, rasyonaliteye dayanır. Yaşantı dünyası ise iletişimsel akla, rasyonaliteye dayanır. İEK’nin ilk cildinde uzun uzadıya tartıştığı ve bizim de yukarıda ele aldığımız rasyonellik kavramının kendisine sağladığı temelden hareketle araçsal aklın özne-nesne ilişkilerinin yapısını gösterdiğini ifade eder. İletişimsel akıl ise öznelerarası ilişkilerin, değerleri yaratan normatif dünya ile estetik dünya, yani edim ve özgürlük alanlarını göstermektedir (Timur, *a.g.e.*, 151). Habermas özellikle Weber üzerinden tartışmaya açtığı rasyonellik kavramına yönelik

tartışmada hem nesnel dünyayı betimleyen araçsal rasyonalitenin hem de kural ve norm koyucu amaçsal rasyonalitenin tek taraflı yani monolojik olduğunu ifade eder. İletişimsel rasyonalite ise karşılıklılık temelinde, diyalojik olarak tanımlanır. Habermas'a göre Weber, Adorno ve Horkheimer gibi isimlerin *şeyleşmeye* düşmesinin temel nedeni iletişimsel aklı ya görememiş olduklarından ya da küçümsemelerinden dolayıdır. Bu bağlamda yaşantı dünyasında hüküm süren iletişimsel akıl *şeyleşmeye* karşı bir direnç sağlar. Nitekim çalışmasının sonunda ortaya koyduğu kadın hareketleri, ekolojik hareketler, gençlik hareketleri gibi kamusal alanda meydana gelen gelişmeleri kuramının ampirik temellerine örnek olarak vermektedir (Habermas, 2001: ss. 828-862). Böylece Habermas, sisteme karşı yaşantı dünyasının bir savunucusu olarak eleştirel teorinin çerçevesini yeniden çizer.

Habermas yaşantı dünyası kavramını inşa ederken özellikle üç sosyal bilimcinin fikirleriyle eleştirel bir diyalog gerçekleştirir. Öncelikli olarak E. Husserl'e kadar uzanan ve sosyolojide Schütz'ün ortaya koyduğu kültür temelli yaşantı dünyası kavrayışıyla eleştirel bir diyaloga girer ve tek taraflı olduğundan dolayı bu gelenekle diyalog kursa da onu önemli ölçüde rededer (*a.g.e.*, 572). İkinci olarak Parsons'ın önemli ölçüde Durkheim'den miras aldığı ve yaşantı dünyasının yalnızca normatif toplumsal bütünleşmeyi sağladığı şeklindeki analizin eksik olduğunu düşünür. Son olarak Mead'i takip eden etkileşimci geleneğe odaklanır. Ona göre bu gelenek de yaşantı dünyasını yalnızca bireylerin sosyalleşmesine indirgediği için eksiktir (*a.g.e.*, ss. 573-74). Bu eleştirel diyaloglar üzerinden Habermas yaşantı dünyasının ne olduğunu ortaya koyar. Yaşantı dünyası aşağıda tartışıldığı gibi belirli geçerlilik iddialarının içinde yer aldığı temel zemin olarak düşünülebilir. Ona göre yaşantı dünyasının üç yapısal bileşeni bulunur ve bunlar olası anlaşmanın öznelarasılığının biçimlerini saptamaktadır (Habermas, 2001: 558). Bunlar sırasıyla; i-kültür, ii- toplum, iii- kişilik.

Kültür deyince, iletişime katılanların dünyada yer alan bir şey hakkında anlaşmaları için, kendilerine gereken yorumları tedarik ettikleri bilgi stogunu anlıyorum. *Toplum* deyince, iletişim taraflarının, toplumsal gruplara aidiyetlerini düzenledikleri ve böylelikle dayanışmayı güvenceledikleri meşru düzenlemeleri anlıyorum. *Kişilik* deyince, bir özneye konuşma ve eyleme yetisi veren edinçleri, yani düzeltme, anlaşma süreçlerine katılma ve

bu sırada kendi kimliğini kanıtlama edinçlerini anlıyorum. Simgesel içeriklerin anlamsal alanı, toplumsal uzam ve tarihsel zaman, iletişimsel eylemlerin uzandığı *boyutları* oluşturur. İletişimsel gündelik yaşam pratiği ağı biçiminde iç içe geçmiş etkileşimler, kültürün, toplumun ve kişiliğin kendilerini yeniden ürettikleri ortamı oluşturur. Bu yeniden üretme süreçleri, yaşama evreninin simgesel yapılarına uzanır. Yaşama evreninin maddi temelinin varlığının sürdürülmesini bundan ayırmamız gerekir (Habermas, 2001: 571).

Yapısal bileşenler Yeniden üretim süreçleri	Kültür	Toplum	Kişilik
Kültürel yeniden üretim	Üzerinde uzlaşılabilir yorum şeması (“geçerli bilgi”)	Meşrulaştırmalar	Yetişimde etkili davranış kalıpları, eğitim hedefleri
Toplumsal bütünleşme	Zorunluluklar	Meşru olarak düzenlenmiş kişilerarası ilişkiler	Toplumsal aidiyetler
Toplumsallaşma	Yorumlama Başarımları	Normlara uygun eylemler için güdülenimler	Etkileşim yetenekleri (“kişisel kimlikler”)

Tablo 2: Yaşantı dünyasının yapısal bileşenlerinin varlığını sürdürmesi için yeniden üretim süreçlerinin katkıları (Habermas, 2001: 575).

Yaşantı dünyasının rasyonelleşmesi, yapısal farklılaşmasıyla yakından ilişkilidir (*a.g.e.*, 586). Yaşantı dünyasının üç bileşeni sırasıyla anlam veya içeriğin anlamsal boyutunu oluşturan kültürel yeniden üretime, toplumsal mekanın boyutunu oluşturan sosyal bütünleşmeye ve tarihsel zaman boyutunu oluşturan sosyalleşmeye karşılık gelir (*a.g.e.*, 571). Kültür, toplum ve kişilik sadece “genel eylem sistemi”nin alt sistemleri değildir. Bu bileşenler iletişimsel eylemi yapılandırır ve aynı zamanda bu kapasitede kendilerini yeniden üretirler. İletişimsel eylem, sosyal entegrasyonu, dayanışmayı ve sosyalleşme yoluyla kişisel kimliklerin oluşumunu teşvik ederek geleneğe ve kültürel bilginin yenilenmesinde etkilidir (*a.g.e.*, 570).

3. 2. 1. Yaşantı Dünyasının Rasyonelleşmesi

Yaşantı dünyasının yapısal farklılaşması Habermas'ın bilhassa üzerinde durduğu bir problemdir. Çünkü bu, yaşantı dünyasının rasyonelleşmesiyle ilgili bir durumdur. Habermas bu bağlamda Durkheim'in din üzerine çalışmasını referans alır ve bunu başlangıç noktası kabul eder. Ona göre “kutsal olanın büyüden arındırılması ve güçsüzleştirilmesi, *ritüeller yoluyla normatif temel anlamının dilselleştirilmesi* yoluyla gerçekleşir ve iletişimsel eylemde bulunan rasyonellik potansiyelinin dizginlerini koparması bununla paralel gerçekleşir.” (a.g.e., 505). Bu, yaşantı dünyasının yapısal farklılaşmasının ilk aşaması olarak görülebilir ve rasyonellik lehine bir dönüşümdür. Ona göre yaşantı dünyasının yapısal bileşenleri ve varlıklarının sürdürülmesine katkı sunan süreçler ne kadar farklılaşırsa, etkileşim bağlamları da rasyonel olarak o denli güdülenecektir. Yani daha iyi bir argüman otoritesine dayanan bir görüş birliği oluşturmanın koşullarına bağlılık sağlamlaştıracaktır. Yaşantı dünyasının rasyonelleşmesi üç bağlamda gerçekleşir: i- yaşantı dünyasının yapısal farklılaşması, ii- biçim ve içeriğin ayrılması ve iii- simgesel yeniden üretimin düşünümsele olması (a.g.e., 578).

Yaşantı dünyasının yapısal farklılaşması kültür, toplum ve kişilik düzlemlerinin birbirleriyle ilişkilerinde ortaya çıkar. Bunlar Habermas'a göre iletişimsel eylemde bulunan rasyonellik potansiyelinin açığa çıkarılmasının işaretleridir. Kültür ve toplum ilişkisinde kurumsal sisteminin dünyayla ilişkisi giderek kopar. Kişilik ve toplum ilişkisinde kişilerarası ilişkilerin kurulmasında olumsuzluğun giderek daha fazla geniş bir alan kazanmasıyla meydana gelir. Son olarak kültür ve kişilik ilişkisinde “geleneklerin yenilenmesinin gitgide güçlü bir biçimde bireylerin eleştiriye hazır olmalarına ve yenilenme yeteneklerine bağımlı olmasında görülür.” (a.g.e., 579). Kültür, toplum ve kişilik arasındaki farklılaşma ikinci izleğe, yani biçim ve içeriğin farklılaşmasına karşılık gelir. Kültürel düzlemde bu farklılaşma, kişinin kimliğini geleneğin özü, mitsel dünya imgesiyle iç içe oldukları somut içeriklerden ayrılır. Toplumsal düzlemde genel ilkeler, ilkel toplumlarda bağlı bulunulan özel bağlamlardan ayrılırlar. Yani modern toplumlarda somut yaşam biçimlerine daha az bağlı olan hukuk düzeni ve ahlak ilkeler yerleşir. Kişilik düzleminde ise “toplumsallaşma sürecinde edinilen bilişsel yapılar, ‘somut düşünce’ içinde

bütünleştikleri kültürel bilgi içeriklerinden gitgide güçlü bir biçimde uzaklaşırlar.” (a.g.e., 579). Son olarak yeniden üretim süreçlerinin işlevsel bir nitelik taşıması yaşantı dünyasının yapısal farklılaşmasının karşılık geldiği temel noktalardan biridir. Bu yeniden üretimin işlevsel bir nitelik taşıması, modern toplumlarda kültürel aktarımın, toplumsal bütünleşmenin ve eğitim görevlerinin işlendiği sistemleri meydana getirir. Burada özellikle anomi, toplumsal patolojiler gibi işlevsel “bozukluklar”ın hangi bağlamlarda ortaya çıktığı önem kazanır (a.g.e., ss. 579-581).

Buraya kadar tartışılanlar birinci dereceden bir toplumsal evrim sürecidir ve Habermas’ın bunu normatif anlamda batı toplumları özelinde olumlu karşıladığını söylemek mümkündür. Çünkü yaşantı dünyasının yapısal farklılaşması iletişimsel rasyonelliği beraberinde getirmektedir. Fakat Habermas, yalnızca bu düzlemle kalmaz ve toplumsal evrimi ikinci dereceden bir farklılaşma olarak da okur. Bu, sistem ve yaşantı dünyasının birbirinden ayrılması ve nihayetinde yaşantı dünyasının sistem tarafından kolonileşmesi sürecini beraberinde getirmektedir.

3.2.2. Ayrışması ve Yaşantı Dünyasının Kolonileşmesi

Habermas, evrimci bir bakış açısıyla toplumsal gelişmeyi analiz eder. Bu doğrultuda onun için toplumsal gelişmenin tarihi yaşantı dünyasının rasyonelleşmesi ile sistemin karmaşıklığı arasındaki gerilimle şekillenmiştir. Bu, toplumsal evrimin ikinci dereceden bir farklılaşmasıdır. Habermas yaşantı dünyası ile sistem arasındaki farklılaşmayı ilkel toplumlardan başlayarak analiz eder. Ona göre evrimsel süreçte sistem karmaşıklaştıkça, yaşantı dünyası karşısında nesnelleşmeye başlar ve nihayet kendi alt sistemlerini kurarak ondan ayrılır. Alt sistemler yaşantı dünyasından koptukça dilden arındırılmış iletişim araçları daha geçerli olmaya başlar (a.g.e., 587) ve dilden farklı unsurların geçerliliğin kıstası olmasıyla sonuçlanır.

İlkel toplumlarda mal ve hizmetlerin dağılımı, bilginin aktarımı gibi temel unsurlar akrabalık sistemi içerisinde gerçekleşmekteydi. Evlilik bu toplumlarda temel toplumsal bütünleşme aracı olmuştur. Bundan dolayı kabile toplumlarında sistem ve yaşantı dünyası ayrımı bulunmamakla birlikte kolektiflik, mitoloji ve dinsellik en önemli toplumsal bütünleşme mekanizmaları olarak işlev görmüştür. Habermas yaşantı dünyası kavramının “dilsel olarak sağlanan, normların klavuzluğundaki

etkileşimlerin yapılarının aynı zamanda taşıyıcı toplumsal yapıları oluşturdıkları arkaik toplumlarda daha çok empirik bir destek” bulunduğunu ifade eder (a.g.e., 587). Evrimci tarihsel süreç içerisinde yaşantı dünyası rasyonelleştikçe ve sistem karmaşıklaştıkça yeni bir siyasal otorite ortaya çıkmış ve akrabalığa dayalı yönetim gücünden farklı bir güçle yönetim mekanizması sağlanmıştır. Bu siyasal güç devletli örgütlenmedir. Devlet kurumları mekanizmaları akrabalık sistemlerinden farklı çalışır ve “simgesel olarak genelleştirilmiş takas ilişkileri üzerinden, yani para aracı üzerinden yönetebilen mal piyasaları oluşur.” (a.g.e., 599). Bu evrimsel süreç bir yandan ilkel toplumlarda toplumsal bütünleşmeyi sağlayan din ve mitoloji otoritesinin zayıflamasına ve dil ve dilsel iletişimin daha fazla etkili olmasını sağlayacak olan sürecin başlangıç aşamasını oluştururken; diğer yandan alt sistemlerin yaşantı dünyasından bağımsızlaşmasıyla birlikte geçerlilik ve meşruluk iddialarının bu alt sistemlerde dilden farklı unsurlarla gerçekleşmesini beraberinde getirmiştir.

Diğer yandan evrimci toplumsal süreçte para kullanımının takas mantığının düzenleyici rolünü gerçekleştirmesi giderek bir meta piyasasının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Habermas bunu karşılaştırmalı bir biçimde şu şekilde ifade eder:

Geleneksel toplumlarda *devlet*, kolektifin yani bir bütün olarak toplumun eylem yeteneğinin içinde yoğunlaştırdığı bir örgütlenmeyi oluşturur; modern toplumlar ise, yönetme işlevlerinin tek bir örgütlenme çerçevesinde yığılmasından kaçınır. Toplumun tamamı açısından önem taşıyan işlevler, değişik eylem dizgelerine [sistemlerine] dağılır. [...] Öteki işlevler siyasal olmaktan çıkarılır ve devletsel olmayan altdizgelere bırakılırlar. Kapitalist iktisat dizgesi dizge farklılaşmasının bu düzlemine işaret eder; ortaya çıkışını yeni bir mekanizmaya, yönetme aracı paraya borçludur (a.g.e., 605).

Bu, sistemi oluşturan iki temel alt-sistem ayrışmasının izahıdır: *bürokrasi* ve *piyasa*. Bu iki alt sistemde meşruluk ve geçerlilik bürokraside güce, piyasa da ise paraya göre şekillenir. Bu süreçte hukuk sisteminin de paralel gelişmesiyle birlikte ekonomi siyasal sistemlerden ayrılır ve bürokrasi gibi ayrı bir alt sisteme evrilir. Bu alt sistemler yaşantı dünyası üzerinde farklı biçimlerde tahakküm kurmaya başlar. Toplumun giderek rasyonelleşmesi ve uzmanlaşmanın yoğun gelişimi yaşantı dünyasında aşırı bir yüklemeye neden olur. Bunun bir sonucu olarak piyasa ve bürokrasi alt-sistemleri yaşantı dünyası üzerinde bir baskıya neden olur. Habermas’a

göre sistem karmaşıklığının arttırılmasına yarayan mekanizmalar “normatif görüş birliği ve dilsel anlaşma üzerinden, kolektifliğin normatif birlikteliğini sağlayan mekanizmalarla apriori uyum içinde değildir.” (*a.g.e.*, 599). Dolayısıyla dilsel iletişimin geçerlilik iddialarının merkezi bir rol oynadığı yaşantı dünyası ile para ve gücün merkezi bir rol oynadığı alt-sistemler arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır.

Alt-sistemlerin yaşantı dünyası üzerinde hâkim olmaya başlaması ve uzmanlaşmanın da giderek yaygınlaşmasıyla birlikte geçerlilik iddialarına yönelik farklı bir rutin işler olmaya başlamıştır. Bürokraside ve piyasada geçerlilik iddiaları artık güç ve paraya endekslenmiştir. Layder’in de ifade ettiği gibi “piyasa güçlerinin işleyişi, mal ve hizmetlerin standart bir değişim aracı –para- temelinde dağılımını mümkün kılar ve böylece bir metanın fiyatı veya değeri üzerinde pazarlık, müzakere ve nihayetinde anlaşma gereğini ortadan kaldırır.” (Layder, *a.g.e.*, 260). Bu durum alt-sistemlerin yaşantı dünyasından giderek kopmasına ve hatta onu şekillendirmeye başlamasına neden olmaktadır. Bu aşamada kapitalist piyasa ve modern yönetim herhangi bir norm içermeyen alt-sistemler içinde sistemsel olarak bağımsızlaşmışlardır. Habermas, modernlikle birlikte oluşan bu bağımsızlaşmayı şu şekilde ifade eder:

Modern toplumlarda araçlar üzerinden gerçekleşen takas süreçleriyle birlikte üçüncü bir işlevsel bağıntılar düzlemi ortaya çıkar. Normatif bağlamlardan kopmuş, [alt-sistemler] olarak bağımsızlaşmış [sistemsel] bağıntılar, yaşama evreninin özümleme gücüne meydan okur. Normlardan bağımsız bir toplumsallığın, nesnel dünyadaki bir şey, *nesneleşmiş* bir yaşam bağlamı olarak karşımıza çıkabilen ikinci doğası biçiminde bir araya gelirler. [sistemin] ve yaşama evreninin birbirinden kopması modern yaşama evreleri içinde öncelikle nesnelleşme olarak yansır: Toplum [sistemi] yaşama evrensel ufku kesin olarak parçalar. (Habermas, 2001: 607).

Yaşantı dünyasında iletişimsel anlamaya dayalı, dilsel olarak kurulmuş toplumsal bütünleşmenin yerini giderek dil yerine para ve gücün işler olduğu alt-sistemler yani sistem bütünleşmesi alır. Bu aşamada bu alt-sistemler artık dilin geçerlilik iddialarını eleştirmek için kullanılan iletişimsel eylem alanının dışında ve karşısında yer almaya başlar. Böylece “eylem koordinasyonunun dilden yönetme

araçları üzerine aktarılması, etkileşimin yaşama evrensel bağlamlardan koparılması anlamına gelir.” Para ve güç empirik olarak güdülenmiş bağlara dayanarak “hesaplanabilir değer miktarlarıyla amaçsal rasyonel bir ilişkiyi kodlarlar ve dilsel uzlaşma süreçlerinin *kestirmeden geçilmesi* yoluyla, öteki etkileşim taraflarının kararları üzerinde genelleştirilmiş bir stratejik etkide bulunmayı olanaklı kılarlar.” (a.g.e., 618). Para ve güç, yayılımlarını devam ettirir ve dilden arındırılmışlığı yaşantı dünyasına dek vardır. Bu, bizi bir sonraki aşamaya, yaşantı dünyasının piyasa ve bürokrasi alt-sistemleri tarafından kolonileştirilmesine götürür. Fakat Habermas, yaşantı dünyasının iletişimsel eylemle anlaşılmaya yönelmiş failer topluluğuyla söz konusu sömürgeleşmeden özgürleşimi sağlayacağını belirtir.

Sistem ve yaşantı dünyasının ayrışmasıyla birlikte “yaşantı dünyasının rasyonelleştirilmesi, dilden bağımsız yönetim araçlarına aktarılmasını ve böylelikle şimdi nesnelleştirilmiş gerçeklik olarak iletişimsel eylem bağlamlarına geri etkileyen, marjinalleştirilmiş yaşama evrenine kendi buyrumlarını dayatan, biçimsel olarak örgütlenmiş eylem alanlarının ayrılmasını olanaklaştırır.” (a.g.e., 769). Kapitalizm ve modern devlet, yaşantı dünyasından para ve güç ile farklılaşırken, yaşantı dünyası bu farklılaşmaya karakteristik bir biçimde tepki göstermektedir. Burjuva toplumunda toplumsal olarak bütünleşmiş eylem alanları, sistemsel olarak bütünleşmiş eylem alanları olan piyasa ve bürokrasi karşısında birbirleriyle bütünleşik olan özel alan ve kamusal alan olarak biçimlenir. “Üretim işlevlerinden kurtarılmış, toplumsallaşma görevleri üzerinde özelleşmiş çekirdek aile” özel alanın kurumsal odağını oluştururken; kamusal alanın kurumsal odağını ise “kültür etkinlikleri, basın ve daha sonra kitle iletişim araçları yoluyla güç kazandırılmış iletişim ağları oluşturur; bu iletişim ağları sanatsever özel kişilerden oluşan bir izler çevrenin kültürün yeniden üretimine katılmasını ve devlet yurttaşları kitlesinin, kamuoyu yoluyla sağlanan toplumsal bütünleşmeye katılmasını olanaklaştırırlar.” (a.g.e., 770).⁴⁸ Habermas, yaşantı dünyasının rasyonelleşmesinin ve evrimsel süreçte alt-sistemlerin

⁴⁸ *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümünde* (2013) tarihsel sosyolojik çalışması bu bağlamda kritik bir konumdadır. Habermas’ın düşüncesinin ampirik temellerini görmek açısından bu çalışma önemlidir. Yanı sıra kamusal alan ve kitap arasındaki ilişkiyi ve kitabın kamusal işlevlerini Habermas’ın ilgili çalışması üzerinden metateorik düzeyde tartışan bir metin için bkz. (Doğan, 2021).

bağımsızlıklarını oluşturarak yaşıntı dünyasını kolonileştirmesinin paradoksal bir durumu beraberinde getirdiğini ifade eder (*a.g.e.*, ss. 769-772). Rasyonelleşme, bir taraftan bürokrasi ve piyasa alt-sistemlerinin bağımsızlaşmasını olanaklaştırırken; diğer taraftan bir burjuva toplumunun ütöpik ufkunu açmaktadır. “Burjuva toplumunda burjuvazinin biçimsel olarak örgütlenmiş eylem alanları (ekonomi ve devlet), ev (özel alan) ve yurттаş (kamusal alan) gelenek sonrası yaşama evreninin tekeli oluştururlar. Anlaşmaya yönelmiş eylemin akılcı gizilgücünün açığa çıkarıldığı bir yaşam biçiminin özellikleri, 18. yüzyıldan bu yana, siyasal kuramlarında, yetişim ideallerinde, sanatta ve edebiyatta hümanist özellikteki Avrupa burjuvazisinin öz anlamasını yansıtır.” (*a.g.e.*, 780). Dolayısıyla Habermas için *şeyleşmeden* veya sistemin yaşıntı dünyasını sömürgeleştirmesinden kurtuluş yine yaşıntı dünyası içerisindeki iletişimsel rasyonaliteye, kamusal alana dayanmaktadır.

Bu bölümde buraya kadar tartışılanlar Habermas’ın dil sosyolojisinin hangi makro problemlere kök saldığı üzerineydi. Habermas’ın dil sosyolojisinin hangi temel problemler üzerinden neşet edildiğinin anlaşılması ancak genel teorisinin betimsel bir analiziyle mümkündür. Bu koşul sağlandığına göre artık doğrudan Habermas’ın dil sosyolojisine odaklanabiliriz.

3.3. Dil Sosyolojisi: Evrensel ve Sınırsız Uzlaşma

Dil, Habermas sosyolojisi için kilit bir konumdur. Bu konum hem Habermas’ın genel aydınlanma projesinin zeminini teşkil eder hem de olgu-karşıtı bir metodoloji inşa etmesinde belirleyici olmuştur. Habermas dili erken çalışmalarından itibaren ve özellikle bilişsel çalışmalarının içinde kullanmaya başlar. Habermas’ın dil problemini temel bir bileşen olarak teorisine dâhil etmesi onun açısından batı düşüncesinde süregelen çıkmazların üstesinden gelmek için paradigmatic bir dönüşüme işaret eder. Bu bağlamda *Bilgi ve İnsansal İlgilerde* (1968/1997) her ne kadar Peirce üzerinden psikanalizmi dil analizi olarak kavrama çabasında olsa da daha sonraki çalışmalarında bu kitabında dili bilinç felsefesi içerisinde düşündüğünü ifade edecektir (Habermas, 2011: 263; 2001: 15 vd.; Beart, 2017: 170; Vandenberghe, *a.g.e.*, 315 vd.). Aslında Habermas’ın bilinç felsefesinden, öznelerarası felsefeye veya iletişim felsefesine geçişi bir anda gerçekleşmemiş, belirli bir sürece yayılarak gerçekleşmiştir. Bu açıdan dil bağlamında Habermas’ın farklı dönemlerde yazılan bazı

çalışmaları [Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü (1962/2013), Rasyonel Bir Topluma Doğru (1969/1987), İletişim ve Toplumun Evrimi (1976/1979), İletişimsel Eylem Kuramı (1981/2001)] arasında bir süreklilik bulunsa da özellikle epistemolojik (*Bilgi ve İnsansal İlgiler* (1968/1997)) ve metodolojik çalışmalarında (*Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*) söz konusu değişimi görmek mümkündür. Habermas düşüncesindeki paradigmatik değişim ve dönüşüm özne ve bilinç felsefesinden iletişim ve dil felsefesine yönelmeyle gerçekleşmiştir (Vandenberghe, *a.g.e.*, 316). Nitekim İEK bu paradigma değişimini bütün ihtişamıyla ilan etmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Habermas için temel problem araçsal rasyonaliteye, tahakküme dayanmayan bir etkileşim biçiminin ne olduğu ve nasıl analiz edileceğidir. Habermas, yukarıda tartışıldığı gibi araçsal rasyonalitenin *şeyleşmeye*, *tahakküme* yol açtığını ve fakat batı modernitesinin akıl tasarımının yalnızca bununla sınırlı tutulamayacağını ifade eder. Dolayısıyla batı modernitesinin potansiyelinin farklı bağlamlarda ortaya koyulması gerektiği inancındadır. Bu, Habermas için çifte bir zorluğun üstesinden gelmeyi sağlayacaktır. İlk olarak rasyonalite kısmında tartışıldığı gibi farklı bir rasyonalite kavrayışını ortaya koymak; ikinci olarak teori ve pratik arasındaki uçurumu kapatmak. Habermas dil bağlamında bu problemlerin çözülebileceğini düşünür. Bundan dolayı dil, Habermas'ın teorisinde kilit bir konumdadır.

3.3.1. İki Temel İzlek: Wittgenstein ve Austin

Habermas, dili sosyolojik düşüncesinin kilit bir konumuna taşıırken W. Humboldt, J. A. Austin, L. Wittgenstein, Gadamer, Mead gibi isimlerle eleştirel bir diyalog kurar. Yani Habermas bilinç felsefesinden dil felsefesine geçişi *dile dönüş* olarak felsefede ifade edilen hareketle gerçekleştirir. Habermas, felsefede dile dönüş hareketini iki kanal üzerinden okur. Ona göre daha sonra *dilsel dönüş* olarak adlandırılan hareket bir taraftan Humboldt'un dilbilim kanalıyla Diltay üzerinden Heidegger'e ve oradan da Gadamer'e ulaşan hermenötik gelenek ve diğer taraftan Wittgenstein üzerinden G. Frege'nin mantıksal anlambiliminde yeni bir felsefi gelenek ortaya çıkmıştır. Fakat ona göre hermenötik gelenek ile analitik felsefe arasında rekabetten ziyade birbirlerini tamamlayıcılık söz konusudur. Çünkü hermenötik yaklaşımın bir tür aşkından ya da Habermas'ın ifadesiyle *biçimsel pragmatizme*

doğru özeleştiril gelişimi, analitik gelenekten gelen dürtüler ve iç görüler olmasaydı mümkün olmazdı. Bundan dolayı bu iki gelenek birbirilerine karşıt olmaktan ziyade birbirlerini tamamlayıcıdır (Habermas, 1999: ss. 413-414).

Habermas'a göre *dile dönüş* hareketiyle birlikte, geleneksel bilinç problemi yerini dil problemine bırakmıştır. Dilin aşkınsal eleştirisi, paradigmatik bir değişime neden olarak bilinç eleştirisini ortadan kaldırmaktadır. Husserl'in *yaşama evrenleri* ve benzer biçimde Wittgenstein'in *yaşama biçimleri* bir bilincin sentezi kurallarını değil, dil oyunlarının gramer kurallarının analiz edilmesini beraberinde getirmektedir:

Bu yüzden dilbilimsel felsefe ve eylem arasındaki bağlamı çoktandır, görüngübilim gibi, anlam bağlamlarının bir kuruluşundan, yani bilinç edimleri üzerine kurulu bir dünyanın aşkınsal çerçevesi içinde kavramıyor. Yönelimsel eylemin incelenmesinin de karşısına çıkan, yönelimlerin birbirine bağlanması, artık 'anlam'ın aşkınsal bir doğuşu ile değil, dilsel imlemlerin mantıksal bir analiziyle açıklanıyor. Dilbilimsel yaklaşım da, görüngübilimsel yaklaşım gibi, sosyal eylemi öznelerarasılık düzleminde inceleyen, anlayıcı bir sosyolojiye götürüyor. Ama artık öznelerarasılık, bir yaşama evreninin karşılıklı olarak sınırlanmış ve gücül olarak birbirinin yerine geçirilebilir perspektifleri aracılığıyla oluşmaz; tersine, simgelerle yönetilen etkileşimlerin gramer kurallarıyla verilmiştir. Yaşama evrenlerinin yapılanmasının aşkınsal kuralları, şimdi iletişim süreçlerinin kurallarında dil analiziyle kavranabileceklerdir (Habermas, 2011: 263).

Bu doğrultuda Habermas, Humboldt'un teorisini bir başlangıç noktası olarak ele alır. Ona göre hem hermenötik gelenek hem de analitik felsefe geleneği, Humboldt'un iletişimsel rasyonalitenin odağı olan dilin iletişimsel boyutunu mantıksal analizden muaf tutmaktadır. Diğer bir ifade ile her iki gelenek de dile karşıt başlangıç noktalarından yaklaşırken kendilerini anlamsal yönlerle sınırlandırmışlardır. Analitik felsefe cümle ve olgu ilişkisini, hermenötik gelenek ise bir bütün olarak dilde kayıtlı dünyanın kavramsal eklemlenmesini temel alırlar. İkisi de farklı araçlarla hareket eder: biri mantığın araçlarını kullanırken, diğeri içerik odaklı dilbilim yöntemlerini kullanır. Fakat ikisinde de soyutlama düzlemi aynıdır. Her ikisi de konuşmanın pragmatik özelliklerinden iletişimin rasyonelliğine bir katkı sunmamaktadır. Humboldt ise buna karşı olarak üç analitik düzey sağlayan kategorik bir çerçeve geliştirmiştir. "Birinci düzey, konuşmanın dünyayı şekillendiren karakteriyle, ikincisi, konuşmanın ve iletişimin pragmatik yapısıyla, üçüncüsü ise olguların temsiliyle ilgilidir. Hermenötik

ve analitik yaklaşımlar sırasıyla birinci veya üçüncü analitik düzeyde yer alır. Her ikisi de kendi özel tarzlarında anlambilimin pragmatığe göre önceliğine bağlıdır.” (Habermas, 1999: 423). Dolayısıyla Humboldt, Habermas’ın kendi kuramının tarihsel izleğini çerçeveselendirmesini sağlamıştır. Fakat yine de Habermas’a göre, *dile dönüş* hareketi esas olarak Wittgenstein ile başarıya ulaşmıştır:

Dil analizi, anlayıcı bir sosyolojinin yöntembilgisi için ancak, mantıksal pozitivizm, *özeleştirinin iki aşamasından* geçtikten sonra önem kazanabilir: düşünsemenin iki aşaması, Wittgenstein’in imzasını taşıyor. *Tractatus* istenilen bilimsel evrensel dilin aşkınsal dilincini bilince çıkarıyor. *Philosophische Untersuchungen*, aşkınsal ‘dil’in kendisini’nin kurgu olduğunu görüyorlar ve gündelik dilde yapılan iletişin gramerlerinde, yaşam biçimlerinin kuruluşunun kurallarını keşfediyor (2011: 265; ayrıca bkz. 1999: ss. 425-426).

Habermas’a göre dil analizi ancak böyle bir yön değiştirmeye anlamayı ön planda tutan bir sosyolojinin temellendirilmesi için önem kazanır (*a.g.e.*, 271). Wittgenstein’in dil oyunları kuralları çifte bir belirlenim sağlamaktadır: dil oyunları hem dillerin hem de yaşama biçimlerinin gramerleridir. Bu açıdan etik ve yaşama biçimlerine belirli ve indirgenemeyen kendi mantığını bir dil oyunu grameri olarak karşılık gelir. *Tractatustan Felsefi Soruşturmalara* geçişle birlikte dil eleştirisi saf aklın eleştirisinden, pratik aklın eleştirisine geçişi mümkün kılar ve dil ve yaşantı dünyasının özleştirilmesiyle, Habermas’ın ifadesiyle pratik akıl evrenselleşir. Habermas’a göre bu düzlemde dil artık *Tractatusta* iddia edildiği gibi bilimsel mantıksal önemini yitirir ve sosyal bilimler için daha özel bir anlam kazanır. Zira dil artık sosyal eylemin alanını sınırlamakla kalmaz, onu bizatihi belirler (*a.g.e.*, 274; 2001: ss. 296-297).

Wittgenstein’in *Felsefi Soruşturmalarda* geliştirdiği temel kavramlar Habermas’ın Wittgenstein ile hermenötik gelenek arasında bir bağlantı kurmasını sağlar. Nasıl ki Wittgenstein gündelik yaşamdaki arka plan kabullerin ve becerilerin dokmatizmini karakterize ediyorsa; benzer biçimde Schütz da yaşantı dünyasının düşünümSELLİK öncesi arka plan olarak var olan doğallık kipini karakterize eder. Sosyalleşme bu bağlamda gerçekleşir (Habermas, 2001: 355). *Tractatusta* dil analizi, bilim ile özdeşleştirilmiş doğa bilimleri için, sadece mantıksal ön koşulları

aydınlatırken; *Felsefi Soruşturmalarda* birlikte dil analizi yapısı gereği yorumsamacı sosyolojiyle yakınlaşmıştır. Her ikisi de toplumsal yaşantı dünyalarının biçimleri olarak dil oyunlarının kurallarını analiz etmektedirler (Habermas, 2011: 275). Habermas, İEK’da bir kişilerarası ilişki sunumunu ve bir konuşucunun yönelimini dile getiren söz eylemlerinin karmaşıklık düzeyini karakterize ederken çözümlemesinin Wittgenstein’in dil felsefesine çok şey borçlu olduğunu ifade eder (*a.g.e.*, 123). Habermas’ın burada özellikle benimsediği kavram *kurala uyma* kavramıdır.

Wittgenstein’da bir kuralı izlediğine inanmak, kuralı gerçekten izlemek anlamına gelmez. Bundan dolayı bir kural kişisel olarak izlenmez. Bir kurala uymayı kişisel olarak kuralı izlemeye indirmek failin bir kuralı izlediğine inanmasının kuralı izlemekle bir tutulması demektir. Habermas’a göre Wittgenstein’in kuralların özdeşliğinin ve dizgesel olarak birbirleriyle bağlantılı olduğunu göstermesi bir kuralı izlemenin her tekil durumda aynı kuralı izlemek olduğunu ifade eder. “Kuralın, gerçekleştirilmelerinin çeşitliliğindeki özdeşliği gözlemlenebilir değişmezlerle değil, geçerliliğinin öznelerarasıdayna dayanır. Kurallar, tersine çevirmeci bir biçimde geçerli oldukları için, kuralların kılavuzluğundaki davranışları eleştirmek ve başarılı ya da hatalı olarak değerlendirmek olanağı vardır.” (*a.g.e.*, 441). Bir kuralın geçerliliği ancak en az iki fail arasında gerçekleşmesiyle mümkündür. Habermas, Wittgenstein’in bu düşüncesini temel alarak imlemlerin özdeşliğinin failer arasındaki geçerli kuralların en azından bir başka faille birlikte izleme yeteneğine dayandığını kanıtlar nitelikte olduğunu belirtir (*a.g.e.*, 442). Diğer bir ifadeyle bir kurala uymak, kuralların öznelerarasılığını içerir. Bu da kurala yönlendirilen eylemin denetiminin yalnızca öznelerarası düzlemde olanaklı olduğunu gösterir (Habermas, 2011: 277). Habermas’a göre gündelik dilin gramer kurallarından, sadece failer bu kuralları öğrenirken yaptıkları alıştırımların anımsanmasıyla emin olunabilir. Yani bir dili anlamak bir sosyalleşme sürecinin gücül olarak yenilenmesidir. Ona göre Wittgenstein’in dil oyunları kavramıyla anlatmak istediği de budur; dil oyunları, dili öğrenme süreçleriyle bağlantılı olarak kullanılıyor:

[D]il oyunlarının grameri, çocukların belirli bir kültüre alıştırıldıkları kuralları içerirler. Gündelik dil, son üstdil olduğu için, içinde öğrenilebileceği boyutu da içerir; bu yüzden bu dil, ‘salt’ dil değil, aynı zamanda praksistir. Bu bağlantı mantıksal olarak zorunludur,

yoksa gündelik diller sıkı sıkıya sürgülenmiş olurlardı: gelenekten öğrenilemezlerdi. Bu bağlantı, dili anlamının içermelerinde, mantıksal olarak kanıtlanabilir. Ama gramer kuralları sadece simgelerin bağlantısı değil, aynı zamanda, bu bağlantı aracılığıyla öğrenilebilen etkileşimleri de gösteriyorlarsa, o zaman, böyle bir sözdizimi ‘iççe olduğu diller ve etkinlikler bütünüyle’ ilişkili olmalıdır: - bir dili tasarımılamak demek, bir yaşam biçimini tasarımılamak demektir (Habermas, 2011: 286).

Dilin hem “salt” bir dil, hem de bir praksis olarak kavranması Habermas’ın dili sosyolojik analizin temel bileşenlerinden biri olarak düşünmesinde kritik bir eşiktir. Habermas, buradan Austin’in söz edimleri kuramına geçiş yapar ve iletişimsel eylemi bu temel üzerine inşa eder. Habermas’a göre Wittgenstein dil oyunlarını dil ve pratiğin bir bileşimi olarak ortaya koymuştur. “İlkel bir dil kullanımını, bu birleşikliğin bir bölümünün sözcükleri çağırıp, diğer bölümünün de onlara göre eylemesi biçiminde anlıyor.” (a.g.e., 280). Burası dilin iletişimsel eylemle bağlandığı noktadır. “[S]imgelerin kullanılması, davranış beklentilerine tepki verme ve buna eşlik eden, beklentilerin yerine getirilmesi hakkındaki görüş birliği, buna dâhildir, bu görüş birliği bozulduğunda, eksik anlamının düzeltilmesini gerektirir. Aksi durumda, etkileşim kesilir ve bozulur.” (a.g.e., 280). Habermas dil çözümlemesinde geldiği bu eşiği Austin üzerinden devam ettirir. Ona göre Austin, Wittgenstein’in geç döneminden ilham alarak söz eylemlerinin edimsözsel ve önermesel bileşenlerden bir araya gelişini incelemiştir (Habermas, 2001: 494). Habermas’a göre Wittgenstein *Felsefi Soruşturmalar*daki düşünceleri Austin üzerinden J. Searle’ye varan bir hatta tümcelerın biçimsel anlambilimi söz eylemlerine yayılmıştır. Bu hatla birlikte anlambilim artık dilin serimleme işleviyle sınırlı kalmayarak, edimsözsel güçlerin çeşitliliğinin tarafsız bir çözümlemesine açılmış olur (Habermas, 2011: 297). Bu aşamada artık dil ile eylem arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu Austin üzerinden temellendirilir.

Habermas’a göre G. Frege her ne kadar dilsel iletişimi meydana getiren cümlelerin aynı nitelikte olmadığını, yani aralarında bazı işlevsel farklar olabileceğini düşünse de özellikle semantik analizlerde tüm cümlelere onaylayıcı, yani “bu, budur” tarzında, işlev çerçevesinde bakar. Fakat dil ile iletişim farklı niteliklerdeki cümle ya da ifadelerle kurulmaktadır. Yani bazen bir şeyler söylemek, aynı zamanda bir şeyler

yapmak anlamına gelmektedir. Bu ayrımı yapan ve sosyal bilimlerde etki eden isim Austin'dir. Bu açıdan da Austin dil pragmatığının kurucusu sayılmaktadır (Habermas, 2001: 308; Timur, a.g.e., 159). Habermas'ın İEK'nin temelini sağlayan *dil pragmatığı*, toplumsal bütünleşme için gerekli olan unsurların açıklanması için gereken toplumsal eylem kuramının temelini oluşturmaktadır (Cooke, 1997: 95 vd.). Austin etkisiyle birlikte Habermas, konuşan faillerin söz edimlerindeki mevcut güçler sayesinde eleştiriye açık geçerlilik iddialarını öne sürebildiklerini ve muhataplarını da rasyonel olarak motive edilmiş duruşlara sevk ettiğini ifade eder (Habermas'tan akt. Timur, a.g.e., 159).

Austin, verdiği konferanslara dayanan *How to do things with words?* çalışmasında söz eylemlerinin belirli tiplere ayrılması gerektiğini söyler ve beş tip edim ortaya koyar. O, edimsözsel edimleri, edimsel yüklemeler üzerinden sınıflandırır. Bunlar sırasıyla, yargılayıcı, uygulacı, yükümleyici, davranışsal ve sergileyicidir. Bu doğrultuda Austin'e göre konuşan fail, vaatlerle, tehditlerle, önceden bildirimlerle, sözleşmelerle vs. gelecekte belirli eylemleri yapacağını dinleyiciye taahhüt eder. Austin'e göre dil felsefesi, dilsel ifadelerin bildirimsel yönüne aşırı vurgu yapar ve fakat konuşan failin söz söylerken aynı zamanda söylediklerini gerçekleştireceği eylemleri hafife almıştır. Habermas'ı esas etkileyen düşünce Austin'in çalışmasını ikinci bölümüdür. Bu bölümde Austin icracı ve betimleyici ifadeler arasında ayrım yapar. Austin icracı ifadelerde bir failin bir şey söylerken aynı zamanda bunu söyleyerek yaptığını savunmaktadır. Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği gibi dilin çift taraflı bir fonksiyonu vardır. Kelimelerle bir şey ifade edilirken yanı zamanda bir eylemde de bulunulur (Habermas, 2001: 308). Habermas, dil felsefesi ve rasyonalite teorisinden kaynaklanan nedenlerle söz edimi ya da diğer bir ifadeyle söz eylem teorisini Austin ve Searle üzerinden temel alır. Habermas dilin bildirimsel, düzenleyici ve anlatımsal kullanımları arasında yaptığı ayrımı Austin ve Searle'ün tümevarımla oluşturulan sınıflandırmalarının yerine kullanarak, dilsel eylemin tüm örneklerinin üç işlevin tamamı açısından incelenebileceğini ileri sürer. Ona göre Austin ve Searle'ün kuramları dilin semantik olarak kavranmasına nazaran iki avantaj sağlamaktadır: ilk olarak eylem işlevi de dahil olmak üzere dilin tüm işlevleri dikkate alınır; ikinci olarak konuşan failin muhataplarının da geçerlilik iddiaları karşısında tavır olarak eleştirel bir

rol üstlenmesini sağlanmaktadır (*a.g.e.*, ss. 311-312). Habermas’a göre başarılı bir konuşma eylemi, dar anlamda anlaşıldığı ölçüde ve geniş anlamda dinleyicinin bunu kabul ettiği ölçüde edimsöz hedeflerine ulaşmaktadır. Habermas, dar anlamda bir konuşmacının normal koşullar altında neler bekleyebileceğiyle belirlenen edimsözel başarı konusunda Austin ve Searle ile aynı fikirde olsa da, edimsözel başarının tam olarak konuşmacının öngöremediği şeyleri içerdiğini de savunur. Burada artık, dinleyicinin yani muhatabın da beyanı kabul edecektir (Neisen, 2018: 61). Böylece Habermas, anlamaya ulaşma amaçları ile anlaşmaya varma amaçları arasında gördüğü ilişkide klasik söz edimleri kavrayışının ötesine geçer. Bir taraftan iletişimin diğer tarafta stratejik motivasyona sahip iletişim arasındaki temel fark, konuşmacının geçerlilik iddialarına yapılabilecek itirazlar yalnızca koşullu bir biçimde edimsözel hedefleri takip edip etmediği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu da Habermas’ta muhatabın da belirli bir statüye sahip olması anlamına gelir (*a.g.m.*, ss. 61-62).

3.3.2. Nihai Durak: Geçerlilik İddiaları ve İdeal Konuşma Durumu

Habermas’ın dil problemini teorisinin merkezine alırken amacının tahakküme, zora veya sömürüye dayanmayan bir etkileşim biçimini ortaya koymak olduğunu tekrar hatırlatalım. Bu amaç doğrultusunda Habermas yukarıda tartışıldığı gibi dile dönüş hareketinden etkilenir ve dil dolayımında oluşturulan bir ilişki biçiminin eşitlikçi, sömürüye ve tahakküme dayanmayan bir ilişki biçimi olduğu düşüncesindedir. Habermas bu tezini katmanlı bir şekilde temellendirir. Yaşantı dünyası Habermas için dilsel ilişki biçimlerinin işler olduğu alan olduğu için dil çözümlemeleri bu alanın sınırları içerisinde şekillenir. Çünkü piyasa ve bürokrasi alt-sistemlerinde geçerli olan dilsel argümantasyonlar değil, para ve güçtür.

Habermas “ilk cümlemiz evrensel ve sınırsız uzlaşma niyetini açıkça ifade eder.” (Habermas, 1993: 106) derken dile dair ontolojik bir tespit yapar. Ona göre anlaşma insan diline *telos* olarak içkindir (Habermas, 2001: 307; 1998a: 121; 1998b: 188; 1998c: 218, 227). Dil ve anlaşma arasında bir araç-amaç ilişkisi bulunmaz. Anlaşma ancak tümcelerın iletişimsel bir niyetle kullanılmasının ne olduğu gösterilebilirse açıklanabilir. Dolayısıyla konuşma ve anlaşma birbirlerini karşılıklı olarak yorumlamaktadır. Anlaşmaya yönelmiş faillerin tutumunun biçimsel pragmatik nitelikleri, iletişime katılanların tutumlarına yönelik bir modelde çözümlenebilir.

Konuşmacıların tutumları en basit biçiminde bir konuşmacı bir söz edimi gerçekleştirirken, diğeri bu söz edimine “evet” ya da “hayır” şeklinde bir tutum alır (Habermas, 2001: 307 vd). Eğer bir konuşma biçimine başvurulmazsa iki failin birbirleriyle anlaşmaya varmalarının ne anlama geldiği analiz edilmezdi. Habermas’a göre bu evrensel anlayışa ulaşma hedefi bir bütün olarak toplumun eğilimidir. Çünkü toplum kendi koordinasyonu için anlaşmaya ulaşma mekanizmasından yararlanır. Habermas, bunun dile içkin olduğunu defaatle belirtir. Yani *edimsözel amaçlar, anlaşmaya ulaşmanın dilbilimsel araçlarından bağımsız olarak tanımlanamaz*. İletimsel eylem kavramı, anlamaya ve anlaşmaya ulaşmanın *telosunun* dilin doğasında bulunduğu şeklindeki temel tezden hareketle inşa edilmiştir. Bu doğrultuda anlamaya ulaşmak, dilbilimsel bir ifadeyi salt anlamamanın ötesine taşır ve ona normatif bir boyut katar (Habermas, 1998b: 188; 1998c: 127 vd.). Dolayısıyla Habermas, iletişimsel eylem kavramıyla, genel bağlamda İEK ile dilbilimsel anlaşma ve anlamamanın normatif boyutunu çözümlemektedir. Bu normatif boyutun dilbilimsel anlamı aşarak nasıl toplumsal bir boyut kazandığını görmek, Habermas’ın ortaya koymuş olduğu eylem tiplerinin analiziyle mümkündür. Çünkü sosyal bilimlerdeki eylem türleri dile göre yeniden konumlandırılır.

3.3.2.1. Eylem Türlerinin Dile Göre Yeniden Değerlendirilmesi

Habermas, sosyal bilimlerde dört temel eylem olduğunu ifade eder ve bu eylem türlerini dile göre yeniden konumlandırır. Bunlar sırasıyla; teleolojik eylem, normlara göre düzenlenmiş eylem, dramaturjik eylem ve iletişimsel eylemdir. Teleolojik eylemde fail, “verili bir durumda başarı vaat eden araçları seçerek ve onları uygun bir biçimde uygulayarak bir amacı gerçekleştirir ya da istenilen bir durumun ortaya çıkmasını sağlar.” (2001: 110). Habermas, teleolojik eylemin tek bir dünyayı, nesnel dünyayı referans aldığını söyler. Bu eylem tipinin Aristoteles’ten itibaren felsefi eylem kavramının merkezinde yer aldığını ve özellikle neoklasizm tarafından ekonomi ilişkileri temelinde kullanılır olduğunu belirtir (*a.g.e.*, ss. 113-114). Normlara göre düzenlenmiş eylem, belirli bir sosyal gruba dâhil olan failin, eyleminde kolektivitinin normlarına göre eylemde bulunmasını ifade eder. Bu açıdan teleolojik eylemdeki gibi tek başına bir failin “normlardan arındırılmış” eylemini ifade etmez. Burada eylemi

gerçekleştiren fail, gerçekleştireceği eylemin normlara uygun olması beklentisindedir. Habermas’a göre roller kuramının temelinde bu eylem biçimi bulunur (*a.g.e.*, 111). Normatif eylem tipinde ontolojik olarak, hem nesnel hem de sosyal olmak üzere iki dünya varsayılır. Bu doğrultuda fail kendi eylem durumunun olgusal bileşenlerini, normatif bileşenlerden, diğer bir ifadeyle koşulları ve araçları değerlerden ayırt edebilmektedir. Fakat bu eylem tipinde de teleolojik eylem tipinde olduğu gibi failin düşününsel (refleksivite) olarak davranabileceği bir dünya kavrayışı varsayılmamıştır. Bu eylem tipi özellikle Durkheim ve Parsons tarafından benimsenmiş ve sosyal bilimlere sokulmuştur (*a.g.e.*, ss. 114-117). Dramaturjik eylem, “ilkesel olarak tek başına bir aktöre ya da bir sosyal grubun üyesine değil, birbirlerinin izleyicilerini oluşturan, birbirlerinin gözü önünde kendilerini serimleyen etkileşim taraflarına ilişkindir.” (*a.g.e.*, 111). Burada fail, yaptığı eylemle kendisini temsil eder. Goffman’ın çalışmaları bu eylem tipine dayanır. Her ne kadar bu eylem tipinde de fail, içsel ve dışsal olmak üzere iki dünya kavramını varsaysa da yine de failin sosyal dünyaya karşı normlara uygun bir tutum içerisinde olduğu ön görülmemektedir. İletişimsel eylem ise, “dil ve eylem yetisi bulunan [...] kişiler arası bir ilişkiye giren en az iki öznenin etkileşimine ilişkindir. [Failler], eylem planlarını ve böylelikle eylemlerini görüş birliği içinde koordine etmek için eylem durumu üzerinden bir anlaşma arayışındadır.” (*a.g.e.*, 112). Habermas iletişimsel eylemin Mead ve Garfinkel sayesinde paradigmatik bir görünüm kazandığını ifade eder. Ona göre bu eylem tiplerindeki belirleyici farkları dil bağlamında değerlendirmek iletişimsel eylem tipinin ayırt edici özelliklerini görmek açısından önemlidir. Çünkü diğer üç eylem tipinde dil tek taraflı olarak düşünülmüştür.

Teleolojik eylemde dil, konuşmacıların birbirleri üzerinde etkili olmak için işe koştukları birçok araçtan biri olarak kavranmaktadır. Bu eylem modelinde failer kendi başarılarına yönelmekte ve rakipleriyle konuşmalarında sürekli olarak başarı merkezli davranmaktadır. Normatif eylem tipinde dil, kültürel değerlerin aktarılması ve her yeni anlaşma ediminin kendini yeniden üreten bir görüş birliği taşıyan bir araç olarak görülmektedir. Dramaturjik eylem tipinde ise dil, failin kendisini sahnelemesinin ortamı olarak görülür. Habermas’a göre yalnızca iletişimsel eylemde dil kısıtlanmamış ve daraltılmamış bir anlaşma modeli olarak tasarlanmıştır. Konuşucu ve dinleyici

konumunda olan failler ortak durum tanımları hakkında görüşebilmek için yaşantı dünyasının ufkunda, eşzamanlı olarak *nesnel*, *toplumsal* ve *öznel* dünyada bir şeyle ilişki kurmaktadır. Habermas’a göre bu yorumsamacı dil tasarımı, biçimsel bir pragmatik kurma yolundaki muhtelif çabaların temelinde bulunmaktadır (*a.g.e.*, ss. 122-123). Böylece iletişimsel eylemin, yaşantı dünyasında faillerin tahakküme dayanmayan geçerlilik iddialarında bulunmasına imkân sağlamaktadır.

3.3.2.2. Gerçeklik Alanları ve Geçerlilik İddiaları

Yukarıda tartışıldığı gibi Habermas yaşantı dünyasında faillerin üç farklı dünyaya karşı bir tutum içerisinde iletişimsel eylemi gerçekleştirdiklerini ifade eder. Diğer bir ifadeyle yaşantı dünyasında üç ayrı dünyaya karşılık gelen üç tür geçerlilik iddiası bulunur. Bu ayrı dünyalar ve geçerlilik iddialarının analitik ayrımlar olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü gündelik hayat içerisinde bunlar birbirleriyle iç içe geçmiş olarak bulunur ve aralarında net sınırlar bulunmaz. Bu dünyalar sırasıyla şunlardır: *nesnel dünya*, *toplumsal dünya* ve son olarak *öznel dünya*. Habermas’a göre her üç dünyaya dair geçerlilik iddiaları farklıdır. Nesnel dünya hakkında doğru ya da yanlış olduğu kanıtlanabilen ifadelerin yapıldığı koşullar ve olayları kapsar. Nesnel dünya, “şeyler” hakkında doğru önermelerde bulunmanın olanaklı olduğu kendilikler toplamıdır. Toplumsal dünya, faillerin normatif doğruluk iddialarıyla atıfta bulunduğu, meşru olarak düzenlenen öznelerarası etkileşimlerle oluşturulur. Toplumsal dünya, “meşru olarak düzenlenmiş kişiler arası ilişkilerin” toplamıdır. Öznel dünya ise iletişimsel failler deneyimlerini yaşantı dünyası ufkunda ifade ettiklerinde doğruluk iddialarını kendilerine atıfla yaptığı, yani geçerlilik iddialarının kişinin samimiyetine ve sahiliğine göre biçimlendiği dünyadır. Öznel dünya, “konuşucunun bir dinleyici karşısında içtenlikle sözcüleyebileceği, ayrıcalıklı olarak ulaşılabilen yaşamların” toplamıdır (Habermas, 2001: 552). Habermas, bir failin bu üç dünyaya yönelik geçerlilik iddialarının eş zamanlı olarak işler olduğunu ifade eder. Yani her üç dünyaya dair bir geçerlilik iddiası kabul edildiğinde diğeri de zorunlu olarak kabul edilmek durumundadır: “İletişimsel eylemde, konu edinilen bir geçerlilik iddiasını onaylayan bir dinleyicinin, örtük olarak öne sürülen öteki geçerlilik iddialarını da kabul etmesi kuralı geçerlidir; aksi halde itirazını bildirmesi gerekir.” (*a.g.e.*, 553). Bu

üç geçerlilik iddiası tasnifleyici olarak işlev gören bir gönderge sistemidir. Nesnel dünya *olgulara*, toplumsal dünya *normlara* ve kişilik dünyası ise *yaşantılanmış deneyime* karşılık gelir. Ortak bir durum tanımı müzakere edildiğinde, gerçeklikle yüz yüze gelindiğinde her bir öge bilişsel, normatif ya da anlamsal boyutları bakımından tartışma zemini oluşturulmuş olur (Vandenberghe, *a.g.e.*, 375).

Habermas, sosyokültürel sistem yerine yaşantı dünyası kavramını kullanır. Böylece iletişimsel eylem kavramının tamamlayıcısı olarak iki düzlemli bir toplum kavramının zeminini oluşturur. Habermas, “öznelerarası biçimde ortak olan karşılıklı anlamaya dair bu arkaplanı (...) tanımlamanın bir kaynağı olarak hizmet gören sorunsallaştırılmamış bütünlüğü yaşam dünyası olarak adlandırır.” (Vandenberghe, *a.g.e.*, 375). Yaşantı dünyası, söz konusu geçerlilik iddialarının içinde kök saldığı temel düzlemdir. Yaşantı dünyasındaki merkezi fikir, konuşmacı ya da dinleyici konumunda bulunan faillerin üç dünyayla ilgili geçerlilik iddialarında anlaşmaya, uzlaşmaya vardıklarıdır. Habermas’a göre yaşantı dünyası “kültürel olarak aktarılmış ve dilsel olarak örgütlenmiş bir yorumlama kalıpları stokuyla temsil” edilmektedir (Habermas, 2001: 556). İletişimsel eylemde bulunan failler her zaman yaşantı dünyasının ufku içinde devinirler, bunun dışına çıkamazlar. Konuşmacı ve dinleyici konumundaki failler “dil ve kültür karşısında, üzerinde bir anlaşmanın olanaklı olduğu olgular, normlar ya da yaşamlar toplamı karşısında durdukları uzaklıkta duramazlar.” (*a.g.e.*, 558).

Habermas için anlama ve uzlaşıya varma birbirleriyle ilişkili iki süreçtir. Bir dinleyici konuşucunun, örneğin bir x ifadesiyle neyi ifade etmek istediği iki türden bir anlama çabasını gerektirir. Öncelikli olarak konuşucu x ifadesini kullanırken taşıdığı niyetini bilmek. Habermas’a göre bunun bilgisine dünyada olan başka bir şeyin bilgisine ulaşma gibi ulaşılabilir. İkincisi x ifadesinin imlemini yani kastettiği şeyi anlamak. Habermas açısından anlama, bir anlatının içindeki rasyonelliğin ortaya çıkarılmasıyla ancak mümkün olduğu için rasyonellik ile anlam problemi birbirleriyle doğrudan ilişkili olarak kavranır (Habermas, 2001: 294, vd). Bu, Habermas için aynı zamanda metodolojik olarak anlamın araştırmacı tarafından nasıl ortaya çıkarıldığına yönelik bir postulatıdır. Araştırmacı anlatımın anlaşılabilmesi için konuşan failin

konusmasındaki örtük geçerlilik iddialarını açık hale getirmelidir. Bu da ancak araştırmacının konuşmada gözlemci konumunun karşıtı olarak katılımcı bir bakış açısıyla mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda rasyonellik ancak iletişimsel eylem modelinde gerçekleşebilir. Rasyonellik ve anlamın anlaşılması için konuşan taraflar arasındaki anlatımın içindeki üç dünyaya dair geçerlilik iddialarının çözümlenmesi gerekir. Nesnel gerçeklik alanındaki doğruluk iddiaları, normatif gerçeklikteki norma uygunluk iddiaları ve son olarak öznel dünyadaki içtenlik iddiaları gerekçelerle temellendirilmelidir. Bu temellendirme, eleştirilebilir veya savunulabilir olmalıdır. Dolayısıyla Habermas için iletişimsel eylemler rasyonel bir çözümlemeye ve içyapıya tabidir. Anlaşmaya, uzlaşmaya dayalı eylemlerin gerçekleşmesi için tarafların nesnel, toplumsal ve öznel dünyalara ait geçerlilik iddiaları üzerinde kişilerarası geçerli yargılara varabilmeleri şarttır. Araştırmacının konumu burada taraflar arasındaki görüş birliğinin hangi gerekçelere, koşullara dayandığının ortaya çıkarılması bakımından önemlidir. Konuşan fail ifadeleriyle, diğer bir deyişle söz eylemlerinin i- nesnel bir gerçeklikle örtüştüğü, ii- normatifliğe uygun olduğu ve iii- konuşmasında içten yani samimi olduğunu, bir art niyet taşımadığı iddiasında bulunur. Bu üç gerçeklik boyutunu kapsayan iddialarının sınanması ve temellendirilmesi konuşan failin yaşantı dünyasının bilgi stoğundan somutlaştırılması ve tartışmaya açık olması lazım.

[G]üncel anlaşma gereksinimine uygun olarak yeterince örtüşmesi gereken durum tanımlamaları, iletişimsel bir sözcenin arka planını oluşturur. Örtüşme varsayılmazsa aktörler, stratejik eylemin anlaşmaya yönelmiş olarak kullanılan araçlarıyla ortak bir durum tanımını ortaya koymaya ya da iletişimsel gündelik yaşam pratiğinde çoğu zaman onarım başarımları biçiminde ortaya çıkan şeyi doğrudan görüşmeye çalışırlar. Bunun gerekli olmadığı durumlarda her yeni sözce bir test anlamına gelir: Konuşucunun örtük bir biçimde önerdiği eylem durumu tanımı ya onaylanacak, değiştirilecek, kısmen sürüncemede bırakılacak ya da genel olarak sorgulanacaktır. Bu sürekli tanımlama ve yeniden tanımlama süreci içeriklerin, her defasında neyin nesnel dünyanın görüş birliğiyle yorumlanmış bileşeni, neyin toplumsal dünyanın özneler arasında kabul edilmiş normatif bileşeni, neyin öznel bir dünyanın ayrıcalıklı olarak ulaşılabilen bileşeni olarak kabul edildiğine göre, dünyalara karşılık düşürülmesi anlamına gelir. Aynı zamanda aktörler kendilerini bu üç dünyaya karşı sınırlar. Her bir ortak durum tanımıyla, dışsal doğa, toplum ve iç doğa arasındaki sınırları belirler ve aynı zamanda bir yanda yorumcu olarak kendileri diğer yanda dış dünya ve kendi iç dünyaları arasında sınırı yenilerler (*a.g.e.*, 555).

Habermas, üç dünyaya ait geçerlilik iddialarını sabah kahvaltıda bira içmek isteyen inşaat işçileri ve seminer veren bir profesör örneği üzerinden verir (*a.g.e.*, 325, 553). Daha açıklayıcı olduğunu düşündüğümüz için öğrencisinden bir bardak su isteyen profesör örneğini verebiliriz. Profesör seminerine katılan bir öğrencisinden “lütfen bana bir bardak su getirin.” der. Habermas bu sözün bir buyruk olarak değil, anlamaya yönelmiş bir tutum içerisinde gerçekleştirilmiş bir söz edimi olarak varsayıldığında; profesörün isteğinin öğrencisi tarafından üç geçerlilik açısından reddedilebilir olduğunu belirtir. i- “bana hizmetçilerinizden biriymişim gibi davranamazsınız.” diyerek normatif olarak; ii- “Hayır, aslında sizin tek istediğiniz beni öteki öğrenciler karşısında küçük düşürmek” diyerek öznel boyutta; iii- “Hayır, en yakındaki musluk o kadar uzaktaki, dersin sonundan önce geri dönemem.” diyerek nesnel gerçeklik koşullarının yetersizliğinden dolayı her üç boyutta da profesörün isteğini reddedebilir. Bu ve benzeri örnekler üzerinden Habermas’ın ifade etmek istediği temel sav, iletişimsel bir eylemde bulunan tarafların her biri başlangıçtaki durum tanımlamalarını değiştirerek kendi durum tanımlamasını muhatabının durum tanımlamasıyla uyum içerisinde sokma çabasında olmasıdır (*a.g.e.*, 554). Profesör öğrencinin kendi durum tanımlamasına yönelik olarak farklı boyutlardan getirdiği “hayır” cevabına karşılık olarak gerçekten suya ihtiyacı olduğunu (öznel boyut); niyetinin onu aşağılamak olmadığını ve suya ihtiyaç duyan birine yardım etmenin normlara uygun olduğunu (toplumsal boyut); ve suyun yerini ona söyleyerek dediği gibi uzak olmadığını (nesnel boyut) söyleyerek durum tanımını yeniden yapabilir ve böylece ikisi bir yerde uzlaşabilirler.

Habermas, yukarıda tartışılan eylem tiplerini ayırt ederken esas olarak iletişimsel eylemle, stratejik eylem arasında yaptığı ayrımı yoğunlaştırır. Bu bağlamda, daha önce ifade edildiği gibi Austin’in yapmış olduğu edim söz ve etki söz ayrımına yaslanır. Edimsöz iletişimsel eyleme karşılık gelirken, etki söz stratejik eyleme karşılık gelir ve Habermas etki sözün edim söz üzerinde bir asalak olduğunu ifade eder (Dellaloğlu, 1998: 198; Vandenberghe, *a.g.e.*, 374). Fakat Habermas iletişimsel eylemin stratejik eyleme üstün olduğunu argümantasyon biçimlerinden hareketle ortaya koyar. Aslında bütün geçerlilik iddialarını Habermas, *ideal konuşma durumu* olarak ifade ettiği kavrama dayandırır.

3.3.2.3. İletişimsel Eylemin Temeli: Argümantasyon Biçimleri

Habermas’a göre “tartışmalı geçerlilik iddialarının her netleştirici sıvanışı, argümantasyon koşullarını yerine getiren iddialı bir iletişim biçimini gerektirir” (2001: ss. 46-47). Argümantasyon, rasyonel olarak kabul edilmiş bir davranışı öğrenmeyi olanaklaştırır ve rasyonel anlatımların eleştirilebilir ve temellendirilebilir oluşuna işaret eder. Kuramsal bilgiler, ahlaksal kavrayışlar edinilmesi değeri biçici dil yenilenmesini, genişletilen özyanılsamaları ve anlaşma zorluklarını aşmayı sağlayan öğrenme süreçleri argümantasyona dayandırılır. Bu bağlamda iletişimsel rasyonellik, bir argümantasyon kuramıyla açıklanması gereken geçerlilik iddiaları sistemiyle ilişkilendirilir. Argümantasyonun mantığı Habermas için, “biçimsel mantıkta olduğu gibi anlamsal birimler (tümceler) arasındaki tündengelimli bağlantılara değil, argümanların oluşturulduğu pragmatik birimler (söz eylemleri) arasındaki içsel, tündengelimli olmayan ilişkilerle bağlantılıdır.” (a.g.e., 47). Habermas, argümanlara dayanan konuşmayı üç görünüme ayırmaktadır. İlk olarak konuşma bir süreç olarak görülebilir. Burada iletişimin ideal koşullara yeterince yaklaştığı biçimi var olduğu için olasılık dışı bir iletişim söz konusudur. Bundan dolayı Habermas, argümantasyonun genel iletişimsel gerekliliklerini, ideal bir konuşma durumunun belirlenimleri olarak gösterir.

Argümantasyona katılanlar, kurdukları iletişim yapısının salt biçimsel olarak betimlenmesi gereken nitelikleri yüzünden daha iyi argüman dışındaki- (ister anlaşma sürecine dışarıdan etkiyen, isterse de bu sürecin kendisinden kaynaklanan) her baskıyı dışladığını (ve böylelikle ortak doğruluk arayışı dışındaki tüm güduları devre dışı bıraktığını) genel olarak varsaymak zorundadır. Bu açıdan, argümantasyon anlaşmaya yönelmiş eylemin başka araçlarla düşünsemeli bir biçimde sürdürülmesi olarak kavranabilir (a.g.e., 49).

İkinci olarak argümantasyon bir işlemler dizisi olarak görülebilir. Burada özel kuralları olan bir etkileşim biçimi söz konusudur. Öneriler ve söz konusu önerilere karşı çıkanlar arasında ortak bir işbölümü biçiminde tartışımsal bir anlaşma süreci normlandırılmıştır. Son olarak argümantasyon üçüncü bir bakış açısı tarafından incelenir. Burada argümantasyonun amacı geçerlilik iddialarının onaylanabilmesini ya da reddedilebilmesini sağlayan sağlam, içsel özellikler sayesinde ikna edici olabilen

argümanlar üretmektir.” (a.g.e., 50). Habermas’a göre argümanlar bir önerinin öncelikle varsayımsal olarak öne sürülen geçerlilik iddialarının ortaya konulmasına ve görüşün bilgiye dönüştürülmesine yarayan araçlardır.

Habermas ortaya koymuş olduğu bu argümantasyon biçimlerinin Aristoteles’in kanonunun üç ünlü disiplinini birbirinden ayırmayı sağlayan kuramsal bakış açılarını verdiğini ifade eder. İlki, yani süreç olarak konuşma retoriğe dayanır, ikincisi, yani diyalektik, pragmatik argümantasyon işlem dizileriyle ilgilenir. Son olarak üçüncüsü yani mantık, argümantasyonların ürünlerini konu edinirler. Dolayısıyla argümantasyonlar bu disiplinlerin bakış açılarından farklı yapılar göstermektedir: “ideal, baskıya ve eşitsizliğe karşı özel bir biçimde bağışıklılaştırılmış bir konuşma durumunun yapıları; sonra, daha iyi argümanları ortaya koyma yolunda, ritüelleştirilmiş bir rekabetin yapıları ve son olarak da, tek tek argümanların yapılarını ve birbirleri arasındaki ilişkileri belirleyen yapılar.” (a.g.e., 51). Fakat Habermas, bu çözümlemeyle yetinmez. Çünkü ona göre bu çözümsel düzlemlerden tek başına hiçbirinde argümanlara dayalı konuşmaya içkin olan düşünce yeterince açındırılmamıştır.

Habermas, sözcelerin geçerliliğinin ne empirist bir biçimde çürütülebilir ne de mutlakçı bir biçimde temellendirilebilir olmayışının bir argümantasyon mantığının yanıtlaması beklenen soruları beraberinde getirdiğini ifade eder ve şu temel soruları sorar: Sorunsal hale gelmiş geçerlilik iddiaları, iyi gerekçeler gösterilerek nasıl desteklenebilir? Bu gerekçeler nasıl eleştirilebilir? Geçerlilik iddialarıyla amaca uygun olarak ilişkilendirilebilen bazı argümanları ve böylelikle bazı gerekçeleri, öteki argümanlardan daha güçlü ya da daha zayıf kılan nedir? (2001: 49). Habermas bu sorulara cevap vermek için *ideal konuşma durumu* olarak nitelendirdiği kavramsal inşaya gerek duyar ve metodolojik olarak olgu karşıtı bir analiz gerçekleştirir.

3.3.2.4. İdeal Konuşma Durumu

İdeal konuşma durumu kavramının “idealleştirilmesi” sadece olumsal ampirik sınırlamaların göz ardı edilmesinden ibaret değildir, aynı zamanda tüm eylemlerin motivasyon temelini dilsel olarak organize edildiği varsayımına yaslanır.

Konuşmanın idealleştirilmesiyle, failin gerçek motivasyonlarının, konuşmacıların dilsel olarak anlaşılabilen niyetleriyle aynı olduğu hayal edilmektedir. Habermas, bu saf iletişimsel eylem modelinin, saf öznelerarasılığın tasarımına dâhil olduğunu ifade eder (Habermas, 1970: 373-374). Bu açıdan Vandenberghe'nin de ifade ettiği gibi Habermas, *ideal konuşma durumu* kavramını teorik ve pratik tartışmalar bağlamında gündeme getirir ve “salt uzlaşmadan ya da koşullu anlaşmadan daha fazlasını temsil etme gücüne sahip olan konsensüse varmak için gidimli argümanların karşılaması gereken formal özellikleri tanımlar.” (a.g.e., 356). Whitebook'a göre nasıl ki Descartes şeytani dehanın hilesini sistematik olarak çarpıtılmış algı biçimini bilinçte aşmak için Arşimetçi bir nokta aramaya yönelmişse benzer biçimde Habermas'ta dilsel düzenbazı yenmek için Arşimetçi noktayı ideal bir konuşma durumunda bulmaya çalışmaktadır (Whitebook, 2018: 67). Habermas ideal konuşma durumunu zamansal ve uzamsal kısıtlamalara karşı bir kayıtsızlık anlamından sınırlandırılmamış ve dışsal ya da iletişim yapıları içindeki bir baskı yoluyla tahrif etmelere karşı bağışıklık anlamında zorlamasız bir kavram olarak tanımlar. Ona göre idealize edilmiş bu koşullarda tartışmaya katılan herkes rasyonel bir özne olarak görülebilir (Habermas, 2011: 456).

Habermas, dilsel yeterliliğin uygulanmasının prensipte mümkün hale gelmesinin, kendisinin de dilsel olan bir öznelerarasılık yapısına bağlı olduğunu belirtir. Ona göre bu yapı monolojik olarak hâkim olunan dilsel kurallar sistemi ve onun yerine getirilmesinin dil dışı koşulları tarafından oluşturulmaz. Normal *söyleme* katılabilmek için konuşmacının dil yeterliliğine ek olarak iletişimsel yeterlilik olarak ifade edilen temel konuşma niteliklerine ve sembolik etkileşime sahip olması gerekir. Habermas, iletişimsel yeterlilik kavramsallaştırmasını Chomsky'nin dilsel yeterlilik kavramına ek olarak devreye sokar. İletişimsel yeterlilik, ideal konuşma durumunun ustalığı anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle iletişimsel yeterlilik ideal konuşma durumuyla ilgilidir. Bundan dolayı Habermas diyalog kurucu evrensellerin aynı zamanda karşılıklı anlayışı mümkün kılan öznelerarasılık biçimini ürettiğini ve tanımladığını ifade eder. Habermas ideal konuşma durumu kavramını inşa ederken sistematik olarak çarpıtılmış bir iletişimin gerçekte olup olmadığını veya ne ölçüde gerçekleştiği sorusunu bir kenara bırakır. Çünkü onun için idealleştirme, konuşmanın

ve etkileşimin yalnızca dilsel bir organizasyonunu varsayma olgusunda mevcuttur (Habermas, 1970: ss. 369-370).

İdeal konuşma durumu tahakküme dayanmayan en iyi argümanın gücünü rasyonel olarak güdülenmiş konsensüsü olgu-karşıtı bir biçimde güvenceye alması bakımından Habermas'ın geçerlilik iddialarının temelini oluşturur. Bu açıdan hem ütöpik bir toplumsal ufka işaret eder, yani içerisinde bir temenni barındırır (Vandenbergh, a.g.e., 357) hem de Weberci anlamda bir ideal tip olmasından dolayı metodolojik olarak “gerçek hayattaki durumları değerlendirmek ve karşılaştırmalar yapmak için bir kriter” olarak çarpıtılmış iletişimlerin eleştirilmesi için bir temeldir (Beart, a.g.e., 173). Bu çifte misyona sahip olan ideal konuşma durumunun dört biçimsel koşulu bulunur:

(i) Tartışmadaki her bir katılımcı, iletişimsel faaliyeti başlatmak ve yaygınlaştırmak hususunda eşit fırsatlara sahiptir; (ii) her bir katılımcı, doğrulanmaları için iddialar, tavsiyeler ve açıklamalar sunmak ve başkalarına karşı gelmek hususunda eşit fırsatlara sahiptir. Bu iki koşul, konuşma edimlerinin seçimi ve icrasındaki fırsatları güvenceye alan simetri koşullarıdır; (iii) her bir katılımcı, kendi konumunu, duyarlılığını ve isteklerini ifade etmek konusunda eşit fırsata sahiptir; (iv) her bir katılımcı, açıklamalar karşısında savunma ve karşı koyma, izin verme ve menetme, özetleme ve soru sorma hususlarında eşit fırsata sahiptir. Mevcut eylem bağlamlarıyla ilişkili olan bu son iki koşul, hem dürüstlüğü hem de iktidar ve sosyal ayrımcılık yokluğunu teminat altına alan karşılıklılık koşullarıdır (Vandenbergh, a.g.e., 357; Ayrıca bkz. Habermas, 1970: ss. 371-372).

Habermas, saf öznelerarasılık tarafından belirlenen bir konuşma durumunun bir idealleştirme olduğunun elbette farkındadır. Fakat diyalog kurucu evrenselle hâkim olmak, ideal konuşma durumunu fiilen oluşturma kapasitesi için tek başına yeterli değildir. Bundan dolayı iletişimsel yeterlilik, ideal bir konuşma durumunun oluşturulması için gerekli olan oluşturma araçlarına hâkim olmak anlamına gelir. Bu temelde Habermas'a göre karşılıklı anlayışın veya konsensüsün öznelerarasılığı ne kadar deforme olursa olsun, “ideal konuşma durumunun tasarımı zorunlu olarak potansiyel konuşmanın yapısında ima edilir, çünkü tüm konuşma, hatta kısıtlı aldatma bile, hakikat fikrine yöneliktir. Bu fikir ancak sınırlanmamış ve evrensel söylemde varılan bir fikir birliğine bağlı olarak analiz edilebilir. İdeal bir konuşma durumunun inşasına yönelik araçlara hâkim olduğumuz sürece, birbirini yorumlayan hakikat,

özgürlük ve adalet fikirlerini -elbette sadece fikir olarak da olsa- tasavvur edebiliriz.” (Habermas, 1970: 372 vd.). Habermas, ideal konuşma durumunu yalnızca fail-konuşmacının niyetleriyle örtüşen güdülere indirgemez, bununla birlikte kamusal iletişimin dışında bırakılan ve dil öncesi bir sembol organizasyonuna sabitlenmiş güdüler tarafından da kontrol edildiğini varsayar. Ona göre kamusal iletişimde özgürce dönüştürülemeyen dil öncesi sabit motivasyonların payı ne kadar büyük olursa, saf iletişimsel eylem modelinden sapma da o kadar büyük olur. Habermas saf iletişimden sapmaların belirli bir toplumdaki kurumsal sistemi karakterize eden baskının derecesi ile orantılı olarak arttığına dair ampirik varsayımlarda bulunabileceğini ve baskının derecesinin üretici güçlerin gelişim aşamasına ve otoritenin örgütlenmesine, yani politik ve ekonomik gücün kurumsallaşmasına bağlı olduğunu ifade eder (*a.g.m.*, ss. 373-374). Buradan da Habermas, Mead üzerinden ideal bir iletişim topluluğu tasarımını ortaya koyar. Habermas’a göre böyle bir toplulukta failer, birbirini bütünleyen iki görünümü, genelleştirme ve özelleştirme görünümleri bulunan bir kimlik edineceklerdir. “Bir yandan, ideal koşullarda yetişen bu kişiler, evrenselci bir referans çerçevesi içinde yönelmeyi, yani özerk eylemde bulunmayı öğrenir; öte yandan, kendilerini ahlaksal eylemde bulunan öteki tüm öznelerle eşit kılan özerkliklerini, öznelikleri ve biriciklikleri içinde kendilerini geliştirmek için kullanmayı öğrenirler.” (Habermas, 2001: 527 vd.).

Dilin sosyal etkileşimin ve iş bölümü kabiliyetiyle birlikte insan olmanın temel karakteristik özelliği olduğu düşüncesini merkeze alan Habermas, İEK’yi dil dolayımında inşa etmiştir. Habermas dili ya da daha da açık bir ifadeyle konuşmayı sosyal bilim çalışmalarının temeline koymasıyla inşa ettiği teorisinin özgünlüğünü ortaya koymuştur. Habermas her ne kadar dile dönüş hareketinden etkilense de; bu, onu postmodern bir konuma yerleştirmemiştir. Bu açıdan onun analizleri rölativist bir perspektifle güdümlenmemiştir. Bunun temel nedeni genel modernite projesine olan ilgi ve alakasından dolayıdır. Nitekim bu bağlamda Gadamer üzerinden hermenötik geleneğe yönelttiği eleştiriler önemlidir. Dolayısıyla Habermas, ne moderniteyi baştan sona bir yıkım olarak görür ne de onun eksikliklerini görmemezlikten gelir. Bu açıdan Habermas, moderniteyi ileri bir aşamaya taşıma yönünde eleştirel bir tutum sergilemekte ve bunu da dil üzerinden gerçekleştirmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BOURDİEU VE HABERMAS'IN DİL ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bourdieu ve Habermas'ı birlikte ele alan metinlere bakıldığında karşılaştırmanın büyük oranda dil üzerinden yapılmış olması, ikisinin ortak paydalarından en önemlisinin dil problemi olduğunu göstermektedir. Gerçekten de ikisinin karşılaştırılmasında elde edilecek en verimli alan dil problemidir. Bu açıdan tezimiz için literatürdeki bu durum önemli bir veridir. Bu verinin en önemli çıktısı çağdaş sosyolojide pek çok konuda metin üreten iki sosyoloğun karşılaştırılmasında belirleyiciliğin dil dolayımında kurulabileceğidir. Literatürde Bourdieu ve Habermas dil bağlamında farklı açılardan karşılaştırılmıştır (Susen, 2007; Guzmán, 2013; Forchtner ve Schneickert, 2016; Poupeau, 2000; Kim, 2018). Bu çalışmalardan bazıları (Susen, 2007; Guzmán, 2013; Forchtner ve Schneickert, 2016) iki sosyolog arasındaki farkları gözardı etmeden onları sentezleme yoluna gitmişlerdir. Bu çalışmaların ortak noktası karşılaştırmanın dil merkezli oluşudur. Diğer bir ifadeyle karşılaştırmanın gelip dayandığı problem dildir. Aslında Bourdieu ve Habermas gibi iki büyük teorisyenin bu kadar az metinle karşılaştırılmış olması da ilginçtir. Sosyoloji tarihi kitaplarında Bourdieu ve Habermas karşılaştırması genellikle farklılıklar üzerinden kabaca değerlendirilir. Susen'in de ifade ettiği gibi iki sosyoloğun ortak noktaları literatürde neredeyse hiç sistematik olarak tartışılmamıştır (Susen, 2007: 19).

Bu bölümde iki isim belirli açılardan karşılaştırılacaktır. Öncelikli olarak Bourdieu ve Habermas'ın teorilerinin inşasındaki benzer yönelimler ele alınacaktır. Böylece dil kavrayışları ile epistemolojik ve ontolojik konumlanmaları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar tartışılacaktır. Amacımız farklılıklarıyla birlikte ortak yönelimlerini de vererek; ikisinin de sosyolojik bir zemine taşıdıkları dil probleminin teorilerindeki yerini daha iyi kavramaktır. Çünkü ikisi azımsanmayacak derecede ortak yönelimlere sahip olsalar da; amaç ve kaygıları farklıdır. Bölüm, betimleyici bir biçimde daha önceki bölümlerde yapılan tartışmaların bir özeti olarak değil, dil probleminin farklı bağlamlardaki tezahürlerini ortaya çıkarma amacını taşımaktadır.

4. 1. Teori İnşasındaki Benzer Yönelimler

Sosyolojik çözümlemenin tarihini birey-toplum, fail-yapı ikilikleri ve bunları aşma girişimleri üzerinden okumak mümkündür (Layder, 2014). Çağdaş sosyoloji büyük oranda klasik sosyolojik çözümlemenin izlerini taşısa da (Aleksander, 2008) fail-yapı ikiliğini aşmaya çalışan birçok girişimle karakterize edilmiştir. Bourdieu ve Habermas aynı kuşak sosyologlar grubu içerisinde değerlendirilir. Onlar klasik sosyologlarla yoğun bir diyalog geliştirerek; kendi sosyolojik problemleri bağlamında onları sentezlemişlerdir. Bu açıdan Durkheim, Weber, Marx ve farklı konumlarda bulunan başka bazı isimleri kendi teorik inşalarında bir araya getirmişlerdir. Bu, onların sosyolojide kemikleşmiş özne-nesne, anlama-açıklama, birey-toplum gibi ayrımları aşmalarını sağlamıştır. Bu aşma çabası aslında ikisinin de sosyoloji yapma pratiklerinde bütüncül bir analiz yapma kaygılarını yansıtır. Sosyolojideki teorik bölünmelerin sosyal bilimsel analiz için sınırlılıklarına dikkat çekerler ve teorik kamplaşmaların sınırlarına riayet etmezler. Bu durum, onların sosyoloji yapma pratiklerinin önündeki engellerle hesaplaşmaları için benimsedikleri genel anlamda metodolojik tutumlarını yansıtır. Her iki sosyolog da sosyoloji yapma pratiğinin kendilerine dayattığı çıkmazların üstesinden gelerek sosyolojilerini kurmaya çalışmışlardır. Bu anlamda ikisi de belirli bazı kavramsal inşalarla hem etkilendikleri isimleri sentezlerler hem de sözü edilen ayrımların üstesinden gelmeye çalışmışlardır.

Bourdieu sosyolojideki öznel-nesnel, pratik-teorik, makro-mikro, yapı-fail gibi düalizmleri aşmayı oldukça sofistike gerçekleştirir. Sosyolojisi yoğun felsefi tartışmaları ihtiva eder. Fakat Bourdieu'nün sosyolojisi her ne kadar felsefi muhtevalarla bezeli olsa da söz konusu ikilikleri aşmayı erken dönem sosyolojik saha araştırmalarının kendisine sunmuş olduğu teçhizatlarla gerçekleştirir (Bourdieu, 2016f: 41; Swartz, 2011: 141; Gülsoy, 2012)⁴⁹. Diğer bir ifadeyle Bourdieu yapmış olduğu

⁴⁹ Sosyal bilimlerde Bourdieu'nün öznellik-nesnellik ikililiğini aştığına yönelik iddiasının aslında çok başarılı olmadığına yönelik eleştiriler bulunur. Burada her ne kadar bu ikiliklerin aşıldığı ifade edilse de aslında bu aşmanın nesnellik lehine yapıldığı görülür. İlişkinin yapısal bir tarzda kavranması noktasında bir eleştiri için bkz. (Crossley, 2015). Yine sosyal bilimlerde fail-yapı ve öznellik-nesnellik ikililiklerini aşma girişimlerine, yani Bourdieu, Giddens, Habermas, Parsons, Berger gibi sentezcilere yönelik eleştiriler de vardır. Bu sosyal bilimcilerin temel tezleri her aşma ve sentezleme girişiminin birinin lehine diğerine aleyhine olacak şekilde başarısızlıkla gerçekleştiğidir. Archer (1995) eleştirini birleştirme tarzları üzerinden yapar. Ona göre üç birleştirme biçimi vardır. Aşağı doğru birleştirme,

saha arařtırmalarıyla yapı-fail gibi ikiliklerinden birine ağırlık vermenin sosyal gerçeklięi yakalanamadıęını dūřınır; inřa ettięi belirli temel kavramlarla dikatomilerin ūstesinden gelmeye çalıřır. Bununla iliřkili olarak sosyolojik özūmlleme tarihinde sūregelen ūzellikle klasik sosyologların birbirlerine karřıt olarak konumlanmasına da karřı çıkar: “Her disiplini uzmanlıklar, okullar, klanlar vb.’ye būlen karřıtlıklar arasında en anlamsız ve en hastalıklı olanı Marksistler, Weberciler, Durkheimcılar biçimindeki teorik mezheplere būlūnmedir.” (Bourdieu, 2016f: 42). Ona gūre sosyolojik özūmlleme tarihinin bu řekilde kamplařtırılması beraberinde sosyolojiye musallat olan ūznelcilik, nesnelcilik gibi ayrımların kūk salmasını getirmiřtir. Bu doęrultuda Bourdieu Weber’le birlikte Weber’le karřı, Durkheimle birlikte Durkheim’e karřı ya da Marx’la birlikte Marx’a karřı olunabilir. Bu anlamda Bourdieu, birbirlerine karřıt olarak sunulan sosyal bilimcileri karřıtlık ūzerinden deęil, birbirlerini tamamlayıcılık ūzerinden deęerlendirir. Klasiklerden yararlanma, yandařlıęa indirgenmemelidir. Ona gūre “her dūřınır dięerlerinin sınırlılıklarını ařma araçları sunar. Ancak eklektizmden sakınabilecek bir ‘kavramın reelpolitigi’ her řeyden ūnce yapay karřıtlıkların ortaya çıktıęı teorik uzayın yapısının ūnceden anlařılmıř olmasını gerektirir.” (a.g.m., ss. 42-43).

Disiplinler arasındaki karşıtlık eleřtirisi⁵⁰, teori-ampirik araştırma arasındaki yapılan ayırım eleřtirisi⁵¹ (Bourdieu, 2016f: 41, 35) ile yoğun felsefi epistemolojik ve

toplumsal eylemi toplumsal unsurların bir sonucu olarak kavrar. Faillerin gūrece baęımsız rolū yadsınır: yapı bireyi belirler. Yukarı doęru birleřtirme biçiminde toplumun faillerin ūzgūr iradeleri sonucu bir yapı olduęu ortaya konulur. İnsani faillik karřısında yapısal faktūrler yadsınır: fail yapıyı belirler. Son olarak merkezi birleřtirmede fail ve yapının birbirlerini karřılıklı olarak belirledięi tezi vardır. Birleřtirmede yapı ve fail kendilerine ūzgū nitelikleri kaybeder ve aralarındaki etkileřim ve iliřki mūphemleřir ve būylece incelenemez hale gelir. Buna karřı Archer fail ve yapının birbirlerine indirgenemez gerçeklik dūzeyleri oldukları için aralarında analitik bir ayırımın gūzetilmesi gerektięini ifade eder. De Landa (2018) da Archer’a benzer bir tez ortaya koyar fakat onun tezi birleřtirme ūzerinden deęil, indirgeme ūzerinden, mikro indirgemecilik, makro indirgemecilik ve yarı indirgemecilik řeklinde. Mouzelis’in (2012; 2016) eleřtirileri ise benzer olmasına karřın ağırlıklı olarak sentezci teorilere yūneliktir. Ona gūre Giddens, Bourdieu ve Parsons gibi isimlerin yapı-fail veya nesnelci ūznelci dikatomisini ařma çabalarında bařarısızdırlar. ūnkū bu dikatomiler ařılamaz, ūstesinden gelinemez. Aslında onları ařmak da gerekmez. Onlar yalnızca uzlařtırılabilir.

⁵⁰ Ūrneęin Bourdieu’de sosyoloji ve antropoloji arasındaki net bir sınır yoktur. Hatta yaptığı pek çok saha araştırması bu iki alanın disiplinler sınırlarını aşmaktadır (Swartz, 2011: 74).

⁵¹ Bu baęlamda Bourdieu, ūrneęin, Kant’a atf vererek řūyle demektedir: “Ampirik arařtırmadan yoksun teori bořtur, teoriden yoksun ampirik arařtırma kūrdūr.” (Bourdieu, 2016f: 35).

ontolojik tartışmalar yürütmesi (Vandenberghe, 2012)⁵²; diğer taraftan saha çalışmalarından hareketle bunları sorunsallaştırması ve oldukça zor anlaşılan girift bir dil kullanması teorisini ne kadar sofistike bir biçimde inşa ettiğini gösterir.

Bourdieu'ya göre sosyolojideki temel ikilik öznelcilik ve nesnelciliktir (2016f: ss. 43-44). O, geniş bir düşünce tarihi düzleminde kuram ve araştırma konumlanmalarını bu ikilik karşılığı üzerinden gruplandırır. Bunlar, Bourdieu için yorumcu-pozitivist, makro-mikro, katılımcı gözlemci-dışardan gözlemci arasındaki karşıtlıklar olarak da tevarüs eder (Swartz, *a.g.e.*, 80). Bourdieu bütünsel bir sosyal bilimin bu ikilikleri aşması gerektiğini ifade ederek; sosyal gerçekliğin bu iki boyutun, sosyoloji içerisinden ifade edilirse birey-toplumsal diyalektik bir ilişki içinde bulunduğunu belirtir (Bourdieu, 2016f: 46). Bu temelde Bourdieu inşa ettiği iki kavramla söz konusu ikilikleri aşar: *Habitus* ve *alan*.

Bu iki kavram Bourdieu'nün ilişkisel sosyal bilim düşüncesinin içeriğini verir. Bourdieu'ya göre yapı-fail ikiliği ancak ilişkisel bir kavrayışla aşılabılır. İlişkisellik Bourdieu'nün Cassirer'den hareketle benimsediği, genel bir ifadeyle bilim felsefesidir. İlişkisellik Bourdieu düşüncesinin bir diğer sacayağı olan inceleme nesnesiyle uyumludur. Ona göre sosyolojinin inceleme nesnesi konumlar arası nesnel ilişkilerdir (Bourdieu, 2015b; Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, ss. 228-240; Swartz, *a.g.e.*, ss. 90-95).

Bourdieu, yapının *ya da* eyleyicinin, sistemin *ya da* aktörün, kolektifin *ya da* bireyselin varlıkbilimsel önceliğini öne süren tüm yöntembilimsel tekçilik biçimlerini karşısında bağlantıların önceliğini savunur. [...] Sosyal bilim, bu iki kutup arasında seçim yapmak zorunda değildir, çünkü toplumsal gerçeklik –hem yapı hem habitus hem de ikisinin kesişimi olan tarih- bağlantılardan oluşur (Wacquant, 2003: 24,25).

Bourdieu bu iki kavram çiftiyle aslında sosyolojik çözümlemesinde bir kavramsal yer değiştirme yapmaktadır. Fail ve yapı yerine habitus ve alan kavramlarını kullanır. Bu yalnızca kelime düzeyinde bir kavram değişikliğini ifade

⁵² Bourdieu'nün epistemolojik konumlanmasını G. Bachelard üzerinden inşa ederken; ontolojik olarak da Bourdieu bir realisttir ve onun realistiği Marx'ın konumuna oldukça yakındır (Bourdieu, 2015: 9, 24; Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, 26).

etmez. Daha ziyade kendisine toplumsal gerçekliğe gömülü bir tarih kavrayışı sağlar. Habitus ve alan arasındaki ilişki tarihin iki varoluş tarzı olarak tasarlanmıştır (Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, ss. 129-130). Toplumsallaşmış bir öznellik olan habitus (*a.g.e.*, 116) ve yapılaşmış bir uzay olan alan (Bourdieu, 2016f: 48) arasındaki ilişki diyalektiktir. Bourdieu'ya göre “toplumsal gerçeklik iki kez varolur: Şeylerde ve beyinlerde, alanlarda ve habituslarda, eyleyicilerin için de ve dışında.” İkisi arasındaki ilişki “öncelikle bir koşullanma ilişkisidir: Alan, habitusu yapılandırır. Habitus, bir alanı ya da kesişen bir dizi alanın içkin zorunluluğunun somutlaşmasının ürünüdür.” (Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, 118). Diğer bir ifadeyle “alan habitusu yapılandırma eğilimindeyken, habitus da alana ilişkin algıyı yapılandırma eğilimindedir”. (Bourdieu, 2016f: 48). Tarihsellik ile birlikte düşünüldüğünde bu, Habermas'ın evrensel pragmatik düşüncesinden farklılaşır. İkilikleri aşma konusunda Bourdieu ile Habermas arasındaki temel farklılaşma noktalarından birisi burada yatar. Bu probleme daha sonra döneceğiz.

Alan, habitus ve sermaye kavramlarının birlikte işler olduğu Bourdieu'nün ilişkisel sosyal bilim konumlanması ancak onun kendi sosyolojisini nitelendirdiği epistemolojik konumla birlikte düşünüldüğünde söz konusu aşmanın nasıl gerçekleştirildiği ve dil probleminin nasıl bir teorik inşaya yaslandığı daha kolay anlaşılacaktır. Bourdieu kendi sosyolojisini refleksif (düşünümsel) olarak nitelendirir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: ss. 49-78; ss. 205-217; ss. 221-270; Bourdieu, 2016c: ss. 45-75).⁵³ Refleksivite kavramı, Bourdieu bölümünde tartışılan doksa kavramıyla birlikte anlam kazanır.

Bourdieu, genelde tanımlandığı anlamda doksayı yalnızca faillerin toplumsal arka-planların sorgulanmaksızın benimsenmesi anlamında kullanmaz. Ona göre her alanda, bilimsel alan da dâhil doksalar hâkimdir.⁵⁴ Bu anlamda *Homo Academicus* (2021) ve *Heidegger'in Politik Ontolojisi* (2019) çalışmalarında akademisyenlerin

⁵³ Birazdan göreceğimiz gibi düşünümSELLİK kavramı Habermas'ın da kendi sosyolojisini tanımlamak için benimsediği bir kavramdır.

⁵⁴ Bu problemi Bourdieu'nün bilim sosyolojisi bağlamında tartışan açıklayıcı bir metin için ayrıca bkz. (Etil ve Demir, 2018).

dilsel uygulamalarını ve kültürel ayırım mücadelesindeki yerlerini analiz eder. Bourdieu'nün epistemolojisi ve metodolojisi toplumsal doksalar da dâhil tüm doksalardan sıyrılmayı ifade eden epistemolojik bir kopuşu zorunlu kılar. O, Bachelard'a yaslanarak toplumsal dünyanın sağduyusundan kopacak bir epistemoloji inşa eder. Bourdieu'nün etnometodolojiye eleştirisi büyük oranda bu kopuşu gerçekleştirmemesinedir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: ss. 57-59). Bourdieu bu kopuşu refleksivite (düşünümsellik) kavrayışıyla gerçekleştirir. Bu anlamda Bourdieu sosyolojisinin temel niteliği refleksif bir sosyoloji olmasıdır. Vandenberghe, Bachelard'ın Bourdieu sosyolojisindeki etkisini şu şekilde ifade eder: “Bourdieu eklektik değil, sentezci ve sapkın bir düşünürdür. O Durkheim, Marx, Weber ve başkalarından yararlanır, ancak onlara eleştirel düzeltmeler getirdiği sürece Durkheimciliğe karşı bir Durkheimci, Weberciliğe karşı bir Weberci veya Marksizme karşıt bir Marksist olarak da tanımlanabilir. Bu liste uzatılabilir ve hatta Althusser'le Althusser'e karşı ve Habermas'la Habermas'a karşı düşündüğü söylenebilse de *Bachelard'a karşı Bachelard'la düşündüğü söylenemez.*” (2012: 386, 4. dipnot; vurgular eklenmiştir).

Sosyolojide Bourdieu ve Habermas dışında başka isimler de sosyolojilerinin refleksif olduğunu ifade eder (Gouldner, 2015; Archer, 2010). Fakat refleksiviteye yüklenen anlam farklıdır. Bourdieu bu anlamda kendi refleksif sosyolojisini Gouldner'inkiyle karşılaştırır ve onun kavramı kavrayış tarzını eleştirir. Ona göre refleksivite yalnızca birey sosyolog ile sınırlandırılmaz. Bu şekilde bir kavrayış refleksiviteyi sosyolojinin bilimsel çalışma yönteminden ziyade biyografik tepkilere indirgemek demektir. Dolayısıyla Bourdieu refleksiviteyi yalnızca araştırma yapan sosyal bilimsiyle sınırlandırmaz, nesnelleştirici bir düstur kavramı bir bütün olarak bir alanı da kapsayacak şekilde operasyonelleştirir (Bourdieu ve Wacquant, 2013: ss. 57-58).

Habermas, sosyal bilimlerdeki ikilikleri genellikle anlama sorunu bağlamında değerlendirir. Ona göre genelde sosyal bilimlerde özelde ise sosyolojide davranış bilimlerinden etnometodolojiye dek anlama problemi karşısında iki tutum bulunur. İlk tutum *doğalcı yaklaşım bilimleri* olarak ifade edilir; yani nesnelci yaklaşımlar. Burada

anlam kuramsal temel kavram olarak kabul edilmez ve bunun sonucunda da anlama probleminden uzaklaşılır. Diğer tutum *eylem kuramının geleneksel türleri* adı altında nitelendirilir; yani öznelci yaklaşımlar. Bu tutumda temel kavramsal çerçeveler, “nesne alanına anlamı anlayıcı bir ulaşmanın, araştırma teknikleri düzlemine kaydırılacağı ve orada nötralize edileceği” düşünülür. Habermas’a göre her iki tutum da anlama problemini hak ettiği ölçüde ciddiye almamaktadırlar. Bundan dolayı Habermas, bu bağlamda üçüncü bir tutuma işaret eder. Bu, *yorumbilgisel olarak düşünümssel* (refleksivite) yaklaşım biçimleri olarak ifade edilir. Habermas’a göre yalnızca bu tutum anlama probleme hak ettiği ciddiyetle yaklaşır. Bu tutumda anlama sorunu ya konstrüktivist ya da araştırmanın düşünümssel bağamlarını netleştirerek çözümlenir. Bu aşamada Habermas, çözümlemenin örtük olarak öznelcilik ve nesnelcilik tartışmasına katılmayı beraberinde getirdiğini ifade eder (Habermas, 2011: 580).

Habermas’a göre her iki konum da bilimin belirli kategorilerinin rasyonel olarak uygulanamaz olduklarını düşünüler. Nesnelcilik, “iletişimsel deneyimleri yöntemsel olarak kullanan, nomolojik yasa bilimleriyle yapısal benzerliği bulunmayan ve yine de açıklama gücü olan kuramlar ortaya koyan sosyal bilimlerin olabileceğini” dışlarken; diğer yandan özne yaklaşım, “sosyal bilimlerdeki ve davranış bilimlerindeki doğalcı yaklaşım biçimlerinin, şimdiye dek olduğundan daha başarılı işlem yaptıkları, sosyalteknolojik bilginin sağlam bir temeli için çalıştıkları ve yine de yaşama evrensel perspektirin önceliğini tehlikeye sokmadıkları olasılığını” dışlamaktadır (*a.g.e.*, 586). Habermas bu noktada bu konumlara bilgi kuramları olarak değil, “araştırma stratejisine ilişkin kararları sağlama almak isteyen, bilgi programlarının gerekçelendirilmesi olarak kavrsarsak, temel ilke tartışması, yöntembilgisel bir düzlemde yeniden formüle edilebilir (*a.g.e.*, ss. 586-587). Habermas’ın bu hamleyle pragmatist bir tutum ortaya koyar. Bu tutum Habermas için pek çok sınırlılığı aşmasını ve nihayetinde uzlaşamaz görülen farklı teorileri kendi sosyolojisi içerisinde kullanılabılır hale getirmesini sağlamıştır.

Habermas, Apel ile birlikte üçüncü bir konum geliştirmişlerdir. Ona göre geliştirdikleri kuram mevcut bilimleri farklı türlere ayırmayı ve ampirist olmayan bir

bilimler sınıflandırmasının temellendirmesi amacını taşımamaktadır. Kuram, anlama problemi üzerinden üç sorun bağlamında çerçevelendirilir. İlk olarak C. S. Peirce'nin aşkıncı pragmatist “kavrayışının gerisinde kalan ve bilimsel kuramların gerekçelendirme ve onaya çıkma bağlamının, araştırma mantıksal bağıntısını ihmal ettiği için, bilimsel araştırmanın kurma sorunsalını körelten empirik bir bilim kuramının eleştirisinden” hareket edilir. İkinci olarak Dilthey'in aşkıncı yorumlamasının “gerisinde kalan ve iletişimsel deneyim ile kuram oluşturma arasındaki araştırma-mantıksal bağıntıyı görmezden geldiği için, anlama sorunsalını yanlış anlayan ya da zararsız gösteren, sosyalbilimsel bir nesnelciliğin eleştirisi” üzerine inşa edilir. Üçüncü ve son olarak “bilgi ilgileri kuramı, anlama sorunsalının düşünsemeli [refleksif] bir işlenişinden kaynaklanan iki bütünleyici tehlikeyi karşılamaya çalışmaktadır: bir yanda bilginin nesnelliği iddiası, anlama kuramcılarının yorumbilgisel idealizmi tarafından çok çabuk terkedilmekte, öte yandan, ortodoks bir biçimde Marx'a bağlanan tarih diyalektikçilerinin tarihsel materyalizmi tarafından, gönülsüzce üzeri örtülmektedir.” (a.g.e., ss. 605-606). Dolayısıyla Habermas, son tahlilde önerdiği kuramının metodolojik temelini refleksivite üzerinden inşa eder. Ona göre sosyal bilimler alanında bir kuram oluşturma bağlama bağımlılığı ne arka plan kabullerinin düşünülmesiyle, yani öznelci yaklaşımlarda olduğu gibi; ne de bütünüyle şeffaf bir bilim dilinin kurulmasıyla, yani nesnelci yaklaşımlarda olduğu gibi aşılmadığı takdirde bilimsel araştırmanın refleksif ilişkilerini, kuramın içine baştan alma düşüncesi akla yatkındır. Self-refleksivitenin bu biçimde radikalleştirilmesi sosyologların bilincini her zaman özeleştirel bir biçimde genişletir. Böylece düşünömsel bir sosyoloji üzerinden sosyolog kendi oluşum bağlamları üzerine de önermelere açık düşünömsel bir kuramı beraberinde getirir (a.g.e., 606).

Habermas'ın klasik çalışması İEK bu epistemolojik ve metodolojik temelden hareketle yazılmıştır. İlgili bölümde tartışıldığı gibi çalışma iki temel ayrım üzerine inşa edilmiştir: *sistem* ve *yaşantı dünyası*. Yine Habermas'ın bu ayrımı belirli uğraklardan geçerek; birbirlerinden oldukça farklı alan ve kuramları tek bir odağa mezc ederek yaptığı ifade edildi. Onun toplum kavrayışı da bu iki temel ayrıma dayanır. Toplum ona göre ne nesnelci konumdan katı bir biçimde tanımlanabilir ne de öznelci konumdan yalnızca yaşantı dünyası içerisinde kalınarak tanımlanabilir. İnşa

ettiği kuramda toplum eşzamanlı olarak hem sistem hem de yaşantı dünyasını barındırır. Diğer bir ifadeyle sistem ve yaşantı dünyası birlikte bir toplumu oluşturur (Habermas, 2001: 550; 2011: 210). Sistem ve yaşantı dünyası analitik ayrımlarının içerikleri olan araçsal eylem ve iletişimsel eylem kavramları ise epistemolojik kuramsal kategoriler olarak görülür.

[A]raçsal eylemin bağlantı sistemi içinde gerçeklik, Kant'ın anladığı anlamda doğa olarak yani, şeylerin genel yasalar altındaki varoluşu olarak, nesneleştirilir 'kurulur'. Buna karşılık iletişimsel eylem, karşılıklı anlaşmaya yönelik bilişsel ilgiyi ve sürekli tehdit altındaki bir öznelarasılığın korunmasına yönelik pratik ilgiyi temsil eder; gerçeklik, iletişimsel eylemin bağlantı sisteminde, eyleyen ve konuşan öznelerin öznelarası bir bağlamı olarak kurulur. Araçsal eylem nesne ve özne kutupsallığına karşılık düşerken, iletişimsel eyleme, 'ego'nun ve 'alter ego'nun karşılıklılığı uygun düşer. Bundan dolayı, Bilgi kuramsal 'araçsal' ve 'iletişimsel' eylem kategorileri, bir yandan, nomolojik ve araçsal bilgi arasındaki ayrımı; öbür yandan yorumbilgisel ve düşünmeli bilgi arasındaki ayrımı temsil ederler (Wellmer'den akt. Habermas, 2011: 609).

Düşünümsellik, Habermas'ta daha çok metodolojik içerimleri olan bir kavram olarak devreye sokulur. Bu, araştırma başındaki sosyolog için eleştirel süzgeç görevi görmektedir. Bu, Habermas'ın teorisinin belirleyici niteliklerinden birisidir. Habermas'ın düşünümsellik kavramını bağlama bağımlı bir biçimde kullanması; Bourdieu'nün düşünümselliği sadece birey sosyolog merkezli değil, aynı zamanda araştırma alanlarına yönelik bir tutum olarak görmesi anlayışına benzerdir.

Sosyolojik klasiklerle yoğun bir diyalog halinde olup; sosyolojik geleneğe sadık kalan Bourdieu ve Habermas, sosyolojideki öznelci ve nesnelci yarılmayı aşmaya çalışmışlardır. Bourdieu, bu aşmayı *habitus* ve *alan* kavramlarıyla gerçekleştirirken, Habermas *sistem* ve *yaşantı dünyası* kavramlarıyla gerçekleştirir. Yukarıda tartışıldığı gibi Bourdieu için “Sosyal bilimi yapay olarak bölen tüm karşıtlıklar arasında en temel ve en yıkıcı olanı, öznelcilik ile nesnelcilik arasında kurulan karşıtlıktır.” Habermas için ise “sosyal teorisinin temel sorunu sistem ve yaşantı dünyası kavramlarının işaret ettiği iki kavramsal stratejinin tatmin edici bir şekilde nasıl birbirine bağlanacağıdır.” Bourdieu'nün teorisinde toplumsal gerçeklik alan ve habitustan oluştuğu sürece, nesnelliğin öznelleştirilmiş doğası ile öznelliğin

nesnelleştirilmiş doğasını açıklayarak nesnellik ile özneliliğin kaçınılmaz iç içe geçmişliğini göstermeyi amaçlar. Habermas'ın teorisinde ise toplumsal gerçeklik yaşantı dünyası ve sistemden oluştuğu sürece, sosyal dünyaya hem sıradan anlamlandırılabilirlik hem de sistemik işlevsellik tarafından nüfuz edildiği ve böylece yorumsamacılık ile sistem-kuramsal işlevselcilikle uzlaşım sağlanacağı ifade edilir. Dolayısıyla her ikisi de toplumsal gerçekliğe yönelik tek taraflı yaklaşımların üstesinde gelmeyi amaçlar. Onlar toplumsal gerçekliğin yekpare bir biçimde tek bir boyuta indirgenmesine karşıdır (Susen, 2007: ss. 239-240).

Bu aşma çabası birbirlerinden farklı isim ve kuramları teorilerinde bir araya getirilmesi ve onların sentezlenmesiyle gerçekleştirir. Bu, onları postmodernist, Marksist, yorumsamacı ya da işlevselcilik kategorileri içerisinde değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Dahası her ikisinin teorilerinin epistemolojik temelleri dikkate alındığında söz konusu indirgemecilik türlerinin metodolojik içerimleri daha iyi görülür. Bu anlamda daha açık bir konumlanmayı görmek mümkündür. Bu bağlamda Susen her iki ismin üç indirdemecilik türüne karşı çıktığını ifade eder:

Hem Habermas hem de Bourdieu, toplumsal olana yönelik tek taraflı yaklaşımların sözde tuzaklarının ve çelişkilerinin üstesinden gelmeyi amaçlıyor. Habermasçı sosyal teori, esasen, sosyal düşüncedeki indirgemeciliğin üç önemli biçimini açığa çıkarmaya ve aşmaya çalışır: birincisi, Marksist emek paradigmasının doğasında olduğu iddia edilen üretkenci, araçsal ve pozitivist indirgemecilik; ikincisi, erken dönem eleştirel teorisin benimsediği araçsal akıl paradigmasının içkin olduğu varsayılan kaderci kötümserlik; ve üçüncüsü, felsefi hermeneutiğin ortaya koyduğu dil paradigmasının doğasında olduğu iddia edilen dilsel idealizm. Benzer şekilde, Bourdieucu sosyal teori, sosyal düşüncedeki indirgemeciliğin üç ana biçimini tanımlamaya ve aşmaya çalışır: birincisi, muhtemelen sosyal olana yönelik yapısalci, determinist ve özcü yaklaşımlara içkin olan nesnelci indirgemecilik; ikincisi, toplumsal olana yönelik iradeci, rasyonalist ve fenomenolojik yaklaşımların sözde içkin olduğu varsayılan öznelci indirgemecilik; ve üçüncüsü, görünüşte akıl paradigmasının kendi kendine yeten kutsamasında içkin olan skolastik indirgemecilik (Susen, 2007: 239).

Fark edileceği gibi her iki isim de oldukça eleştirel bir sosyal bilim kavrayışına sahiptir. İkisinin sosyolojinin düşününsel olması gerektiğiyle ilgili buyrukları ve kendi sosyolojilerini düşününsel olarak nitelendirmeleri teorilerinin eleştirel payesini

gösterir. İki sosyoloğun dil kavrayışları bu epistemolojik ve metodolojik konumlanmalar üzerinden şekillenmiştir.

Habermas'ın kapsamlı aydınlanma projesi bağlamında düşünüldüğünde dilin sosyolojik teorisinin yapısını belirlediği görülür. Bourdieu ise Habermas'ta olduğu gibi açık bir belirlenim görülme de özellikle *sembolik şiddet* kavramı ve devlet üzerine fikirleri düşünüldüğünde dilin teorisinde merkezi bir konumda olduğunu söylenebilir. Bourdieu sembolik şiddet kavramını büyük oranda dil dolayımında somutlaştırarak çözümler (bkz. Bourdieu, 1991a; 1991d; Boudieu ve Wacquant, 2003: ss. 135-175) ve devleti sembolik şiddetin tekeline sahip bir unsur olarak tanımlayarak; Durkheim'in *Dini Hayatın İlk Biçimlerinde* dine biçtiği rolü devlete yükler (2015c: ss. 119-117)⁵⁵. Hatta bazılarına göre sembolik şiddet kavramı onun bütün sosyolojisinin temel taşı konumundadır (Emirbayer ve Schneiderhan, 2015: 220; ayrıca bkz. Wazquant, 2016: 440). *Dile dönüş hareketi* bu anlamda her iki isim üzerinde farklı biçimlerde etki etmiştir. Bu bağlamda ikisi de Wittgenstein'a özel ilgi göstermektedir. Elbette söz konusu etkilenim farklı kaygılarla çerçevelendirilmiş ve benimsenen epistemolojik ve metodolojik konumlar doğrultusunda görünüm kazanmıştır. Sosyal bilimi konumlanmaları dil kavrayışlarını çerçevelendirirken; birbirinden farklı iki çözümleme biçimini ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki; birisi için dil, bir mücadele, çatışma nesnesi iken diğeri için tahakküme dayalı olmayan bir anlaşma, uzlaşma zemindir.

4. 2. Farklı Kaygılar

Bourdieu ve Habermas'ın teorileri arasında birçok bağlamda farklılıklar bulunur. Bir önceki tartışmada ikisinin epistemolojik ve metodolojik konumlanmaları ortaya konulurken dikkat edilirse ikisinin aynı potada eritilmediği görülecektir. Bundan dolayı “benzer yönelimler” ifadesi özellikle kullanıldı. İki düşünürün benzer yönelimlere sahip olması, düşünce içeriklerinin ve temel varsayımlarının da benzer

⁵⁵ Bourdieu, 31 Ocak 1991 tarihli dersinin sonunda şu ifadeleri kullanır: “Devlet üzerine çokça çalıştıktan sonra, ‘Sembolik İktidar Üzerine’ başlıklı makalemi yeniden okumak, bizzat benim bile devlet düşüncesinin ne derece kurbanı olduğumu gösterdi bana. Devlet üzerine bir makale yazdığımı bilmiyordum; sembolik iktidar üzerine bir makale yazdığımı sanıyordum. Şimdi bu bana devletin ve devlet düşüncesinin o müthiş gücünü gösteriyor”. (2015c: 198; 222).

olduğu anlamına gelmez. Daha ziyade sosyoloji disiplini içerisindeki tutumlarda benzer oldukları anlamına gelir. Sosyolojileri ve sosyoloji yapma pratikleri oldukça farklıdır. Sosyoloji yapma pratiklerine bakıldığı zaman Bourdieu'nün saha araştırmaları ve bu araştırmalara uygun metodolojik araçların en ince detayına kadar tasarladığını söylemek mümkündür. Habermas ise daha ziyade ampirik olmayan tarihsel ve teorik araştırmalar yapmıştır. Diğer bir deyişle Habermas Bourdieucü anlamda bir saha araştırması yapmamıştır. Yine Habermas, Frankfurt Okulu'nun son büyük temsilcisi olarak görülürken; Bourdieu, Fransız yapısalcılığının Durkheimci geleneğine bağlıdır. Bourdieu, eşitsizliklerin ve tahakküm ilişkilerinin yeniden üretilmesinde toplumun ilişkisel doğasını ortaya çıkarmayı amaçlarken; Habermas, uzlaşma temelinde toplumun iletişimsel doğasını inşa etmeyi amaçlar (Susen, 2007: 19). İki ismin farklılaştıklarını çoğaltmak mümkündür. Fakat Poupeau'nün de ifade ettiği gibi iki isim arasındaki farklılıkların sonuçlarının en belirgin ortaya çıktığı alan dildir (Poupeau, 2000: 79). Bize göre farklılaşmanın en belirgin halinin dil üzerinden tevarüs etmesi içerisinde bulundukları kuramsal geleneklerin yanı sıra siyasal konumlanmalarına içkin olarak düşünülebilir. Çünkü siyasal konumlanmaların dikkate alınması hem onların sosyal bilim yapma pratiğine vermiş oldukları anlamı hem de - özellikle Bourdieu'de- dilsel faillige alan açar.

Bourdieu ve Habermas karşılaştırmalarında bu bağlam genellikle ya göz ardı edilir ya da yeterince vurgulanmaz. Habermas'ın tüm çalışmalarının açık bir siyasi amaç taşıdığı görülürken; Bourdieu siyaset üzerine birçok metin üretmesine rağmen Habermas gibi açık siyasal bir model ortaya koymamıştır. Bu, Bourdieu'nün politik bir konumu olmadığı anlamına gelmez elbette. Fakat aynı şekilde Habermas ile kıyaslandığında Bourdieu çalışmalarının herhangi bir siyasal model ortaya koyma gayesi taşıdığı anlamına da gelmez. Diğer bir ifadeyle Bourdieu'nün benimsediği siyasal konum ile sosyoloji yapma pratiği farklı şeyler değildir. Bu, Bourdieu'nün politik duruşunun sosyolojik kaygılarla iç içe geçtiği ve fakat siyasal konumuna sosyolojinin rehberlik ettiği anlamına gelir. Habermas ise açık bir biçimde bir siyasal model ortaya koyar ve fakat siyasallığın mı sosyolojisini beslediği yoksa sosyolojisinin mi siyasallığına yön verdiğine yönelik kesin bir ifade kullanmak zordur.

4.2.1. Siyasal Konumlanma: Solun Solu ve “Radikal” Reformculuk

Bourdieu ve Habermas’ın dil kavrayışları üzerine bir çalışmada onların siyasal konumlanmalarını karşılaştırmak ilk bakışta absürt hatta gereksiz bir tartışma yürütmek olarak görülebilir. Sosyal bilimlerde eleştirelilik ve düşünömsellik denilince akla gelen ilk çağdaş sosyologlardan olmaları söz konusu ilk intibaya kuşkuyla yaklaşılması için bize bazı nedenler sunar. Bu çalışmaya başlandığında iki ismin dil kavrayışlarının siyasal düşöncelerine uzanabileceğı tahmin edilmemişti ve problemin bu boyutu üzerinde düşünölmemişti. Fakat araştırmayla ilgili okumalar yapıldıkça dil kavrayışlarının radikal belirleniminin siyasal konumlanma üzerinden gerçekleştirilebileceğı düşöncesi kendini adeta dayattı. Bu dayatmanın, Habermas’ta nispeten daha açık olarak işlendiğı için hemen fark edildiğini kabul etmek lazım. Çünkü siyasal konumlanması olan müzakereci demokrasi doğrudan *iletişimsel eylem* ve *kamusal alan* kuramıyla ilişkilidir. Fakat Bourdieu’de durum biraz daha farklıdır. Bourdieu’da dil kavrayışı ve siyasal konumlanması arasındaki ilişki doğrudan olmaktan ziyade özellikle *sembolik güç* dolayımında kurulur. Bu, Bourdieu’nün teorisini bu bağlamda yeniden değeriendirme ve yeni bağlantı hatları kurmayı gerektirdi. Diğer yandan iki ismin dil çözümlmelerini anlamak ve açıklamaya çalışmak gerçekten de zordur. Her ikisi de zor bir anlatıma sahip oldukları için dil çözümlmelerinin varılabilecek en uç nokta olarak düşöndüğümüz siyasal konumlanmalara kadar izini sürmek ve tartışmaya bu boyutu da dâhil etmek dil sosyolojilerini daha somut pratikler üzerinden anlama çabasını kolaylaştıracaktır. Nihayetinde siyasal konumlanma ve özellikle entelektöel müdahale biçimleri teorik değeri, pratik bir meselelerdir. Son olarak iki ismin dil çözümlmelerini siyasal konumlanmalarından bağımsız olmadığını ve hatta radikal bir belirlenim olduğunu söylemenin bir niyet okuması olmadığını da eklememiz gerekir; bunun olgusal gerekçeleri aşağıdaki tartışmada görölecektir.

4.2.1.1. Sosyoloji Bir Dövüş Sporudur

Hayatı boyunca siyasî solda yer alan Bourdieu’nün siyasal konumlanması ile sosyal bilim anlayışı arasında doğrudan bir ilişki olduğu ikincil literatürde sıklıkla ifade edilir (Wacquant, 2016; Swartz, *a.g.e.*; Wolfreys; 2016; Emirbayer ve Schneiderhan, 2015). Bu, Bourdieu’nün eserlerinin siyasi misyonunu göstermekle

birlikte aynı zamanda özelde sosyolojiye, genel olarak ise bilime yüklediği rolle yakından ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle Bourdieu'nün siyasal konumlanması ile sosyoloji yapma pratiği arasında sıkı bir ilişki vardır. Swartz'ın da ifade ettiği gibi Bourdieu'nün çalışmaları dar anlamda yalnızca akademik sosyal bilim olarak düşünülmemelidir. Çünkü onun eserleri aynı zamanda bir siyasi müdahale tarzıdır. Bourdieu sosyolojiyi “yaygın yanlış tanıma biçimlerini düzeltecek bir araç olarak düşünür.” (a.g.e., 26). Onun bazı çalışmaları, siyasi konumlanmasını ve bilim ile siyasi tavır arasında kurduğu ilişkiyi ortaya çıkarır (bkz. Bourdieu; 2021; 2016e; 2016f; 2017; 2015a: ss. 571-673).

Wacquant, Bourdieu'nün siyasal konumlanmasını demokratik siyaset problemi üzerinden analiz ederken birbiri ile ilişkili üç unsur tespit eder: i- Bilimsel pratiğini ve medeni ilgilerini hareketlendirdiği oranda Bourdieu'nün kişisel politik görüşleri; ii- sosyolojik yazılarında karşılaşılan siyaset ya da sosyal bilimsel incelemenin nesneleri olarak liberal demokrasilerin, partilerin ve sendikaların kamusal alanlarına; parlamento ve seçimlere, medya ve devleti oluşturan resmî kurumlara karşı Bourdieu'nün nasıl yaklaştığı ve son olarak iii- Bourdieu çalışmalarının siyaseti ki bu, demokratik mücadelede bilim ve entelektüele kendisinin atfettiği roldür. (Wacquant, 2016: 440). Gerçekten de Bourdieu, her ne kadar kariyerinin seyri düşünüldüğünde bazı dönemler siyasi tavrını gösterme noktasında belirli kırılmalar olduğu söylene de; bunun sosyal bilim ve siyasal tavır olarak bir farklılaşmaya işaret etmediğini söylemek gerekir. Bourdieu ve politik duruşu üzerine yazılan metinlere bakıldığında onun kariyerinin ilk yıllarında dikkatini tamamen profesyonel olarak sosyolojiye yoğunlaştırdığı, Sartre gibi Fransız entelektüellere ağır eleştirilerde bulunduğu ve fakat özellikle 1990'lı yıllarla birlikte kendisiyle çelişir biçimde “politik eylemci bir kimliğe büründüğü” eleştirisinin hatta suçlamasının kendisine yöneltildiği görünür (Çeğin, 2016: ss. 499-500). Bourdieu'nün sosyal bilime yüklediği politik anlamla birlikte düşünüldüğünde onun çalışmalarında siyasal bir konumlanmanın her zaman var olduğu görülecektir. Fakat onun 1990'lı yıllarla birlikte kamusal alanda daha görünür olduğu da bir gerçektir (Walfreys, 2016: ss. 459-463; Swartz, a.g.e., ss. 165-166). Bunu Bourdieu'nün siyasal konumlanmasındaki radikal bir kayma olarak görmemek için bazı nedenler bulunur. Gerçekten de o, ilk gençlik çalışmalarından itibaren

benimsediği siyasal konumu bilim pratiği ile birlikte sürdürmüştür (Poupeau ve Discepolo, 2008: xiii; Emirbayer ve Schneiderhan, 2015: 210; Wacquant, 2016: 443; Swartz, *a.g.e.*, 366). Poupeau ve Discepolo, Bourdieu'nün kamusal alandaki politik eylemine yönelik derlediği metinler Bourdieu'nün siyasal eylemciliğinin entelektüel hayatının başından itibaren bulunduğunu kronolojik bir sırayla ortaya koyarlar (Bourdieu, 2008). Wacquant'a göre Bourdieu'nün bilim ve siyasal eylem arasında kurduğu ilişkide zaman içerisinde değişen şey, “bu iki unsurun miktarı ve Bourdieu'nün siyasi etkilerinin bilimselliğe yedirilmesi derecesidir.” (2016: 443). Dolayısıyla Bourdieu'nün siyasal konumlanmasını anlamaya çalışmak için her şeyden önce onun siyaset ve bilim arasında kurduğu ilişkiyle çözümlenebilir.

Bourdieu politik olarak genellikle *solun solu* tanımlaması üzerinden konumlandırılır (Wacquant, 2016: ss. 400-401). Fakat Bourdieu'nün solculuğu Ortodoks Marksist bir solculuk değildir. Nitekim kendisinin Marksizmle ilişkilendirilmesine kati bir biçimde karşıdır. Fakat Walfreys'in de ifade ettiği gibi Bourdieu, Marksist teori içerisindeki tartışmalara yapmış olduğu çalışmalarla güçlü bir katkı sağlamıştır (Walfreys, *a.g.m.*, 464). Komünist Parti de dahil “[H]ayatı boyunca da hiçbir yerleşik siyasal örgütlenmeye, partiye, sendikaya veya sivil kuruluşa üye” olmayan (Wacquant, 2016: 442) Bourdieu, siyasi gösterilere, imza kampanyalarına, yürüyüşlere nadiren katılmıştır. Sol bir partiye ya da işçi örgütlenmesiyle hiçbir zaman açıktan çalışmamış, yakınlık kurmamıştır. Bourdieu entelektüel şöhretinin zirvesinde iken dahi A. Touraine gibi siyasi konularda Fransız basınında çok ön planda değildir. Yine Foucault gibi akıl hastalıkları ve hapisaneler konusunda önde gelen bir sözcü olmasına benzer bir sözcülük rolü üstlenmemiştir. Yani “Bourdieu ne tikel sosyal grupların ne de ekoloji, feminizm, ırk veya barış gibi davaların savunucusu olarak tanınmıştır.” (Swartz, *a.g.e.*, 364). Bourdieu, düşünümsel sosyal bilim pratiğine içkin olarak kavradığı siyasal eylemi, *sembolik şiddet* ve özellikle *entelektüel* kavramı üzerinden gerçekleştirmiştir.

Bourdieu'nün siyasi eylemi, bilimsel faaliyete içkin olarak kavrar. Diğer bir ifadeyle Bourdieu için bilim aynı zamanda bir siyasi pratik biçimidir (Swartz, *a.g.e.*, 26). O, bilimsel araştırma ile siyasal eylemi her zaman birleştirme çabasında olmuştur

(bkz. Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, 187-188, 199, 263-264; Bourdieu, 2015b: 11; 2016c: ss. 52-57; 2015c: 143; 2015e: 77 vd., 118). Bilindiği gibi Bourdieu çalışmalarının temelinde belirli alanlardaki tahakküm ilişkilerini ortaya çıkarmak ve bu ilişkilerin yeniden üretilmesini sağlayan mekanizmaları ifşa etmektir. Bu anlama, açıklama ve ifşa faaliyeti Bourdieu için yalnızca bilimsel bir faaliyet alanı içerisinde değerlendirilemez. Çünkü biraz önce de ifade edildiği gibi onun için sosyoloji yapmak aynı zamanda siyasal bir eylemde bulunmaktır. Sosyolojik çalışmalarda –en azından kendi çalışmalarında- sosyoloğa düşen rol “insanlara ders vermekten ziyade, onlara mücadelelerinde kullanabilecekleri birtakım silahlar sağlamaktır.” (Bourdieu, 2016b: 117). Burada kendilerine silah sağlanan insanlar şüphesiz madun konumunda bulunan, tahakküm edilen insanlardır. Çünkü Bourdieu’ya göre bilim, ezilen birey ve gruplardan taraftır (Swartz, 2011: 357). Burada sembolik şiddet kavramıyla birlikte düşünüldüğünde eşitsizliklerin veya tahakküm ilişkilerinin yeniden üretildiği bir alanda, o alanın kurallarının meşru kabul edilmesinin sembolik şiddete maruz kalanların “suç ortaklığıyla” gerçekleşmesi sorunu, ister istemez Bourdieu sosyolojisinin deterministik yapısında özgürlüğün ne derece mümkün olacağı problemini ortaya çıkarır. Bu problem Bourdieu’nün siyasal eylemciliğini anlamak açısından önemlidir. Çünkü problem Bourdieu’nün yukarıda tartışılan düşünümsel kavrayışının, kendisi de sembolik şiddete maruz kalan sosyal bilimcinin kendi düşünce kategorilerinin belirleyiciliğinin farkında olarak bir özgürlük anlatımı ortaya koymasını anlamak için son derece önemlidir. Bourdieu’nün bu probleme yaklaşımını görmek açısından şu uzun alıntı yapılabilir:

Ancak, sanılanın aksine sosyal bilimler, [...] toplumsal dünyanın işleyişindeki zorunlulukların algılama seviyelerini arttırmak ve toplumsal dünyanın yasalarına ilişkin daha iyi bir kavrayış sağlamak suretiyle insanlara daha fazla özgürlük sağlıyor. *Zorunlulukların kavranışı yönündeki her ilerleme, potansiyel özgürlükler doğrultusunda da bir ilerleme anlamına gelir.* Zorunluluğun yanlış tanınması hali, zorunluluğun bir tür inkârını içerse de [...] zorunluluğun kavranması hiçbir surette zorunluluğun kabul edilmesi gerektiğini ima etmez. Tam aksine ‘eğer x olursa, o zaman Y olur’ türünden tüm ilişkilerin kapsadığı seçme özgürlüğünü gün yüzüne çıkarır. ‘Eğer’ şart kipini ‘o halde’ye bağlayan ilişkiden habersiz olunduğu sürece, ‘eğer’ kısmını kabul etmek ya da reddetmekten ibaret olan özgürlüğün bir anlamı olmaz. Özgürlüğün kapsamını arttırmak ancak bir tür *laisser-faire* (yani beklenen etkilerin yan koşullarının bilinçsiz bir

kabulüne) dayanan yasaları⁵⁶ gün ışığına çıkarmakla mümkündür. Bilinmeyen bir yasa, bir doğadır, kaderdir [...]; ancak bilinen bir yasa özgürleşmek için bir imkân olarak görünmeye başlar (Bourdieu, 2016c: 55; ilk vurgular eklenmiştir).

Bu ifadeler sosyoloji yapma pratiğine; tahakküme ve eşitsizliğe maruz kalanlar için özgürleştirici bir siyasal eylem olarak yüklenen anlamı ifade etmenin yanı sıra aynı zamanda tahakküm mekanizmalarının yeniden-üretimini olanca gücüyle ortaya koyan bir sosyal bilimcinin özgürlük alanına ya da failliğe kapıyı tamamen kapatmadığını gösterir. Bu aşamada artık sosyoloji namına yapılan her çözümleme aynı zamanda siyasal bir eyleme tarzını da ifade eder. Nitekim Bourdieu'ya göre:

Gerçekten etkili bir siyasi eylem, ancak ve ancak, mümkün olanın gerçekleşme şansını arttırmak için, muhtemel olana ilişkin kavrayıştan yararlanmakla mümkündür. Bu, dünyayı performatif [...] söylem yoluyla, bir tür *sihir* gücüyle değiştirmeye yeltenen ütopyimizden tamamen farklı bir şey. Gerçek siyasi eylem, çoğunlukla bilinçli olmaktan ziyade, bilinçsiz bir şekilde toplumsal dünyada yuvalanmış belli potansiyelleri [...] açığa vurmak ve bunlardan istifade etmektir (Bourdieu, *a.g.m.*, 57).

Bourdieu, sosyoloji yapma pratiğini aynı zamanda bir siyasal eylem tarzı olarak gördüğü için yalnızca sosyolog kimliğiyle yetinmez. Entelektüel, sosyoloji ile siyasal eylem arasındaki dolayımlayıcı unsur olarak devreye sokulur. Yani o, sosyolog olarak toplumsalın çözümlemesini yaparken; entelektüel olarak bu çözümlemenin kendisine sağladığı araçlarla kamusal alanda siyasal eylem yürütür. Bu, sosyolojisindeki normatif boyuttur (Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, ss. 199-200; Swartz, *a.g.e.*, 339).

Bourdieu, bilimsel özerkliğe yaslanan bir *kolektif entelektüel* model önerisini (Bourdieu, 1989; 1999: ss. 503-516; 2008: ss. 243-270; Swartz, 2013: ss. 169-176) Sartre'ın *total entelektüel* kavrayışına ve Foucault'un *özgül entelektüel* tutumuna karşı olarak ortaya koyar (Wacquant, 2016: ss. 451-452). Wacquant'ın da ifade ettiği gibi kolektif entelektüelin iki öncelikli görevi vardır: “ilk olarak sembolik egemenliğe ve

⁵⁶ Bourdieu'nün yasa kavramını toplumsal bağlamda kullanır. Ona göre “toplumsal bir yasa, tarihselliği olan bir yasadır. İşlemesine izin verildiği ölçüde, yani yasada çıkarı olan kişiler [...], yasanın etkili olmasının ön koşullarını idame ettirdikleri sürece yasa da varlığını sürdürebilir.” (*a.g.m.*, ss. 55-56).

özellikle kurulu siyasetin hazır birikmiş sorunlarının dayatmasına karşı savunma araçları üretmek ve onları yaymak, ikinci olarak eleştirel düşünceyi yenilemek ve onun sivil ütopyacılığın yanında sosyolojik realizme eşlik etmesine olanak sağlamak (*a.g.m.*, 452). Entelektüel çalışmanın bireysel karakteri, artan entelektüel uzmanlaşma ve kitle iletişim araçların kamusal tartışmalardaki ezici hâkimiyeti gibi Foucault’cu özgül entelektüel modelin eksikliklerine yanıt verme çabasıyla oluşturulan kolektif entelektüel model ortak bir hedef üzerinde entelektüellerin kolektif çalışmasını önerir. Bourdieu bu model üzerinde 1980’lerin sonlarında çalışmaya başlar ve 1990’ların ortalarında da daha fazla pratik kamusal eylemle geliştirir (Swartz, 2013: 174).

Bourdieu, hayatı boyunca herhangi bir siyasi parti veya sendika içerisinde yer almamasının nedeni entelektüel alanın tamamen özerk bir alan olarak görmesinden dolayıdır. Onun entelektüel tavrını belirleyen yegâne unsur bir bilim olarak sosyolojidir. Yani o entelektüelin, sosyolojinin yürüyüş emirlerini siyasi nedenlerden almamasını, siyasi çıkarlara boyun eğmemesi gerektiğini savunur (Swartz, 2013: 171). Bundan dolayı entelektüeller siyasi eylemlerindeki mücadele araçlarını bilimden almalıdır. Entelektüel özgürlük konusunda taviz vermeyen Bourdieu, onun tarihsel olarak kazanılmış bir diğer olduğunu ve bilimin eleştirel sorgulamanın en yüksek biçimi olduğunu ifade eder. Tahakküm mekanizmalarını ifşa etmek ve bunlarla mücadele etmek için en iyi seçenek bilimdir. Bourdieu, bilimsel özgürlüğün inançlı, kararlı, mutlak bir savunucusu olduğunu ve bilimsel özgürlüğün entelektüel alanın özerkliğinin tek teminatı olduğunu ifade eder:

Sosyoloji önce kendi özerkliğini ilan etmek zorundadır; bağımsızlığı konusunda her zaman bir o kadar titiz ve uyanık olmak zorundadır. Kesin araçlarla donanmanın ve siyasal bir etki edinmenin tek yolu budur. Çünkü elde edebileceği siyasal etkililik, özellikle bilimsel otoritesine, yani özerkliğine bağlıdır (Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, ss. 187-188).

Hem bilimsel özerklik hem de entelektüelin siyasal faaliyeti tek başına mümkün değildir. Bourdieu için bu kolektif bir iştir. Diğer bir ifadeyle bilimsel kurutuluş tek başına sağlanamaz. Bir büyü bozucu olarak sosyoloji, “aldatıcı özgürlüklere ilişkin inançtan özgürleştirerek özgürleştirmektedir. Özgürlük verili bir şey değildir, bir fetihtir; kolektif bir fetih.” (Bourdieu, 2013b: 49; ayrıca bkz. Bourdieu

ve Wacquant, *a.g.e.*, ss. 189-190). Çünkü sosyolog için eleştirel entelektüel çalışma, esasen sembolik bir çalışma, özellikle resmi siyasi söylemin tahakküm doksinin yapı söküme uğratılması ve dolayısıyla gizemin giderilmesine yönelik bir çalışmadır. Ona göre entelektüeller siyasi alana, siyasi aktörler olarak değil, kendi uzmanlık, akılcılık ve tarafsızlık otoritelerini kullanan aydınlar olarak girmelidirler (Swartz, 2013: ss. 173-174). Entelektüel bilimin eleştirel potansiyeli öncülüğünde siyasal alanda etki ettiği müddetçe güçlüdür. Bu anlamda Bourdieu, bilimsel özerklik ile siyasal etkililik arasında doğrudan bir ilişki kurar. Bachelar'dın “yalnızca gizli olanın bilimi vardır.” tezinden hareketle, gizli olanın açığa çıkarılmasının, amaçlanmamış bir eleştiriyi de beraberinde getirdiğini belirtir. Bilim ve bilimsel özerklik güçlendikçe, eleştiri de güçlenecek ve sembolik şiddet mekanizmaları açığa çıkarılacaktır (Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, 195). Başka bir ifadeyle ona göre sosyolog (ya da entelektüel) bilimsel katkılarının tanınmasıyla elde ettiği sembolik sermayeyi, politik sermayeye dönüştürmelidir (Swartz, 2013: 172).

Bilimsel özerklik talebi ve siyasal müdahale etkinliği arasında kurulan ilişki aslında entelektüelin iki boyutlu bir kişilik olduğunu gösterir. Entelektüel dinsel, siyasal, ekonomik güçlerden bağımsız olarak özgül yasalarına uyduğu özerk bir alanın sağladığı özgül bir yetkeyle donandığında ancak ve ancak söz konusu özgül yetkeyi siyasal savaşımına katması durumunda entelektüellik niteliğinin var olur ve varlığını sürdürür. Özerklik ve siyasal etkinlik kazanma çabası arasında bir çatışma yoktur. Tersine entelektüel “amaçları ve olanaklarının, ilkesini kültürel üretim alanlarının özgül mantığı içinde bulduğu siyasal bir eylemin etkinliğini, kendi özerkliklerini [...] arttırarak güçlendirebilirler.” (Bourdieu, 1999: 506). Yani, bilimin özerkliği artıkça, bilimsel argümanların siyasal eylemdeki etkisi de artacaktır. Bourdieu'nün sosyolojinin özerkliğine olan vurgusunun normatif boyutu, siyasal etki sahasının güçlendirilmesi amacını taşır. Özgürlük imkânı ancak özellikle sembolik şiddet mekanizmalarının bilimsel prosedürlerle görünür kılınmasının akabinde mümkün olacaktır. Diğer yandan Swartz'ın da ifade ettiği gibi entelektüel tarafsızlık ve kamusal katılımın aynı anda mevcut olması şartı bir paradokstur (2011: 342). Bu paradoksu anlamak ve nasıl savunulduğunu görmek ancak Bourdieu'nün bilim ve akıl düşüncesiyle anlaşılabilir.

Bourdieu bilime tam bir inançla bağlı olduğu kadar akla da bağlıdır. Ona göre “bilimsel alan, kazanmak için akıl ile silahlanmanın gerektiği bir alandır.” (Bourdieu, 2013b: 70). Bilimsel özerklik de ancak “bilimsel alanda akılcı iletişimin kurumsal koşulları üzerine kolektif bir düşünmenin ve eylemin sonucu” olarak gerçekleşebilir (Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, 188). Burası hem Bourdieu’nün kolektif entelektüel modelini anlamamıza yardımcı olacak hem de Habermas ile karşılaştırıldığında can alıcı noktasını yakaladığımız yerdir. Bourdieu, akıllı ve evrensellik Habermas’ın kavradığı biçimde kavramaz. Aslında ikisi arasında son derece ince ama çok önemli bir fark bulunur.

Bourdieu’ya göre bilim ve akıl tamamen tarihseldir ve fakat ikisi de tarihsel olmalarına rağmen tarihe indirgenebilir değildir. O, “açık bir çatışmanın [...] sahte bir konsensüsten [...] daha iyi olduğunu söylerken, bir akıl politikasının mevcut olabileceği inancından hareket” eder. Ona göre akıl insan zihninin ya da dilinin yapısında kayıtlı değildir, “akıl belirli tür tarihsel koşullarda, şiddete dayanmayan belirli toplumsal iletişim ve diyalog yapılarında bulunur.” (*a.g.e.*, 189). Evrensellik iddiası da benzer bir biçimde, üstelik Habermas eleştirisi üzerinden temellendirilir:

Habermas ne derse desin, iletişimlerin tarih ötesi evrensellikleri yoktur; ama iletişimin, evrensel olanın üretilmesini kolaylaştıracak nitelikte toplumsal örgütlenme biçimleri kesinlikle vardır. ‘Sistematik olarak çarpıtılan’ iletişimi sosyolojiden dışlamak için sadece ahlaki vaazlara güvenilmez. Hem bilimin üretildiği evrenlerin işleyiş tarzını, hem de bu evrende rakip olan eyleyicilerin yatkınlıklarını, dolayısıyla bunları şekillendirmede en çok katkıda bulunan kurumu- üniversiteyi- değiştirmeye katkıda bulunarak iletişim yapılarını dönüştürmeye sadece bir bilimsel akıl *Reelpolitik*’i katkıda bulunabilir (*a.g.e.*, 188).

Tarihsel olanın tarihe indirgenmemesi bir paradoksa işaret eder ve Bourdieu, bu paradoksun farkındadır. Bourdieu akıllı ve (Habermasçı anlamda herhangi bir tahakküme dayanmayan) iletişimin evrensellik savunusunu iki konunun handikaplarına girmeden gerçekleştirmeye çalışır. Swartz, bunun daha temel olarak onun Batı Aydınlanma geleneğindeki akılcılığa yönelik paradoksal tavrını yansıttığını ifade eder. Ona göre Bourdieu, Aydınlanmanın akılcılığında hem tarihsel hem de evrensel unsurlar bulunduğunu düşünür. Bir yandan yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi bilimsel akıllı tarihselleştirip; aklın zihinde veya dilde kayıtlı olan evrensel bir

özellik taşımadığını ifade eder (Swartz, 2011: 345). Özellikle Habermas'ın görüşleriyle kendi görüşlerini kıyasladığı yerlerde bilimsel aklı mümkün kılanın bilimsel alan olduğunu ve “Habermas ne derse desin, aklın kendisinin bir tarihi vardır: düşüncemize ya da dilimize gökten düşmemiştir. Habitus bir aşkınlıktır [...] ama bir alanın yapısına ve tarihine bağlı olan *tarihsel bir aşkınlıktır*.” (Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, 190) diyerek Derrida gibi yapıbozumculardan yana rölativist bir tavır benimser (Swartz, 2011: 345).⁵⁷

Diğer yandan aklın tarihsel olsa bile tarihe indirgenemeyeceğini, tarihsel sınırlarını aşabilecek potansiyele sahip olduğunu söyleyerek Aydınlanma geleneğini savunur. “Bir anlama tarzının -keşfin- ve bir iletişim tarzının -bilimin- evrensel değerinden söz eder.” (*a.g.e.*, 145). Bourdieu'ya göre “akıl, tarihselliğini keşfederek tarihten sıyrılabilmenin gerekli araçlarını sağlar.” (Bourdieu, 2013b: 61). Buradaki akıl, bilimsel akıldır. Bilimsel akıl, Bourdieu için diğer kültürel pratik tiplerinin erişemeyeceği oldukça önemli bir iletişim tarzını olanaklı kılar. Zihne ve dile içkin olmayan akıl; ekonomik, siyasi ya da dini diğer kültürel pratikler evreni karşısında özerklik kazandıkça oraya çıkan bir alan özelliğidir (*a.g.e.*, ss. 345-346). Bourdieu'nün ifadeleriyle:

Evrenselliğe biraz daha yaklaşmamızın yolu, kuvvetlerin tarihsel alanlarda yürütülen tarihsel mücadelelerdir. [...] aklı ileri götürebilmemiz ancak, akıl için mücadelelere girerek ve tarihte akla başvurarak, yani aklın bir *Reelpolitik*'ini uygulayarak mümkündür (Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, 191).

Dolayısıyla Bourdieu, iki konuma karşı bir savunma içerisindedir. Bir yandan Foucault ve Derrida gibi postyapısalcılara karşı Aydınlanma'nın akıl geleneğinin yöntemlerini ve normlarını savunurken⁵⁸; öte yandan Habermas'a karşı olarak da *evrensel edimbilimin* değil, “evrenselin üretimi lehine işleyecek sosyal olarak

⁵⁷ Bourdieu'ün benimsemiş olduğu reaslit bilim kavrayışı Fransız postyapısalcıların konumlarıyla çeliştiği bilinir. Fakat özellikle dilin güç ile ilişkisini çözümlemeye Foucault gibi Fransız postyapısalcıların analizleriyle paralel analizleri bulunur. Son tahlilde bu paralelliklerin içeriksel olduğunu ifade etmek gerekir.

⁵⁸ Bu bağlam en çok Bourdieu'nün meta-teorik konumlanma olarak realist bilim kavrayışında kendisini gösterir.

kurumsallaşmış iletişim biçimlerini [teşvik eden] bir evrensel politikası, bir Akıl Reelpolitik'i önerir." (Bourdieu'den akt. Swartz, 2011: 346). Yeri gelmişken Habermas'ın temel düsturu olan herhangi bir tahakküme, zora dayanmayan iletişimsel eylem fikrinin Bourdieu'de bilimsel alanın özerkliği ve gelişimi üzerine argümanlarıyla arasında yakın bir ilişki kurulabilir. Swartz'ın da ifade ettiği bu bağlamda ikisi arasındaki ayrılıklar bir vurgu farkından ibaret olabilir. Nitekim Habermas, kendi idealini biçimsel bir çerçevede ifade ederken, Bourdieu "insan iletişiminin bu idealleşmiş türünü teşvik etme olasılığı en yüksek olan sosyolojik koşulların altını çizer." (a.g.e., 346; 13. Dipnot). Başka bir ifadeyle *Bourdieu'nün belirli toplumsal şartlar altında varmak istediği yer, Habermas'ın temel bir varsayım olarak başlangıç noktası kıldığı yerdir*. Nitekim Bourdieu, kendi teorisinde alışık olmadığımız bir biçimde bir ütopya tahayyül eder:

Sosyolojist tevekkül ile ütopyacı iradecilik arasında, başka bir olanak daha vardır: Ben buna akılcı ütopyacılık adını veriyorum -yani toplumsal yasalara, özellikle tarihsel geçerlilik koşullarına dair sahici bir bilginin işaret ettiği özgürlük sınırlarının, siyasal olarak bilinçli ve rasyonel şekilde kullanılması. Sosyal bilimin siyasal görevi, hem sorumsuz iradeciliğe hem kaderci bilimselciliğe karşı çıkmak, mümkün olanı gerçekleştirmek için muhtemel olanın bilgisini kullanarak akılcı bir ütopyacılık tanımlamaya çalışmaktır (Bourdieu ve Wacquant, a.g.e., ss. 197-198).

Elbette herşeyin başlangıcı olarak kendimize evrensel aklı temel alabiliriz. Ancak onu da oyuna dâhil etmenin ve kararlı bir şekilde aklı tarihsel bir ürün olarak; varlığını ve sürekliliğini, bir yönde belirlenmiş tarihsel şartlara borçlu bir ürün olarak kabul etmenin ve bu şartların ne olduğunu tarihsel olarak ortaya koymanın daha faydalı olacağı kanaatindeyim. Aklın bir tarihi vardır; bu, aklın tarihe indirgenebileceği anlamına gelmez ancak hakikatin gösterilmesini mümkün kılan iletişimin sosyal biçimlerinin zuhur edişinin tarihsel koşulları vardır (Bourdieu, 2013a: ss. 69-70).

Bu alıntılar Habermas ve Bourdieu'yü akıl konusunda birbirlerine yaklaştıran sözler olarak okunabilir. Bourdieu'nün teorisi o kadar toplumsal yeniden üretime ve tarihselliğe odaklanır ki teorisinde toplumsal değişim ve tarihsel sabitler olduğunu görmek şaşırtıcı olduğu kadar aynı zamanda öğreticidir de. Bourdieu için siyasal eylem, sosyal bilim yapma pratiğine içkindir. Bourdieu bu düşüncesinde ısrarcıdır ve bu ısrarın politik motiflerini göstermekten de geri

durmaz. Fakat bu, dar anlamda politika yapmanın ötesinde bir anlam ifade eder. Bu anlamda herhangi bir siyasal görüşe ya da partiye angaje değildir. Entellektül, onun için sosyal bilim ile siyasal eylem arasındaki dolayımlayıcı unsurdur. Tam da eşikte Bourdieu'nün dil kavrayışı siyasal eylem sahasında önemli bir unsurdur. Bu, Bourdieu'ün büyük oranda dilin iletişimsel boyutunu daha fazla benimsemesiyle paralel gerçekleşir. Diğer bir ifadeyle siyasal mücadele ve müdahalede dilsel alandaki tahakküm ilişkileri, yine dil ve bilimsel akıl üzerinden ifşa edilmektedir.

4.2.1.2. Müzakereci Demokrasi: Özgürlüğün Koşulları

Alman düşünce geleneği içerisinde yer alan Habermas, sosyal bilimi siyasetten, siyasal konumlanmalardan ayrı düşünmeyen bir düşünür olarak entelektüel hayatı boyunca kamusal alana müdahalede bulunmaktan geri durmamıştır. Diğer bir ifadeyle onun epistemolojisi bir özgürleşimi, siyasal özgürleşimi barındırır. Bunun temeli de iletişime dayanır. Yani “özgürlük düşüncesine tahrif edilmemiş iletişim düşüncesi eşlik etmektedir.” (Çiğdem, 1997: 17). Alman kamusal alanının önde gelen entelektüellerinden olan Habermas, Marksizm ve Marx'ın bazı ortodoks fikirlere karşı her zaman eleştireliliğini koruyarak kendisini Hegelci-Marksist gelenek içerisinde çalışan biri olarak değerlendirmiştir (Dellaloğlu, 1998: 13). Giddens, Habermas'ın Marksizm anlayışının, “kendilerini Marksist kabul edenlerin pek çoğuna fazlasıyla revizyonist gelecek bir ‘Marksizm’ olduğunu” ifade eder (Giddens'tan akt. Timur, *a.g.e.*, 79). Marksist revizyonist konumlanması onun liberal demokrat olarak nitelendirilmesini sağlamıştır (Specter, 2012: 38). Nitekim Habermas'ın kendisi, özellikle 1968 öğrenci hareketleriyle birlikte bu siyasal konumlanmayı daha fazla benimsemiş ve radikallemiştir (Habermas, 1987).

Yine Habermas'ın entelektüel biyografisi sosyal bilim anlayışında derinden etki etmiştir. Hatta Habermas'ın sosyolojik ilgilerinin siyasal kaygılarla şekillenmiş olduğu da iddia edilir. Specter, her ne kadar Habermas çalışmalarının ana temaları iletişimsel eylem ve kamusal alan olsa da onun tarihsel anlamını ve önemini ortaya koyan kavramların bunlar olmadığını; bunları çalışmasının temel motivasyon kaynağı yapan başka unsurlar olduğunu ifade eder. Bunların belirli hukuksal ve siyasal

amaçlarla çalıştığı ifade edilir. Bu anlamda ona göre Habermas hayatı boyunca devlet ile sivil toplum, yasallık ile meşruiyet ve anayasalcılık ya da hukuk devleti ile demokrasi olmak üzere üç kavramsal ilişkiyle ilgilenmiştir (Specter: 2012: 15, 30). Bu açıdan bakılırsa Habermas'ın bütün sosyolojik çalışmalarının hizmet ettiği belirli bir siyasal konumlanmanın olduğunu söylemek mümkündür.

Habermas'ın siyasal konumlanması tarihsel ve politik olarak Alman devletçiliğinin kendine has özelliklerinin çözümlenmesiyle şekillenmiştir. 1918'de Alman devriminin başarısızlıkla sonuçlanması, faşizmin yükselişi ve akabinde Nazi iktidarının yönetime gelmesi düşünce dünyası üzerinde etkili olmuştur. 1923'te *Toplumsal Araştırma Enstitüsü* kurulmasıyla Frankfurt Okulu Alman Marksizm'iyle adeta özdeşleştirilmiştir. Ortodoks Marksizm'e karşı olarak kültüre odaklanan okul, temel olarak otoriterlik ve aydınlanma ile nitelendirilen modernlik ile doğa arasında kurulan ilişkiye öncelik vermiştir. Nitekim okulun önde gelen ilk kuşat temsilcileri, Adorno ve Horkheimer'in birlikte yazdıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği* ve Horkheimer tarafından yazılan *Akl Tutulması* eseri daha birçok çalışmanın yanı sıra okulun düşünsel panoramasını çerçeveledirir. İlgili bölümde de ifade edildiği gibi her iki düşünür de aydınlanmaya karşı son derece sert bir eleştiri ortaya koymuş ve nihayetinde geleceğe dair karamsardırlar. Habermas ise Okulun son büyük temsilcisi olarak aydınlanma projesini yeniden yorumlayarak; farklı, iyimser bir tutum benimsemiştir. Bundan dolayı Habermas, 1960'lı yılların öğrenci hareketlerine duyarsız kalmamış (Habermas öğrenci hareketlerine ilgili olsa da bu hareketlere karşı eleştirel bir tutum içerisinde olmuştur⁵⁹), 1980'lerde sivil itaatsizlik eylemlerine destek vermiştir. 1980'lerin ortalarında Almanya'nın NATO'nun askeri gücüyle desteklenen antikomünist bir kale olarak tasavvur edilen batıya bağlama çabalarına karşı çıkmış ve Almanya'nın soğuk savaşta tarafsız kalmasını savunan siyasi Tüm Alman Halkının Partisi'ni desteklemiştir (Specter, 2012: ss. 16-17). Savaş sonrası kuşaktan olan Habermas'ın⁶⁰ kuramsal ilgilerinin ve kamusal eylemlerinin amacı, otoriterliğe karşı

⁵⁹ Bu, muhtemelen Habermas'ın 1958'li kuşaktan olmasıyla ilişkilidir. Bkz. (Specter, *a.g.e.*, 22-23).

⁶⁰ Gerçekten de Habermas'ın tüm kuramsal ve sosyolojik ilgilerinin siyasal kaygılarla şekillendiğini söylemek abartı olmasa gerek. Nitekim kendisi otobiyografisinde 1945 yılının kendisi için bir dönüm noktasını ifade ettiğini defaten söyler: "siyasi hayatımı belirleyen şey gerçekten de 1945 yılı olmuştur.";

sosyal ve hukuk devletinin demokratik teamüller çerçevesinde işler kılmak olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Matuštík’inde ifade ettiği gibi:

Tarihselleştirici bir yaklaşım, Hitler Gençliği’nin 1945’e kadar olan dönemde yaşadığı baskı ve siyasallaştırılma deneyimi ile bu tarihten sonraki sivil toplum ve hukukun üstünlüğü tecrübesinin, 45’lilere Federaal Cumhuriyet’in erdemlerine yönelik özgün bir perspektif sağladığını görebilir... Yeni düzen açıkça daha üstün, insancıl ve liberaldi, çünkü özel alanı devletin tecavüzünden koruyordu. Bu liberalizmin başlıca nimetiydi. Kırk beşliler nazi geçmişlerine bir cevap verdiler: bir tahkimat ve reform projesi olarak Federal Cumhuriyet.[...] Habermas’ın çalışmaları ve felsefi siyasi profili dönemin iki nesli arasında geçen tartışmalar ve diyaloglar içinden doğmuştur (akt. Specter, 2012: ss. 21-22).

Habermas, özellikle siyasal konumlanmasında belirli dönemlerin altını çizer. Bu anlamda iki dönemden bahsetmek mümkündür. İlk olarak 1945 ve 1954 yılları arasında Born ve Göttingen Üniversitelerinde tahsil gördüğü sırada iki önemli durumla karşılaşmasıdır. İlk Heidegger’in naziler hakkında “Nazi hareketinin özündeki doğruluk ve yücelik” diye yazdığını görmesidir. Habermas için daha da şaşırtıcı olan Heidegger’in 1953’te derslerine dayanan metinlerde bu ifadeleri çıkarmadan, yalnızca yücelikten kastının ne olduğuyla ilgili küçük bir açıklamayla yeniden yayınlaması olmuştur. Habermas için bir diğer hatta daha sarsıcı olan olay felsefe hocaları E. Rothacker ve O. Becker’in nazi geçmişlerinin olduğunu öğrenmesidir. 1930 ve 1940’larda tez danışmanı tarafından yazılan kitapları tesadüfen eline geçiren Habermas, değer verdiği hocalarının inançlı birer nazi olduklarını öğrenir. Bu iki durum onun düşünsel dünyasında Alman akademisine olan kuşkularını daha da netleştirir. Nitekim durum yalnızca bunlarla sınırlı değildir. C. Schmitt ve A. Gehlen’in (özellikle Schmitt) üniversiteden sürgün edilmelerine rağmen düşüncelerinin üniversitelerde halen “tarafdar” bulması Habermas’ın üniversitelerdeki yeni muhafazakâr eğilimlerin yeniden kök salma kaygısını daha ciddiye almasına neden olmuştur. Habermas’a göre otoriter, irrasyonel, antidemokratik tutumları ifade eden muhafazakâr *mondarinler* arasında en tehlikelisi Schmitt’in mirasıdır. Nitekim

“O zaman kişisel gelişimin ritmi zamanın büyük tarihi olaylarıyla kesişti.” (Habermas’tan akt. Specter, *a.g.e.*, 21).

Habermas ilerleyen süreçlerde kaygısının yersiz olmadığını anlar. Sağ ideolojiye bir kayma olan *tendenzwandenin* 1972’de sosyal-liberal koalisyona karşı zafer kazanması söz konusu isimlerden kaynaklı temaların Alman üniversitelerinde yeniden tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Hatta Habermas’a göre liberaller bile yeni muhafazakarlık rüzgarına kapılmışlardır. Dolayısıyla Habermas’ın 1950’lilerde duyduğu şüphe bir anlamda ete kemiğe bürünmüştür. Ona göre savaş sonrası restorasyon dönemi önemli kusurları içerisinde barındırmıştır. Bunun temel nedeni, demokratikleşmesi gereken iki alanın, devlet ve üniversitenin tehlike oluşturacak şekilde dejenere olmasındandır. Habermas’ın savaşın akabinde bazı önemli üniversite hocalarının nazi geçmişlerini keşfetmesi ve daha da önemlisi bunların kendileriyle herhangi bir hesaplama yapmaması onun siyasi uyanışını tetiklemiştir (*a.g.e.*, ss. 25-28). Bunlar Nazi döneminin ve sonrası restorasyon döneminin Habermas düşüncesi üzerindeki etkisinin özellikle siyasal konumlanmadaki etkisinin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Habermas’ın fikri düşüncesinde bize göre bir kırılma olmasa da bir farkındalığın somut anlamda tezahür etmesi olarak ikinci bir dönem 1968 öğrenci hareketleri dönemidir. Habermas’ın öğrenci hareketleri konusundaki düşünceleri kimileri için onun toplum kuramında bir dönüm noktası olarak görülürken (Wilson, 2015: 445); kimileri için de önceki ve sonraki düşüncesinde radikal bir değişim anlamına gelmez (Specter, *a.g.e.*, 146). Öğrenci hareketleri hem toplum kuramı açısından hem de özellikle Habermas’ın siyasal konumlanması açısından önemlidir. Habermas’a göre sağ ve solun devrim tanımlamaları eşit derecede kurgu olsa da karşılıklı olarak birbirilerini doğrulayabilmektedir:

Solun yanıltıcı toptan perspektifi ile sağın herhangi bir perspektif olmadan statükoyu onaylaması birbiriyle örtüşebilir ve kendi kendini gerçekleştiren kehanet yöntemiyle her zaman çağrıştırılan şeyi ortaya çıkarabilir: çıplak baskının uygulanması. Protesto hareketi, eylemci hatalarının öngörülebilen yenilgisine sürüklenmesine izin vermemelidir. Diğer yandan muhafazakârlar, üniversitelerde uygulanabilir, kısa devreli, baskıcı bir pasifleştirmenin sonuçlarını yanlış değerlendirmemelidir. Her ikisinden kaçınmak için öğrenci hareketlerinin ne olduğu ve ne yapabileceği, ne yapamayacağı konusunda ciddi bir analiz ihtiyaç var (Habermas, 1987: 31).

Habermas'ın amacı iki tarafı uzlaşa temelinde bir araya getirmektir. Eylemcilerin yasallıktan uzaklaşarak hareket etmeleri, filozofu düşünce sistemi açısından adeta tarihi bir çıkmazla karşı karşıya getirir. “Burjuva anayasasının yasallığını teyit etmek ve gelecekte demokrasinin en iyi umudu olarak gördüğü şeyi feda etmek ya da devrimin meşruiyetini teyit etmek ve demokrasinin bu güne kadar ki en önemli kazanımını, hukukun üstünlüğünü gözden çıkarmak. ... o devrimci hamlenin meşruiyeti ve anayasanın yasallığını birleştirebilecek *radikal bir reformculuk* hayal etmiştir.” (Specter, *a.g.e.*,152; vurgular eklenmiştir). Habermas, metninde *devrimci hareket* ile *devlet* arasında bir ara yol bulmaya çalışırken, aynı zamanda bize sosyal-siyasal düşüncesinin mahiyetini prototip olarak gösterir.⁶¹ Ona göre demokratikleşme her şeyden önce bilimin siyasetle ilişkisinin sahih bir çözümlemesiyle mümkündür. Soyut bir demokrasi modeli üniversitelere taşınamaz. “Demokratikleşme, bilim yapma işinin ‘eleştirel aklı’ yayma niyetiyle uyumlu bir şekilde yapılandırılmasından gelecektir.” Diğer yandan ona göre eylemciler, faşizm karşıtı gösterilerde bulunurken liberal kurumların kendilerine sağladığı toleransı sömürmekten başka bir şey yapmamaktadır (Specter, *a.g.e.*, ss. 146-148). Bu noktada Habermas, Marx'ın devrim düşüncesine farklı bir yerden yaklaşır:

Başka tarihsel koşullar altında, ‘devrim’ ve ‘reform’ kategorilerinin yan yana gelmesi keskin bir sınır çizgisi oluşturuyordu. Endüstriyel açıdan gelişmiş toplumlarda artık olası alternatif değişim stratejileri arasında bir ayrım bulunmaz. Otoriter bir refah devletinde örgütlenmiş bir sosyal sistemde bilinçli yapısal değişim yaratmanın tek yolunu radikal reformizm olarak görüyorum. Marx'ın eleştirel-devrimci faaliyet olarak adlandırdığı şeyin bugün bu yönde ilerlemesi gerekiyor. Bu, özellikle yerleşik sistemin üretim tarzıyla bağdaşmayan sonuçları olsa bile, açık ve kamuya açık olarak tartışılan hedeflere yönelik reformları teşvik etmemiz gerektiği anlamına gelir [...] Ancak insani toplumsal ve toplumsal yaşamın amaçlarını, biçimlerini ve içeriğini önemsiz görmezsek, ancak bu şekilde bir üretim tarzının üstünlüğü, endüstriyel toplumlarda ancak toplumun tüm sektörlerinde karar alma süreçlerinin demokratikleştirilmesi için açtığı kapsam bakımından ölçülebilir (Habermas, 1987: ss. 48-49).

⁶¹ “Habermas'ın daha sonraki gelişimi açısından en ilginç olanı ‘eylemcilik’le yüzleşme biçiminin şiddet içermeyen, ama yine de radikal bir reform politikasına yönelik kişisel anlayışını pekiştirmeye yardımcı olmuş olmasıdır.” (Specter, *a.g.e.*, 148)

Bu bağlamda Habermas'ın siyasal eylem pratiğini reformculuk olarak nitelendirmek mümkündür. Görüldüğü gibi ona göre reformculuk, çıplak şiddetle ya da devrimle karşılaştırıldığında yeterince radikal kabul edilmese de; demokratik ve hukuk devleti mekanizmalarından taviz verilmediği takdirde yeterince radikal bir tavidir. Habermas'ın kamusal müdahalelerini özetlemek gerekirse: -kuramsal ilgileri şekillenirken- dönemsel olarak 1950'li yıllardan 1970'li yılların sonuna doğru anayasal haklar, hukuk devleti ve demokrasi, öğrenci hareketleri, yasallık-meşruluk tartışması; 1970'li yılların sonlarından 1980'li yılların sonuna doğru modernite savunusu, sivil itaatsizlik, postmodernite ve yeni muhafazakârlık tartışmaları ve nihayet 1980'lerin ortalarında 1990'ların sonuna doğru radikal demokrasi kuramı, devletçilik eleştirisi gibi konular üzerine geniş kapsamlı tartışmalar yürütmüş, kitaplar yazmış ve siyasal alana dair oldukça hacimli bir külliyat ortaya koymuş ve koymaya da devam etmektedir.

Habermas'ın dil sosyolojisi, her ne kadar sosyolojik ve dilbilimsel kaygıları barındırsa da söz konusu kaygıları motive eden amacın siyasal amaçlar olduğunu söylemek mümkündür. İEK gibi son derece teorik bir çalışmanın siyasal bir konumlandırmayı, sosyal bilimler alanında temellendirme girişimi olarak okumak; kurama siyasal olarak ne derece pratik amaçların eşlik ettiğini görmek açısından önemlidir. Nitekim klasik çalışmanın önsözünde söz konusu siyasal endişelere, yeni muhafazakârlar üzerinden işaret edilmiştir (Habermas, 2001: 20). Habermas, Bourdieu'dan farklı olarak siyasal bir sistem önerir: *müzakereci demokrasi*.

Müzakereci demokrasi (deliberative democracy) modelini Habermas, Avrupa topluluğunu meydana getiren heterojen yapıdaki milli demokrasilerin özellikle küreselleşme ile birlikte karşı karşıya kaldıkları problemlerin çözümü için önerir.⁶² Burada özellikle hukuk devleti kavramının altı çizilerek, azınlıkların haklarına riayet edecek biçimde bir arada yaşamının ancak müzakereci demokrasiyle mümkün

⁶² Bu bağlamda Habermas'ın teorisinin ve siyasal tezahürlerinin oldukça batı merkezli olduğu eleştirisi sıklıkla yapılır. Habermas'ı Avrupa merkezlilik üzerinden eleştirilerin bir değerlendirmesi için bkz. (Timur, *a.g.e.*, ss. 265-273).

olabileceği ifade edilir. Aşağıda Habermas'ın bu demokrasi modeliyle ilgili tartışma yürütürken; konunun ayrıntılarına girilmeyecektir. Kendimizi siyasal problemin, sosyolojik dil kavrayışıyla nasıl ilişkilendirildiği kadarıyla sınırlandırıyoruz. Böylece Habermas'ın dil çözümlemelerinin siyasal anlamda nasıl bir nihai ufka matuf olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu, nihayetinde Habermas için farklı toplulukların bir arada nasıl yaşayabileceği problemine yönelik siyasal bir programdır.

Habermas müzakereci demokrasi modeli, iki modele karşı, bir anlamda onları sentezleyerek ortaya koyar (Habermas, 2012: ss. 151-167). Habermas'ın siyasal modelinin kalbinde müzakere yani iletişim bulunur. Bu modelde kamusal, hukuk devleti, rasyonel argümanlara dayandırılmış meşruluk, sivil toplum gibi unsurlar bilhassa önemlidir ve ön planda tutulur. İlgili bölümde de ifade edildiği gibi iletişimsel eylemin toplumsal entegrasyon gücü, “somut geleneklerle ve çıkarlarla iç içe geçmiş olan tikel yaşam tarzları ve yaşam dünyaları”da konuşlanır. Yaşantı dünyasının dayanışmacılığı “iktidar ve çıkar dengesini sağlayan demokratik süreçlerin yer aldığı siyasal düzleme” dolaylı bir şekilde taşınır (Habermas, 2013: 41). Yaşantı dünyası ile siyasal düzlem arasındaki dolayımlayıcı unsur kamusal alandır⁶³ (*a.g.e.*, 52; Habermas, 2012: 152). Müzakereci demokrasi, bir anlamda kamusal alanın iletişimsel doğasının siyasal alanda etkinlik kazanma sürecini ve işlerlik mekanizmalarını ifade eder. Habermas, bu bağlamı B. Manin üzerinden şu şekilde ifade eder:

Hem liberal teorilere hem de demokratik teoriye ortak olan perspektifi radikal bir biçimde değiştirmek zorunludur. Meşruluğun kaynağı, bireylerin önceden belirlenmiş iradesi değildir; daha ziyade bu iradenin oluşması, yani bizzat müzakere edilme sürecidir... Meşru bir karar genelin iradesini temsil etmez, ancak genelin müzakeresinden ortaya çıkan bir karardır. Zaten biçimlenmiş iradelerin toplamından çok, meşruluğunu sonuca bağlayan herkesin iradesinin biçimlendiği bir süreçtir. Müzakere ilkesi hem bireyci hem de demokratiktir... Uzun bir geleneğe ters düşme riskini alarak, meşru yasanın genel iradenin ifadesi değil, genel müzakerenin bir sonucu olduğunu kabul etmeliyiz (Manin'den akt. Habermas, *a.g.e.*, 143).

⁶³ Bu dolayımlayıcı unsurun dil ve güç ilişkileri söz konusu olduğunda nasıl bir rol oynadığı aşağıda tartışılacak olan dil ve güç ilişkileri temasında görülecektir.

Habermas, liberal ve cumhuriyetçi demokrasi anlayışlarını karşılaştırıp; müzakereci demokrasi modelini inşa ederken yine müzakere/iletişim unsurunu odak noktası kılarak ikisini sentezler. Ona göre iki model arasındaki en önemli ayrım demokratik sürecin işleyişindeki farklılıktır. Liberal modelde demokratik sürecin işlevi esas itibariyle devletin, toplumun çıkarları doğrultusunda programlamaktır. Bu modelde devlet kamu yönetimi mekanizmasını ifade ederken; toplum, pazar ekonomisine göre yapılanmış ilişkiler sistemini ifade eder. “Siyasetin görevi de [...] toplumsal özel çıkarların, kolektif hedefler için siyasî egemenlik konusunda uzman bir devlet mekanizması karşısında, bir arada toplanması ve kabul ettirilmesidir.” (Habermas, 2012: 151). Cumhuriyetçi model ise, bunun tersi olarak bütüncül bir toplumsallaşma sürecine temel oluşturur. Bu modelde siyaset geleneksel bir yaşam bağlamının yansıması olarak görülür. Birinde “vatandaşların statüsü, devlete ve diğer vatandaşlara karşı sahip olunan özel haklar ölçülerine göre” belirlenirken; diğerinde ise “özel kişilerin kullandığı gibi negatif özgürlükler modeli esasına dayanmamaktadır. Devlet vatandaşlık hakları, özellikle de siyasî katılım ve konuşma hakları, daha çok pozitif özgürlüklerdir. Dışarıdan gelecek baskılardan bağımsız olmanın değil, ortak bir uygulamaya katılmanın güvencesini vermektedir.” (*a.g.e.*, ss. 152-153). Ona göre “kurumsallaştırılmış kamuoyu ve irade oluşumuna meşruluk kazandıran, iletişim koşulları ve işleyişlerdir.” Müzakereci demokrasi modeli tam da bu iletişim koşullarına dayanır. Ona göre siyasi süreç ancak rasyonel iletişim koşulları altında mantıklı sonuçlar üretebilir.

Tartışmacı politikanın işleyişi, demokrasi kavramının normatif çekirdeğine dönüştürülmek istendiğinde iki farklı anlayış elde edilir. Bunlardan birincisi, “ahlâk toplumu olarak cumhuriyetçi kavramla ilgili, diğeri ise ekonomi toplumunun koruyucusu olarak liberal kavramla ilgilidir.” (*a.g.e.*, 158). Habermas, kendisinin önerdiği modelle birlikte üç modeli karşılaştırırken; her zaman önemle üzerinde durduğu “genel seçimleri ve parlamenter kararları belirleyen demokratik kamuoyu ve irade oluşumunu” ifade eden politika boyutundan bir karşılaştırma yapacağını ifade eder (*a.g.e.*, 158). Habermas her iki modelden kendi modelini geliştirmek için bir takım unsurlar alır ve buna karşı olarak bir takım unsurlara karşı çıkar.

Demokratik süreçle, liberal modele göre daha güçlü, cumhuriyetçi modele göre daha zayıf normatif çağrışımlar getiren tartışım kuramı, her iki anlayışın bazı öğelerini benimser ve onları farklı biçimde birleştirir. Tıpkı cumhuriyetçilikteki gibi, kamuoyu ve irade oluşturma sürecini odak noktası haline getirir; fakat hukuk devleti anayasasını ikinci sırada görmez. Tersine, hukuk devleti temel hakları ve ilkelerini, demokratik işleyişteki önemli iletişim koşullarının nasıl kurumsallaştırılabileceğine ilişkin sorunun tutarlı yanıtı olarak algılamaktadır. Tartışım kuramına göre, tartışıma bir siyasetin hayata geçirilmesi, medenî haklarını kolektif olarak kullanabilen bir topluluğa değil, söz konusu işleyişlerin kurumsallaştırılmasına bağlıdır. Artık daha fazla, devlette odaklanmış, hedefler doğrultusunda davranan, büyük ölçekte özne olarak toplumsal bir bütün kavramıyla uğraşmamaktadır. Ayın şekilde bütünü, güç ve çıkar dengelerini pazar ilişkileri modeline göre bilinçsizce düzenleyen anayasa normları sisteminin içerisine yerleştirmez. Vatandaşların selfdeterminasyon uygulamasını toplum bütünündeki bir özneye ilişkilendirme, ya da yasaların anonim egemenliğini rakip öznelerle bağlama eğilimini güden anlayışların tümünü reddeder. (*a.g.e.*, 160).

Habermas'ın modeli, demokrasinin tahakkümden uzak iletişim koşullarını gerektirdiği düşüncesine dayanır. Bu ise ancak, bireylerin toplumun nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda demokratik bir fikir birliğine varmak için rasyonel tartışmalarda birleştiği, kısıtlanmamış bir kamusal alan vizyonu ile mümkündür (Best, 1995: 150). O, demokrasinin merkezine koyduğu müzakere kavramının, siyasal hareketliliğe ve bir üretici güç olan iletişimin kullanımına güvendiği konusunda emindir (Habermas, 2013: 44). Habermas, 18. ve 19. yüzyılın başlarındaki gelişmelerin tarihsel bağlamından hareketle incelediği burjuva kamusal alanının müzakereci demokrasi için önemli bir empirik eşik olduğunu düşündüğü için, sivil toplumu ve devleti birbirinden ayırır ve sivil toplumun merkezine uzlaşmayı, anlaşmayı veya daha isabetli bir ifadeyle en iyi argümanın rasyonel gücünü koyar. Bu, devlet ve piyasa alt sistemlerinin statü ve paraya dayanan meşruiyetlerinin tamamen rasyonel müzakereye dayanan kamusal alanın siyasal alanda demokratikleşme için bir fırsat olarak görülmesini demektir. Sivil toplum, kanaat oluşturunca toplumsal birlikler üzerinden “devletselleşmiş siyasi partiler gibi yönetsel sisteme dâhil değiller, ama doğrudan kamusal iletişime katılma yoluyla [...] kamusal tartışmaya zımni bir katkı getirdikleri için, basın yayın alanındaki nüfusları üzerinden siyasal etkilere yol açıyorlar.” (Habermas, 2013: 52). Böylece, kamusal alan siyasal özgürlük için bir imkân yaratmış olur.

Kamusal alanın eyleme geçme kapasitesi sınırlı da olsa, karar verme noktasında herhangi bir baskı altında olmamasından dolayı özellikle siyasal anlamda önemli bir konumdadır. Flynn'in de ifade ettiği gibi "kurumsallaşmış siyasal sistem tek başına ilgili bilgi akışını sağlayamadığı gibi, her zaman ele alınması gereken sorunları tespit etme yeteneğine de sahip değildir. Bundan dolayı müzakereci demokrasinin siyasal başarısı "bir 'keşif bağlamı' olarak hareket eden kurumsallaşmamış kamusal alanlara bağlıdır." (Flynn, 2004: 140). Yine Flynn'ye göre kamusal alanın üç önemli normatif boyutu bulunur. Bunlar sırasıyla şu şekildedir: i- onun iletişimsel ve örgütsel bir yapısı vardır; ii- müzakereci bir siyaset içindeki müzakereci rolünü yerine getirmek için gereken kapasitelere sahiptir ve iii- nitelikli sonuçlar veya etkiler kamusal alan tarafından üretilir. Ona göre özellikle üçüncü unsur kamusal alanın iletişimsel gücün hayati rolünü ortaya çıkarır. Bu üç boyut bağlamında müzakereci demokrasi modelinde yasanın muhataplarının aynı zamanda yasayı yapanlar olması talebi, resmi müzakereci organlar ile gayri resmi kamusal alan arasındaki etkileşimde yatmaktadır. "Yine söylem-teorik modelinin, çıkarların birleştirilmesine dayalı klasik liberal modelden daha fazla politika gerektirdiğini görüyoruz. Cumhuriyetçi model gibi, müzakereyi gerektirir ancak etik uzlaşmayı hedefleyen müzakereyi gerektirmez." (a.g.m., ss. 142-143). Habermas'ın modelini dil kavrayışına bağlayan neden yalnızca onun *müzakere* ifadesi altında nitelendirilmesi değildir. Bu model aynı zamanda Habermas'ın ideal konuşma durumu olarak ifade ettiği karşı olgusal unsurla da sıkı bir ilişki içindedir. Bireylerin vatandaşlık vasfıyla sosyal politikayı belirleyebildiği özgün bir alan olan kamusal alanın varlığı; engellenmemiş, zora dayanmayan, manipüle edilmemiş söylem koşullarını gerektirir ve bu da Habermas'ın ideal konuşma durumunun kritik rolüne işaret eder. Başka bir deyişle özgürleştirici dürtü dilin doğasında bulunur ve bunun gerçekleşmesi kısıtlanmamış, çarpıtılmamış iletişimin koşullarına bağlıdır. Bu doğrultuda Habermas için sosyal teorinin temel görevlerinden birisi, "kapitalist toplum içindeki çarpık iletişim koşullarını analiz etmek, eleştirel bilincin gelişimini ilerletmek ve sivil katılımı derinleştirebilecek ve sosyal kurumları demokratikleştirebilecek bir hareketin başlatılmasına yardımcı olmaktır." İdeal konuşma durumu kavramsallaştırması kapitalist toplumda çarpıtılmış, manipüle edilmiş iletişim biçimlerine karşı eleştirel potansiyelini ve demokratik özgürlük idealini ifade eder. Böylece iletişim ve geçerlilik iddialarının tesisi, sosyal ve siyasal

ilerleme fikrine rehberlik edebilecek karşı-olgusal bir koşul olarak konumlandırılır (Best, 1995: ss. 151-154).

Özetle, Habermas sosyolojik teorisinin teçhizatındaki kavramlarla tutarlı bir biçimde siyasal olarak konumlanır. Bu açıdan onun en soyut tartışmalarının dahi belirli bir siyasal konumlanma güdümünde iş gördüğünü söylemek mümkündür. Siyasal konumu ve sosyolojik teorisinin en temel bileşkesi dildir. Habermas'ın siyasal konumunu bilmek, her şeyden önce oldukça zor anlaşılan teorisinin daha kolay anlaşılmasını sağlar. Bunun temel nedeni en soyut ve girift tartışmalarının bile siyasal bir ufka hasredilebilecek unsurları yine kendisinin bize sunmuş olmasındandır.

Bourdieu ve Habermas'ın siyasal konumlanmaları dil çözümlemelerinin anlaşılması için önemlidir. Burada aslında her iki isim siyasal tahayyül açısından birbirlerine yaklaşır ama teorilerindeki içkin unsurlardan dolayı birbirlerinden uzaklaşırlar. Yakınlaşma, Bourdieu'nün akla ve evrenselliğe yönelik tutumunun farklı iki okumaya imkân tanınmasına bağlı olarak eleştiriye açıktır. Bourdieu en az Habermas kadar akla güvenme noktasında ona yakın durur. Fakat aklın tarihsel olduğunu ifade eder ve evrensel olana bir mücadele neticesinde ulaşılabileceğini söyleyerek Habermas'tan oldukça uzaklaşır. Dolayısıyla birisinin başlangıçta temel bir varsayım olarak kabul ettiği zemin diğeri için bir anlamda belirli koşullar altında verilen mücadelelerle inşa edilmesi gerekir. Bu açıdan her ne kadar ilk bakışta oldukça benzer, yakın bir duruş olduğu şeklinde bir intiba olsa da temel varsayımlar dikkate alındığında buradaki yakınlaşmaya ihtiyatlı bir pozisyon almak gerekir.

Diğer yandan Bourdieu'nün siyasal konumlanması bir yönetim biçimi önerisi ortaya koyma anlamında Habermas gibi değildir. Habermas devlet mekanizması ile vatandaş arasında bir uzlaşma için çabalar ve bu çabayı da müzakereci demokrasi olarak nitelendirerek bir yönetim modeli ortaya koyar. Bourdieu'de ise Habermas gibi taraflar arasında bir uzlaşım çabası yoktur. Tersine Bourdieu açısından devlet sembolik şiddetin ve tahakkümün temel belirleyicisi konumundadır. Buna bağlı olarak Habermas'ın çözüm olarak ortaya koyduğu modelin Bourdieu için sorunsallaştırılması gerektiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda Bourdieu'den Habermas'ın ortaya koyduğu da dâhil tüm siyasal yönetim modellerine eleştirel

yaklaşması beklenir – ki teorisinde bununla ilgili analizler mevcuttur.⁶⁴ İkisinin de teorilerinin dayandığı bir uç nokta vardır ve bu radikal olarak siyasal konumlanmayla ilgilidir. Bourdieu bunu *rasyonalist ütopyacılık* olarak nitelendirirken; Habermas *ideal konuşma durumu* olarak kavramsallaştırır. Habermas'ın siyasal konumlanmasının dil çözümlemeleriyle bağlantısı açık ve barizdir. Fakat Bourdieu'de söz konusu bağlantı dolayımolarak ortaya konulabilir ancak. Bu dolayımolaranın özellikle devlet ve sembolik şiddet üzerinden kurulabildiği ifade edilmişti. Bourdieu'nün yapısal-inşacı teorisi içerisinde tahakküm ilişkilerinin yeniden üretilmesi ve sembolik şiddetle işlenmesi teorisinin bir özgürlük edimi olarak faillığe kapalı olduğu algısına neden olmuştur. Her dilsel ilişkinin bir tahakküm biçimi içermesi ve bundan dolayı da sembolik şiddet olarak görülmesi teorisinde dilsel faillığe alan açılmadığı eleştirine zemin hazırlamıştır. Bizce Bourdieu'da dilsel faillığe alan açmanın yolu siyasal ve entelektüel konumlanması üzerinden gerçekleştirilebilir. Bunu ortaya koymak zor olsa da onun dil çözümlemelerine yeni bir pencere açacaktır.

4.3. Dil Çözümlemelerinin Genel Değerlendirmesi

Bourdieu ve Habermas'ın dil çözümlemeleri birçok bakımdan farklılık göstermesine rağmen aralarında gözardı edilemeyecek benzerlikler de bulunur. Buraya kadar farklılıklar ve benzerlikler iki düzlemde gösterilmeye çalışıldı. İlk düzlem siyasal konumlanmaya dayandırılırken; ikinci düzlemin sosyal bilimleri anlamlandırma çabalarına gömülü olduğu ifade edildi ve tartışıldı. Bourdieu'nün dil problemini ele alma biçimi genel sosyolojisinin derin izlerini taşır. Bu açıdan dil üzerine çözümlemeleri sosyolojik teorisiyle uyumludur. Diğer yandan Habermas'ın teorisindeki değişimin dile göre şekillendiği biçimiyle ortaya konuldu. İkinci düzlemde Bourdieu'de dil, çalışma yaptığı diğer alanlar gibi bir alan konumundayken; Habermas'ta ise bütün sosyolojisinin üzerine inşa edildiği bir temeldir. Bize göre Habermas'ın dil felsefesinden ve hermenutikten bu denli etkilenmesinin ana nedeni de dili bir kıstas olarak teorisinin merkezine koymasındandır. Ontolojik olarak Bourdieu dilin sosyo-ontolojik konumunu çeşitli düzeylerde güç ilişkileri üzerinden

⁶⁴ Bunun en somut örneğini devlet ve neoliberalizm üzerine çalışmalarında görmek mümkündür (bkz. Bourdieu, 2015c; 2015e)

temellendirirken; Habermas, dili normatif-ontolojik bir uzlaşma bağlamında temellendirir. Epistemolojik olarak Bourdieu'ye göre bilgi tarihsel-ampirik koşullara gömülü iken; Habermas'ta bilgi eleştirel akılla evrenselleştirilebilir bir yapıdır. Bu epistemolojik konumun önemli çıktısı, dil analizlerinde benimsenen metodolojik tutumlarda görülmektedir. Bu doğrultuda Bourdieu, özellikle eğitim ve kültürel pratikler üzerinden eşitsizliklerin kendisinde düğümlendiği tahakküm mekanizmalarını işfa etmek iken; Habermas, özellikle kamusal alan üzerinden birlikte yaşama probleminin çözümüne yönelik demokratik diyalog ve katılımcı meşruiyet süreçlerini iletişim üzerinden çözümlemektedir. Aşağıdaki tablo iki sosyoloğun dile ilişkin görüşlerini genel hatlarıyla çerçevelemektedir.

Temel Kriterler	Pierre Bourdieu	Jürgen Habermas
Dil Kavrayışları	Dil, bir mücadele, çatışma nesnesidir. Dil, çeşitli güç mekanizmalarının yeniden üretim araçlarından birisidir.	Dil, bir anlaşma, uzlaşma zemidir. Dil, dünyaya dair iddiaları (nesnel, toplumsal, öznel) tartışmaya açar.
Dilin Temel İşlevi	Dil, sembolik sermayenin taşıyıcısıdır; Eğitim sistemi gibi kurumlar, meşru dili tanımlayarak sınıfsal eşitsizlikleri yeniden üretir.	Dil, bir iletişim aracıdır; anlama ve uzlaşma amacı taşır. İletişimsel rasyonalite, eşitlikçi ve adil bir kamusal alanın temel koşuludur.
Dil ve Toplumsal Yapı	Dilsel pratikler, toplumsal yapılar ve habitus tarafından belirlenir. Failin toplumsal konumu ve meşruiyeti konuşma eylemini belirler; konuşma, sahip olunan sembolik sermaye biçimlerine göre değer kazanır.	Dilsel etkileşimler, toplumsal rasyonaliteyi ve meşruiyeti mümkün kılar. Konuşma, eşit koşullarda anlamlı, akılcı ve argümantasyona dayalı geçerlilik iddialarına göre değerlendirilir ve toplumsallığa indirgenemez.
Dil ve Güç İlişkisi	Dilsel ifadeler, sembolik güç ilişkileri içinde değer kazanır; dilsel ifadeler sembolik güç uygular.	Rasyonel ve meşru iletişimsel eylem güç ilişkilerinden bağımsız olarak analiz edilebilir; ideal konuşma durumu mümkündür.

Tablo 3: Bourdieu ve Habermas'ın dil kavrayışlarının karşılaştırılması

Bourdieu'de dil bir çatışma, mücadele *nesnesi* iken; Habermas'ta bir anlaşma, uzlaşma *zeminidir*. Bourdieu'de dil, toplumsal ayrımın kendisinde belirginleştiği bir sosyal olguyken; Habermas'ta dil, toplumsal bir olgu olmasının yanı sıra belirli koşullar sağlandığında çatışmaların içerisinde uzlaşıya vardığı bir *teloftur*. Bourdieu her ne kadar dilin toplumsal olmayan, yani gramatik boyutunu inkâr etmese de yine de toplumsal eşitsizliğin, tahakküm mekanizmalarının kendisinde tezahür etmesinden

dolayı öncelikli olarak odağını söz konusu ikinci boyuta verir (Bourdieu, 1991a; 1991b; 1991c; 2015c; 2016a). Habermas ise dili toplumsal bir olgu olarak görür ve fakat esas olarak dilde olduğunu iddia ettiği uzlaşıya varma *telosunu* daha fazla odağına alır (Habermas, 1989; 1999; 2001; 2011). Bourdieu, genel anlamda dili toplumsal yapıların, güç ilişkilerinin ve sınıfsal ayrımların sürdürülmesinde, pekiştirilmesinde ve yeniden üretilmesinde çok önemli bir unsur hatta bazı alanlarda, örneğin eğitim alanında bir araç olarak görür. Buna karşılık Habermas, kamusal alanda dilin rasyonel bir biçimde kullanmasının toplumsal eşitsizlikleri aşma gücüne ve toplumsal değişimleri yaratma potansiyeline sahip olduğunu düşünür. Bu anlamda Habermas açısından dil; toplumsal yapılara, güç ilişkilerine ve sınıfsal ayrımlara indirgenemezdir. Bu indirgenemezlik, dilin bir *telosa* sahip olmasıyla yakından ilişkilidir.

Dilin, sosyal yapılarla, kişiler arası ilişkilerle olan bağlantılarını anlamaya ve çözümleyen çalışan Bourdieu ve Habermas, dilin toplumsallık içerisinde, en genel anlamıyla oynadığı rolü farklı perspektiflerden ele almışlardır. Dil düzleminde iki ismin birbirlerine yakınlaştıkları noktalar olmasına rağmen, temelde muhtelif bağlamlarla ilişkilendirilebilecek büyük farklılıklar bulunur. *Dil ve toplumsal yapı*, *dil* ve *güç* gibi bağlamlar söz konusu farklılıkların tevarüs ettiği temalardandır. İki sosyoloğun dil sosyolojilerinin; toplumsal yapı ve güç ilişkileri gibi genel sosyolojinin temel alanlarında farklı düşüncelere sahip olmaları, dilin sosyolojinin bir inceleme nesnesi kılınmasının bize oldukça verimli bir düşünce yelpazesini sunacağı aşikâr. Bu bağlamda karşılaştırmalı bir okuma, toplumsal yapıların, güç ilişkilerinin ve sosyal dönüşümlerin dille ilişkili olarak nasıl şekillendiğini ve dilin bu unsurlarla nasıl bir ilişkisi olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır.

Dil problemi bağlamında iki isim arasındaki benzerlikler gösterilirken ikisinin birbirlerine farklı bağlamlarda yakınlaştığını söylemek mümkündür. Bourdieu’de bu yakınlaşma aklın çifte bir okumaya müsait biçimde tartışılması sebebiyle olduğu yukarıda tartışıldı. Elbette Bourdieu, Habermas’la yakın bir pozisyonda olduğunu kabul etmez. Nitekim Habermas’a yapmış olduğu atıfların çoğu rasyonellik ve uzlaşım dolayımında dil problemine yaklaşım tarzı üzerinedir ve eleştiri niteliğindedir (bkz.

Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, 188; 2016e: ss. 83-84, 99, 104, ss. 130-133, ss. 147-148; 1991d: ss. 107-108; 1991e: 257). Bu, Bourdieu ve Habermas karşılaştırmasında Bourdieu'ye rağmen Habermas ile benzerlikler tespit edilmesi anlamına gelir ve bilimsel akla güven bağlamında meşrudur. Her iki ismin siyasal konumlanmalarını tartışmak her ne kadar öncelikle dile ilişkin farklılıklarının köklendiği siyasal pozisyonların etkisini göstermek olsa da bazı bağlamlarda ikisinin nasıl ve hangi açılardan birbirlerine yakınlaştırılabileceğini gösterme amacını taşımaktadır.

Yukarıda ortaya konulan farklılıklarla birlikte çözümlemelerinin ayrıntısına girildiğinde farklı bağlamlarda ikisi arasında dil konusunda başka benzerlikler de kurulabilir. Örneğin Susen, meta-teorik düzlem pahasına birçok benzerlik ortaya koyar. Ona göre her ikisi de dilin beş temel özelliği üzerinde uzlaşır: i- Dil, dilsel yeterlilik ile dilsel çevre arasındaki diyalektik ilişkinin bir ürünüdür. İkisinde de dilsel yeterlilik ve dilsel çevre dilin ikili doğasına işaret eder. ii- Dil, dilsel yetkinlik ile dilsel uygulama arasındaki karşılıklı bağımlı ilişkinin bir ürünüdür. İkisi de dilin, dilsel yeterliliğe ve performansa dayalı doğası üzerinde durur. iii- Dil toplumsal gerçekliğin kurucu bir bileşenidir. İkisi de dilin toplumsala kök saldıgını kabul eder ve bundan dolayı *yorumsamacı idealizme* ve *saf dilbilimin* her türlü biçimine karşı çıkarlar. iv- Toplumsal gerçeklik güç ilişkileriyle doludur ve güç ilişkileri dil üzerinden tezahür eder. v- Her ikisi de dili bir iletişim aracı olarak kabul eder ve dili öznelarası ilişkiselliğin tanımlayıcı gücü olarak görürler (Susen, 2007: 240). Bu benzerlikleri biraz da iki ismin dili sosyolojikleştirmeleri için gerekli olan sosyolojik iç görüden kaynaklandığı biçiminde okumak mümkündür. Dolayısıyla bu anlamda benzerlik iki ismin dil çözümlerini aynı doğrultuda yaptıkları anlamına gelmez. Bunlar daha çok ikisinin sosyolojiye “sadık” olmalarından dolayıdır. Nitekim benzerlik olarak görülen bu unsurlar, içeriksel bir benzerlikten ziyade aynı alan, yani sosyoloji içerisinde çözümleme yapmalarından dolayıdır.

Dili sosyolojinin bir nesnesi kılmak, Susen'in ortaya koyduğu unsurların bir anlamda kabul edilme zorunluluğundan kaynaklanır. Nitekim bu çalışmanın ilk bölümünde tartışıldığı gibi dili sosyolojinin bir inceleme nesnesi olarak görmek, genel anlamda sosyolojinin sosyologdan talep ettiği bazı unsurlarla nesneyi yeniden inşa

etmeyi gerektirir. Aşağıda iki temel tema üzerinden Bourdieu ve Habermas'ın dil sosyolojileri karşılaştırılacaktır. Bourdieu ve Habermas'ın dil çözümlemeleri dikkate alındığında bu ana temaların önemli ve belirleyici olduğunu düşünüyoruz. Bunlar dil ve toplumsal yapı; dil ve güç ilişkileri temalarıdır. Bu temalara ilave olarak, örneğin dil ve ideoloji, dil ve cinsiyet, dil ve kimlik, dil ve faillik vb. gibi temalar da eklenebilirdi. Fakat hem iki ismin karşılaştırılmasında hem de genel sosyolojik intibai gösterdiği düşüncesinden dolayı bu iki temada yoğunlaşmanın problemimiz açısından yeterli olduğunu düşünüyoruz.

4.3.1. Dil ve Toplumsal Yapı

Dili sosyolojinin bir nesnesi kılmak her şeyden önce onu zorunlu olarak toplumsal yapıyla ilişki olarak görmeyi gerektirir. Burada dil, toplumsal yapının asli bir unsuru olarak kabul edilir. Bu, dil ister toplumsal yapıdan etkilenen, ister toplumsal yapıyı etkileyen isterse de ikisi arasında karşılıklı bir ilişki olduğuyla bağlantılı olarak düşünülün söz konusu asli unsur olma durumu geçerliliğini korur. Vurgu farklılıkları dili sosyolojinin dışına çıkarmaz. Yalnızca benimsenen metodolojik ve epistemolojik tutumlardaki farklılıklara işaret eder. Sosyolojideki birçok kavram toplumsal yapı içerisinde değerlendirilebileceği için dil ve toplumsal yapı temel bir tema olarak görülebilir.

Bourdieu'de dilin toplumsal yapıyla ilişkisi habitus ve alan kavramlarıyla gerçekleştirilir. Yani dil çözümlemeleri genel teorisine içkindir. Dil çözümlemeleri iki temel düzeyde çerçevelendirilir. Birinci düzey, dilsel habitus düzlemidir. Bu düzey genel teorisinde habitus kavramsallaştırmasının dilsel alana bir yansımasıdır. Bu düzeyde dilin toplumsallıkla daha organik bir ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Çünkü toplumsallaşmanın ilk düzeyi burada gerçekleşir ve dil, toplumsallaşmanın temel unsurlarından biri olarak karşımıza çıkar. Nitekim Bourdieu'nün dilbilime eleştirilerinin ilk aşaması buradan gerçekleştirilmiştir. Bourdieu'nün yetkinlik kavramından farklı olarak dilsel habitusu, toplumsal koşulların sonuçlarıyla açıklaması toplumsal yapının dil ve kullanımı üzerinde ne denli etkili olduğunu gösterme çabasıdır. Sosyolojik teorisinin sıkı dokunmuş kavramsal inşaları dil bağlamında değerlendirildiğinde bunun dil ve toplumsal yapı arasında kurulan sıkı bir ilişkiyi beraberinde getirdiği görülür.

Bourdieu, dilin toplumsal yapıyla ilişkisini birbirleriyle ilişkili ve fakat birbirlerine indirgenemeyen iki boyutta analiz eder. Her iki boyut en genel anlamda Bourdieu açısından sosyal gerçekliğin iki boyutuyla ilişkilidir. Bilindiği gibi Bourdieu için toplumsal gerçeklik iki biçimde ve iki defa var olur. Habitus ve alan toplumsal gerçekliğin var olduğu iki rafine düzeydir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 118). Dil, bir yandan sosyalleşmeyle birlikte bireyin toplumsallıkla ilişkisini kuran ve sosyal ilişkilerin bir motoru olarak “otantik” bağlamda işleyen bir mekanizma iken; diğer yandan bu mekanizmanın toplumsallık içerisinde belirli alanlarda nasıl ve ne kadar işler olabileceğinin belirli nesnel ölçülerini verebilen bir nesne konumundadır. İlk boyutuyla, yani habitus boyutuyla Bourdieu dili, Durkheimvari bir perspektifle açıklarken; ikinci boyutuyla, yani alan boyutuyla da Weberyan bir tarzda bir çözümleme yapmaktadır. Elbette Bourdieu’nün dil çözümlemelerine bakıldığında her ne kadar teorisinin işler olmasından dolayı ilk boyutu daimi olarak sosyolojisinin içerisinde tutsa da analizlerinin özellikle devlet üzerine daha fazla durdukça dil analizlerinin de büyük oranda ikinci boyutla incelendiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında Bourdieu dil ve toplumsal yapı ilişkisini çözümlemede Durkheimci anlamda bir toplum fikri yerine giderek Weberci anlamda devlet düşüncesinin revize edilmiş bir biçimini daha fazla dikkate almaktadır (Bourdieu, 2015c: 156, 198, 222, 411). Böylece, Bourdieu için dilsel habitus, artık dilsel piyasa ile olan ilişkisi nispetinde ele alınmaktadır. İlişkisel mantıkla Bourdieu herhangi bir dilsel ifadeyi ve/ya söylemin çözümlemişini dilsel habitus ve dilsel piyasa kesişiminin bir toplamı olarak görmektedir. Dilin, dilsel piyasal boyutuna daha çok odaklanmasıyla yapılan analizin “otantik” bir dil toplum ilişkisinden daha politik bir mücadele nesnesi olarak görülmesi sonucunu doğurur. Dolayısıyla Bourdieu için toplumsal yapı ile dil ilişkisi meşru fiziksel ve sembolik şiddetle donanmış siyasal bir mekanizma olarak devleti zorunlu bir analiz düzlemi kılar. Bourdieu, çalışmalarında bu durumun en açık olgusal karşılığı eğitim sistemidir. Nitekim çalışmalarının dil ile ilişkisinin büyük çoğunluğunun eğitim sosyolojisi alanından olması tesadüf değildir.

Bourdieu’nün dil analizlerinin başlangıcını oluşturan dilbilimine yönelik eleştirileri dil ve toplumsal yapı arasındaki ilişkinin göz ardı edilmesi ya da epifenomen kılınmasına yöneliktir. Onun dili bir sermaye olarak görmesi ve failin

dilsel habitusunun belirli bir alanda ne derece bir sermaye olarak görüldüğü problemi dil çözümlerinin toplumsal yapılarla sıkı bir ilişkisinin inşa edilmesiyle gerçekleşmiştir. Örneğin ulusal okul sistemi söz konusu problemin farklı bağlamlarını görebileceğimiz bir alandır. Farklı sınıfsal yapılardan faillerin eğitim sistemi içerisinde standartlaştırılan bir dille ilişki kurmaları, kendi dilsel habituslarının bir sermaye olarak ne derece işler olduğunu görmek açısından iyi bir alandır. Diploma bu bağlamda dilin bir sermaye niteliğine sahip olduğu en iyi göstergedir. Diploma öğrencilerin dil sermayesinin bir derecelendirilmesini ifade eder. Bir dilsel sermayeye erişim yalnızca konuşan kişinin kendini belirli bir dil üzerinden kurmasına değil, belirli bir konuşma topluluğuna ait olma duygusunun geliştirilmesi kapasitesine de bağlıdır.

Bourdieu dil ve toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi analiz ederken çıkar kavramını bilhassa kullanmayı tercih eder. Çünkü onun için ister eğitim sisteminde olsun ister günlük dilsel alışverişler alanında olsun her dil kullanımı belirli çıkarlara duyarlıdır. Bourdieu açısından her dilsel etkileşim hem makro anlamda, örneğin eğitim sisteminde hem de mikro anlamda, örneğin günlük dilsel etkileşimler; hem ifade ettiği hem de yeniden üretilmesine katkı sunduğu toplumsal yapının izini taşır. Farklı sınıfsal yapıların dil üzerinde etkileri büyüktür. Bourdieu toplumsal yapıların yeniden üretilmesinde dilin merkezi bir konumda olduğunu da ifade eder. Bourdieu açısından dil, hem toplumsal yapıların etkisi altında olduğu için onların izlerini taşır hem de onların yeniden üretilmesine katkı sağlar. Kısacası dilsel beceri ve dilsel sermaye faillerin sosyal sınıflarını ve toplumsal konumlanmalarının tespit edilmesinde önemli bir etmendir. Yine toplumdaki dilsel eşitsizlikler Bourdieu’de bizzat dilin kaynaklanmasa da toplumsal yapıyı belirler. Dil sosyal sınıfları, etnik toplulukları ve cinsiyetleri ayrıştırmada önemli işlevlere sahiptir. En genel anlamda dil, toplumsal yapıyı sürdürme ve yeniden üretme işlevine sahip bir mekanizma olarak görülür.

Habermas dilin toplumsal yapıdaki yerini ve toplumsal yapıyla ilişkisini kamusal alan kavramı üzerinden kurmaktadır. Ona göre dil kamusal alanda toplumsal yapıları eleştirme ve dönüştürme potansiyeline sahiptir. Dil, toplumsal normların sorgulandığı ve daha eşitlikçi ve adil bir sosyal yapının inşa edilebileceği bir kamusal

tartışma aracıdır. Dilin merkezi konumu, dilin ideal kullanımının toplumsal yapıları dönüştürmeye olan etkisiyle ve toplumsal eşitsizliklere karşı bir mücadele dayanağı olmasıyla doğru orantılıdır.

Habermas'a göre kamusal alan bireylerin özel hayatlarından bağımsız olarak birbirleriyle iletişim kurabildikleri, rasyonel tartışmalar yapabildikleri bir alan olarak tarihsel süreç içerisinde oluşmuştur. Dilin kamusal alanda merkezi bir rolü vardır. Bu rol, bireylerin kamusal alanda eşit ve adil bir biçimde iletişim kurabilmelerini sağlamaktadır. Habermas'ın çalışmalarının siyasal bir ufku olduğu için dil, toplumun demokratik yapısının temelini sağlayan rasyonel iletişim ve anlaşmayı mümkün kılar. Diğer bir ifadeyle Habermas için dil olmaksızın eşit bir zeminde rasyonel bir tartışma yapılamaz. Bu anlamıyla dil, toplumsal düzeni ve adaleti inşa etme kapasitesini içerisinde barındırır.

Dilin toplumsal yapıyla olan ilişkisi özellikle kendi teorisini üzerine inşa ettiği iki temel ayrım olan sistem ve yaşantı dünyası ayrımından yaşantı dünyasına kök salmıştır. Çünkü iletişimsel eylem, yani dil her zaman yaşantı dünyasının ufkunda hareket eder, onun arka planını oluşturur (Habermas, 2001: 556). Dolayısıyla Habermas dil ve toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi doğrudan yaşantı dünyası üzerinden kurar. Yaşantı dünyası dilin toplumsal yapı içerisindeki yerini ve ilişkisini çerçevelendirir, bu açıdan da dil ve toplumsal yapı arasındaki organik ilişkiyi işaret eder. Habermas açısından dil tartışmasının ampirik temelini kamusal alanda düğümlenmesi, dilin toplumsal yapı içerisindeki yerinin, rolünün ve ilişkisinin evrimsel olarak yaşantı dünyasının yapısal farklılaşmayla rasyonel bir iletişim zeminini bulmasıyla paraleldir. Habermas'a göre yaşantı dünyasının üç yapısal bileşeni; kültür, toplum ve kişilik iletişimsel gündelik yaşam pratikleri ağı içerisinde iç içe geçmiş etkileşimlerle kendilerini yeniden üretebildikleri ortamları oluşturur. Dilin toplumsal yapı içerisindeki yeri, rolü ve ilişkisi bu üç unsur üzerinden çerçevelendirilir. Kültürel yeniden üretim, anlam ve içeriğin anlamsal boyutuna; sosyal bütünleşme toplumsal mekân boyutuna; sosyalleşme ise tarihsel zaman boyutuna karşılık gelir. Kültür, toplum ve kişilik genel eylem sisteminin alt sistemleri olarak çerçevelendirilmez. Bunlar dili yapılandırır ve bu doğrultuda kendilerini

yeniden üretirler. Dil ise sosyal bütünleşme, dayanışma ve sosyalleşme aracılığıyla kişisel kimliklerin oluşumuna zemin hazırlar ve geleneğe ve kültürel bilginin yenilenmesine önayak olur (*a.g.e.*, ss. 170-171). Evrimsel bir perspektifle modern dünyada söz konusu yapısal farklılaşma dil temelinde bir rasyonelleşmeyi beraberinde getirir ve ancak kamusal alanda yapılan rasyonel tartışmalar toplumsal yapıyı piyasa ve bürokrasi hâkimiyetinden kurtarabilir. Dil bağlamında kamusal alanın toplumsal yapı ile ilişkisinin en önemli çıktısı, uzlaşmanın para ve güce dayalı olarak değil; rasyonel ve eşit bir biçimde yapılan tartışmalara göre yapılarak toplumsal yapıyı anlama ve dönüştürmede etkin bir rol oynamasıdır. Habermas'ın amacı dilin güç ve para yerine rasyonel ve eşitlikçi bir biçimde kullanılmasının toplumsal yapıyı şekillendiren potansiyelini ortaya koymaktır. Görüldüğü gibi Habermas dil analizinde, dilin toplumsallıkla olan otantik bağlamına bilhassa önem vermektedir. Dili yaşantı dünyası içerisinde değerlendirmesi bu bağlamda sosyolojik geleneği, dilbilim alanında etkilendiği isimlerle buluşturması gerçekten de dilin otantik bağlamını dikkate aldığı göstermektedir. Fakat Habermas bir ileri adım daha atar ve yaşantı dünyası içerisinde kurmuş olduğu dil nesnesine, kamusal alan üzerinden birlikte yaşama pratiğinin nasıl olacağına yönelik siyasal bir konum atfeder.

Bourdieu ve Habermas dilin toplumsal yapı içerisindeki yerini, rolünü ve ilişkisini farklı bağlamlarda ortaya koymuşlardır. Her ikisi de farklı derecelerde dilin, dilsel yeterlilik ve dilsel çevre arasındaki, dilsel yetkinlik ile dilsel uygulama arasındaki karşılıklı bağımlı ilişkinin bir ürünü olduğu konusunda hem fikirdir. Aslında karşılaştırma için önemli olan ikisinin bunu kabul edip etmemesi değildir. Çünkü daha önemli olan bu kabulden sonra analizin yönünün nereye kaydırıldığıdır. Bourdieu dilin bu iki yönünden birisini kabul edip diğerini reddetme noktasında bir tercih yapmaz. Onun yapmış olduğu tercih, dilin sosyolojik olarak anlaşılması gerektiğinden analizin zorunlu olarak dili belirleyen toplumsal koşullara ve güç ilişkilerine kaydırılmasına yöneliktir. Diğer bir ifadeyle Bourdieu için dil, sadece dile içkin olduğu düşünülen dilsel yeterlilik ve yetkinlikle tanımlanamaz, sosyallik içerisinde esas belirleyici olanın dilin toplumsal açıdan belirli bir sermaye ile donatılmış bir sembolik güç olarak nasıl iş gördüğüdür. Bu soruyla birlikte düşünüldüğünde dilsel yetkinliğin ve yeterliliğin toplumsal olarak belirlendiği

sonucuna da ulaşılabilir (bkz. Bourdieu, 1991a: 37; 1991b: 76; 2016a: 158). Bundan dolayı Bourdieu eğitim üzerine temel çalışmalarında dil problemini kültürel sermaye doğrultusunda operasyonelleştirir (Bourdieu ve Passeron, 2014: ss. 16-51; 2015: ss. 107-140) ve odağına dil piyasasını alır. Habermas, açısından bakıldığında ise onun bu aksiyomların bileşenlerini eşit derecede kabul ettiğini ifade ederken yine de analizde birine öncelik verdiği ortaya çıkar. Ona göre dilsel yeterliliği ve yetkinliği ifade eden dil oyunları grameri, aslında çocukların belirli bir kültüre alıştıkları kuralları içerdiği için dil hiçbir zaman “salt” bir dil değil, bununla birlikte bir praksistir (Habermas, 2011: 286).

Habermas, dilsel yeterlilik ile sosyallik arasındaki ilişkiyi büyük oranda Austin’in söz edimleri kuramı ve Wittgenstein’in dil oyunları kuramı üzerinden temellendirir. Aslında özellikle Austin açısından bakılırsa Habermas’ın dilsel yeterliliğin sosyallik tarafından belirlenmesi fikrine karşıdır. Tersine Austin’in de ifade ettiği gibi bir şeyler söyleme yoluyla bir şeyler yapma anlamında dil ile sosyallik arasındaki ilişkide öncelik dile verilir. Çünkü bir şeyler söyleyerek bir şey yapma becerisi dile içkindir (Habermas, 2001: 308; 1998a: 121). Diğer yandan Habermas dilsel yetkinliğin Bourdieucu anlamda tamamen bir konuma bağlı olmadığını ifade eder. Ona göre etkili konumda bulunan kişilerin sözleri bir makamdan dolayı yetkilendirilmemiştir. Etkili konumda bulunanların sözleri ya da söylemleri *bir görüş birliğine* yol açan güçler sayesinde yetkisel bir etkiye sahiptir. Dahası liderlerin ahlaksal otoritesi gerekçeler ortaya konulmadan, meşrulukları kanıtlanmadan yetkililik problemlidir ve meşruluk krizine yol açar. Tüm bunlar ancak dilsel olana içkin olan rasyonal iletişimsel eylem kanallarıyla işler olabilir (Habermas, 2001: 721). Habermas, dilsel yeterliliğin uygulanmasının prensipte mümkün hale gelmesinin, kendisinin de dilsel olan bir öznelerarasılık yapısına bağlı olduğunu belirtir. Ona göre bu yapı monolojik olarak hâkim olunan dilsel kurallar sistemi ve onun yerine getirilmesinin dil dışı koşulları tarafından oluşturulmaz. Normal *söyleme* katılabilmek için konuşmacının dil yeterliliğine ek olarak iletişimsel yeterlilik olarak ifade edilen temel konuşma niteliklerine ve sembolik etkileşime sahip olması gerekir. Habermas, iletişimsel yeterlilik kavramsallaştırmasını Chomsky’nin dilsel yeterlilik kavramına ek olarak devreye sokar. İletişimsel yeterlilik, ideal konuşma durumunun ustalığı

anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle iletişimsel yeterlilik ideal konuşma durumuyla ilgilidir. Bundan dolayı Habermas diyalog kurucu evrensellerin aynı zamanda karşılıklı anlayışı mümkün kılan öznelerarasılık biçimini ürettiğini ve tanımladığını ifade eder. Habermas ideal konuşma durumu kavramını inşa ederken sistematik olarak çarpıtılmış bir iletişimin gerçekte olup olmadığını veya ne ölçüde gerçekleştiği sorusunu bir kenara bırakır. Çünkü onun için idealleştirme, konuşmanın ve etkileşimin yalnızca dilsel bir organizasyonunu varsayma olgusunda mevcuttur (Habermas, 1970: ss. 369-370). Dolayısıyla Habermas dili sosyolojikleştirirken, Bourdieu gibi dilsel yeterliliğin ve yetkinliğin toplumsal koşullara ve güç ilişkilerine göre belirlendiği şeklinde kendisine göre uç bir konum almaz. Daha orta yerde durma görünümü vermesine rağmen ilgisi her zaman dilsel alanın sosyal alandaki eşitsiz toplumsal koşulların ve güç ilişkilerinin çözülmesi için gereken uzlaşmayı sağlayacağı inancına yöneliktir. Bu Habermas'ta dil ile siyasallık arasındaki eşiktir ve normatiflikle motiflenmiş olduğu söylenebilir.

4. 3. 2. Dil ve Güç İlişkileri

Dil ve güç ilişkisi, Bourdieu ve Habermas dil sosyolojisi altında değerlendirilen çalışmalarının temel problem alanlarından biridir. Çünkü dil, güç ilişkilerinin kendisinde tezahür ettiği bir olgu, çeşitli güç ilişkilerinin aracı ya da mevcut tahakküm ilişkilerinin kendisinde çözümlendiği bir zemin olarak görülebilir. Bu doğrultuda dil sosyolojisinde dilsel pratikler muhtelif güç ilişkilerinden bağımsız değerlendirilemez; nasıl konumlandırılırsa konumlandırılınsın dil, toplumsal yapıların ve ilişkilerin çözülmesinde, pekiştirilmesinde ya da yeniden üretilmesinde güç ilişkileriyle sıkı bir ilişki içerisindedir. Yanı sıra dil kullanımı güç ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Dil ve güç ilişkilerinde dilin çifte bir işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Dil, bir yandan muhtelif tahakküm yapılarının güçlenmesinde ve yeniden üretilmesinde rol oynarken; diğer yandan söz konusu tahakküm yapılarının eleştirilmesine ve dönüştürülmesinde bir zemindir. Bourdieu ve Habermas'ın dil sosyolojilerinde güç, iktidar probleminin dil üzerinden nasıl konumlandırıldığı problemini iki farklı bakış açısıyla çerçevelendirir. Her iki sosyoloğun birbirlerinden en uzak durdukları bağlam dil ve güç temasıdır.

Bir önceki temanın, dil ve toplumsal yapı ilişkisinin dili sosyoloji zeminine taşımak için bir anlamda zorunlu olduğunu ifade ettik. Dil ve güç temasının ise iki sosyoloğun karşılaştırılmasında temel bir tema olmasının nedeni şudur: birisi için dil bitimsiz bir mücadele nesnesi, eşitsizliklerin kendisinde tezahür ettiği bir toplumsal olgu iken; diğeri için dil, mevcut güç ilişkilerinin, anlaşmazlıkların kendisi üzerinden bir uzlaşıya ve çözüme varıldığı bir zemindir. Daha odaklanmış bir biçimde Bourdieu dil ve güç ilişkilerini devlet, sembolik güç, dilbilim, eğitim gibi bazı alanlar ve kavramsal inşalarla analiz ederken; Habermas ise ideoloji, kamusal alan gibi kavramlar üzerinden analiz eder.

Bourdieu'nün dil sosyolojisinde; dil, sınıfsallık temelinde değerlendirildiği için sembolik şiddetin kendisinde tezahür ettiği temel unsurlardan birisidir. Devletin, hâkim sınıfların ve grupların dilde uyguladığı sembolik şiddetle toplumsal yapıdaki eşitsizlikler yeniden üretilir ve perçinlenir. Uygulayan ve maruz kalanların suç ortaklığıyla işleyen sembolik şiddet; güç ilişkileri devlet gibi makro düzeyden, kadın erkek arasındaki ilişkiler gibi mikro düzeye kadar etkilidir.

Bourdieu açısından farklı toplumsal sınıflar kendi çıkarlarına uygun meşru bir sosyal dünya tanımlaması yaparlar ve tabii konumundaki toplumsal sınıflara bu tanımlama belirli mekanizmalarla empoze edilir. Bu süreç sembolik şiddetle tahkim edilir. Ona göre özellikle devlet mekanizması ve eğitim sistemi yoluyla sembolik şiddet en etkileyici biçimde dil üzerinden tezahür eder. Dil bu açıdan artık eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde ve sürdürülmesinde temel bir mücadele nesnesi konumundadır. Dilin devlet tarafından *standartlaştırılması*, standartlaştırılan dilin dil bilimciler tarafından *meşrulaştırılması* ve eğitim yoluyla toplumsal *geçerliliğinin* ve *kullanımının* sağlanması belirli güç ilişkileriyle bağlantılıdır. Bourdieu'ya göre bunun etkili olmasının temel nedeni sürecin sembolik şiddet ile donatılmış olmasıdır. Mücadele artık bir anlamda meşru sembolik şiddetin tekeli elde etme ya da koruma mücadelesidir (Bourdieu, 1991d: 168).

Bourdieu açısından meşru söylem tekeli kurmak, özellikle eğitim, sansür, otosansür gibi belirli mekanizmalar üzerinden sembolik bir şiddet uygulamakla ancak mümkündür. Bu süreç, ona göre sembolik şiddetle uyumlu bir biçimde sembolik bir

güç ile sürdürülür. Sürecin toplumsallaştırılması ise devletin, eğitim sisteminin, akademinin ve dilbilimin adeta üzeri örtülmüş bir koordinasyonu ile gerçekleştirilir. Bir önceki temada -dil ve toplumsal yapı temasında- Bourdieu'nün dil kavrayışının iki boyutu olduğu ve dilin habitus ile olan boyutunun zorunlu olarak devreye sokulduğu ifade edildi. Fakat Bourdieu'nün dil üzerine analizleri derinleştikçe söz konusu habitus boyutunun çalışmalarında ikinci boyut, yani alan boyutu nispetinde var olduğu görülür. Dil ve güç teması, daha çok dilin alan teorisi bağlamında çerçevelendirilmiştir. Çünkü özellikle devlet üzerine yoğunlaştıkça Bourdieu'nün dilin güç ile ilişkisinin alan teorisi içerisinde daha açıklayıcı bir analizin olduğuna ikna olduğu görülür. Bu doğrultuda Bourdieu'da dil ve güç teması bize sınırları güç ilişkileriyle tahkim edilen bir dilsel analiz sunar. Bu, doğal bir toplumsal otantiklik içerisinde gelişimini sürdürdüğü düşünülen dilin, özellikle modern devlet yapısıyla birlikte gittikçe güç ilişkileriyle bir düzenlemeye, gelişime tabi tutulduğu anlamına gelir. Bu bağlamda Bourdieu'nün amacı dilsel güç ilişkileri mekanizmalarını ortaya çıkarmak ve eleştirel sosyal bilim anlayışıyla bir analiz gerçekleştirmektir.

Bourdieu için dilsel güç aynı zamanda bir toplumsal güç problemidir. Bu sebeple dil üzerine çalışmak, makro düzlemdeki toplum üzerine çalışmanın odaklanılmış bir biçimidir. Devlet tarafından standartlaştırılmış bir dilin eğitim üzerinden toplumsallaştırılması resmi dilin egemen olduğu birleşik bir dil piyasasının oluşturulmasını beraberinde getirir. Okul, kamu idareleri, siyasi kurumlar vb. yerler tüm dilsel pratiklerin nesnel olarak ölçüldüğü teorik bir norm halini alır (Bourdieu, 1991c: 45). Bu oluşumlar toplumsal meşruiyeti belirlemede kritik rol oynarlar. Bourdieu açısından “meşruiyet, bireysel veya kolektif bir failin toplumsal olarak tanınma yeteneğinden türetilen sembolik otorite olarak tanımlanabilir (Susen, 2013: 209). Dilsel meşruiyet aynı zamanda temsiliyetin meşruiyeti olduğu için, meşru bir dil, toplumsal dünyanın meşru bir temsilidir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: ss. 246-247). Meşru bir dilin dayatılması, meşru bir dil kapasitesini sağlamlaştırır ve dilsel kapasite, dil meşruiyetine içkin olarak görülür. Bu, dil ve güç teması için son derece önemli bir unsurdur. Çünkü eşitsizliklerin doğallaştırılması ve yeniden üretilmesinin çerçevesi buraya dayandırılır. Şöyle ki; meşru kabul edilen dilsel pratiklere yatkın bir habitusla dünyaya gelen ve sosyalleşen faillerin dilsel kapasiteleri öyle olmayan faillere göre dil

piyahasında daha makbul, geçerli ve dil piyasası kurallarına uyumludur (Bourdieu, 1991c: ss. 58-59). Dolayısıyla Bourdieu açısından güç ilişkileri olmadan dilsel meşruiyete bir değer atfedilemez. Çünkü “meşru dil biçimleri, meşru otoritenin kullanılmasıyla sürdürölür.” (Susan, 2013: 210). Nitekim Bourdieu’nün dil bilimcilere yönelik eleştirilerinin temelinde de onların dilsel meşruiyeti güç ilişkilerinden bağımsız olarak değerlendirmelerine yöneliktir.

Dil ve güç ilişkileri teması Bourdieu’nün dil üzerine çalışmalarında merkezi bir konumdadır. Nitekim dil problemini tartıştığı metinlerinin neredeyse tamamında sembolik güç ve sembolik şiddet problemlerini de ele alır. Yani Bourdieu açısından dilsel etkileşimin olduğı her yerde bir tahakküm ilişkisinin belirverdiğini söylemek mümkündür. Dil piyasasındaki konumlara bağılı olarak dil, faillere sembolik bir güç sağlayabilir ya da sembolik bir şiddet uygulayabilir. Gündelik hayat içerisinde dil ve güç ilişkisinin en yoğun etkileşimi dil piyasasında gerçekleşir. Çünkü dil piyasası sembolik güç üzerindeki mücadelelerin bir ürünüdür. Diğer bir ifadeyle bir dil piyasasından bahsedebilmenin ilk koşulu belirli güç ilişkilerinin dil üzerinden tahkim edildiğinin kabul edilmesidir. Bourdieu’ye göre belirli konuşma biçimleri otorite tarafından kodlanır ve güvence altına alınır. Bourdieu’nün dil çalışmalarında güce önemli bir yer vermesinin önemli bir çıktısı; dilsel ürünlerin ve farklı konuşma pratiklerinin eşit olmadığı bir değer oluşum yasalarının varlığıdır (Bourdieu, 2016a: 152). İlgili bölümde tartışılan yasalar tarihsel olarak güçle sıkı bir ilişki içerisinde olmuş ve cari durumda güç ve tahakküm ilişkileri üzerinden işlemektedir.

Dil ve güç ilişkisini tarihsel olarak temellendiren ve sosyolojik olarak çözümleyen Bourdieu, ilgili çalışmalarında -genel teorisiyle uyumlu bir biçimde- dilbilimcilerden farklı olarak dilsel güç ilişkilerini -dilini iletişim işlevine- öncelemesinin nedeni dilsel güç ilişkilerinin var olduğı durumların henüz iletişim kurulmadan konuşulan durumlar olmasıdır (Bourdieu, 2016a: ss. 150-151). Bu doğrultuda şu temel tez ileri sürölür: tüm dilsel ifadeler gizil de olsa bir güç edimidir ve her dilsel alışveriş bir güç ediminin zorunluluğunu içerir (Bourdieu ve Wacquant: 2003: 140). Tezdeki “gizil” ifadesi sembolik olduğı için görünmeyen ve fakat etkisi gözlemlenebilen sembolik şiddet kavramına atıf yapar. Bourdieu için “her ifade bir tür

sembolik şiddettir.” (Bourdieu, 2016d: 171). Dolayısıyla sosyolojik olarak dili analiz etmek onun güç ile ne tür bir ilişkisinin var olduğunu ortaya koymakla mümkündür. Dilsel bir alışveriş yalnızca iki birey arasında gerçekleşen bir iletişim değildir. Belirli bir toplumsal güce sahip konuşmacı ve söz konusu gücü farklı düzeylerde meşru gören dinleyici arasındaki dilsel bir alışveriş; muhatapların içerisinde bulunduğu gruplar ve/veya sosyal sınıflar arasındaki tarihsel iktidar ilişkilerini de içerir. Fakat söz konusu ilişkiler dilsel alışverişte çoğunlukla görünmez. Ampirik düzeye bağlı kalınarak söz konusu gizil iktidar ilişkilerinin yapısı ifşa edilemez ve dilsel alışverişteki mesajın içeriği anlaşılamaz. Bunun üstesinden gelmek için dil analizlerinde “cinsiyet, eğitim düzeyi, toplumsal köken, yerleşim vb. her tür konumsal koordinatı devreye sokmak gerekir. Tüm bu değişkenler ‘iletişimsel eylemin’ nesnel yapısının belirlenmesinin her anında müdahalede bulunur ve dilsel etkileşimin aldığı biçim, bilinçdışı kalan ve her zaman konuşanların ‘arkasından’ işleyen bu yapıya derinden bağlıdır.” (Bourdieu ve Wacquant, 2003: ss. 137-138).

Kısacası Bourdieu için dili anlamak, dilin güç ile ilişkisini anlamayı zorunlu kılmaktadır. Onun dilin, yalnızca içkin unsurlarıyla açıklanmasına yönelik eleştirileri çeşitli güç ilişkilerinin dili anlamada sadece yardımcı bir faktör değildir; dil onun için bizzatıhi sembolik bir güçtür. Habermas ile karşılaştırıldığında en önemli farkın bu olduğunu ifade etmek gerekir.

Tahakküme, sömürüye dayanmayan bir etkileşim biçiminin ne olduğu ve nasıl çözümleneceği problemini odağına alan Habermas, bu doğrultuda güç ilişkilerinden, tahakkümden arındırılmış bir etkileşim biçimi olarak dili çalışmalarının merkezine yerleştirir. Toplumsal evrimci bir bakış açısıyla Habermas, dili aydınlanma gibi büyük bir proje için yeniden operasyonelleştirme doğrultusunda dil ve güç ilişkilerini tarihsel olarak çözümler. İlgili bölümde tartışıldığı gibi Habermas açısından moderniteye yönelik değerlendirmeler araçsal rasyonalite temelinde yapılmıştır. Araçsal rasyonalite şeyleşmeyi, tahakkümü beraberinde getirmektedir. Bu, modernitenin yalnızca bir okumasıdır ve sınırlıdır. Ona göre modernitenin farklı bir akıl tasavvuru daha bulunur ve bu iletişimsel akıldır. İletişimsel eylem, bu doğrultuda inşa edilmiş bir teodir ve merkezinde dil bulunur.

Toplumsal evrim sürecinin getirmiş olduğu farklılaşma yaşantı dünyası ile piyasa ve bürokrasi alt-sistemlerini meydana getirmiştir. Yaşantı dünyası içerisinde konumlandırılan dil, söz konusu evrimsel farklılaşmayla birlikte giderek piyasa ve bürokrasi alt-sistemleri tarafından sömürgeleştirilmiştir. Bu durumun ortaya çıkardığı en önemli sorun alt-sistemlerin dili, iletişimi çarpıtmasıdır. Habermas açısından dil ve güç ilişkisi, yaşantı dünyası ve sistem arasındaki ilişkinin bir tahakküm ilişkisine dönüşmesine tekabül eder.

Habermas'ta toplumsal gelişme evrimci bir perspektifle analiz edilir. Toplumsal gelişmenin tarihi, yaşantı dünyasının rasyonelleşmesi ve sistemin karmaşıklaşması geriliminde okunur. Bu okumada sistem karmaşıklaştıkça yaşantı dünyası karşısından nesneleşmeye başlar ve nesneleşme sürdükçe sistem, yaşantı dünyasından koparak kendi alt-sistemlerini kurar. Bu sürecin en önemli çıktısı alt-sistemlerin yaşantı dünyasıyla kopmasıyla dilden arındırılmış iletişim araçlarının etkili olmaya başlamasıdır (Habermas, 2001: 587). Özellikle al-sistemlerin yaşantı dünyası üzerinde bir tahakküm kurmasıyla birlikte meşruluk ve geçerlilik iddiaları iletişimsel anlama ve argümantasyon yerine piyasada paraya, bürokraside ise güce göre şekillenmeye başlar. Toplumun giderek rasyonelleşmesi ve uzmanlaşmanın gelişimi ile birlikte alt-sistemler yaşantı dünyası üzerinde baskı kurmaya başlar. Söz konusu baskıyı yaratan mekanizmalar “normatif görüş birliği ve dilsel anlaşma üzerinden, kolektifliğin normatif birlikteliğini sağlayan mekanizmalarla apriori uyum içinde değildir.” (a.g.e., 599). Yani yaşantı dünyası ile alt-sistemler arasında bir uyumsuzluk bulunur ve uyumsuzluk derinleştikçe dilsel iletişimin geçerlilik iddialarının arka planı olan yaşantı dünyasında güç ve tahakküm ilişkileri dilsel iletişim iddialarının yerini almaya başlar.

Alt-sistemlerin yaşantı dünyası üzerinde tahakküm kurmasıyla birlikte iletişimsel anlamaya dayanan, yani dilsel olarak kurulmuş olan toplumsal bütünleşme yerini çeşitli güç ilişkilerinin işler olduğu sistem bütünleşmesi alır. Alt-sistemler yaşantı dünyasından bağımsızlaşarak ve onun karşısında yer alarak dile dayalı geçerlilik iddialarını güçle, tahakkümle ikame eder. Habermas'a göre güç ve para yaşantı dünyasındaki yayılımlarını o derece sürdürürler ki; yaşantı dünyası dilsel

argümanlardan arındırılma noktasına gelir. Habermas, dil sayesinde özellikle kamusal alan üzerinden söz konusu tahakkümün kırılabileceği, yaşantı dünyasının alt-sistemlerin tahakkümünden özgürleşebileceği düşüncesindedir. Habermas, dilin kendisini belirleyen güç ve tahakküm ilişkilerini yine dilin içerisindeki *telostan* yararlanılarak kırılabileceği düşüncesindedir. Bu, özellikle Gadamer ile girdiği dil ve ideoloji tartışması ve kamusal alan üzerine çalışmalarıyla desteklenmektedir.

Gadamer'in *Yöntem ve Hakikat* eserinin yayınlanmasından sonra bir tartışma başlatan Habermas, onun hermeneutiği üzerine eleştiriler kaleme alır. Bu eleştiriler üç bağlamda yapılsa da temelde hermeneutik ve ideoloji bağlamındadır. İlk olarak gelenek kavramı üzerinden aydınlanma kavramının eleştirisi ve gelenek kavramının yeniden revize edilmesi düşüncesi eleştirilir. İkinci olarak Habermas'a göre, Gadamer insan dilselliğini hermeneutiğin evrenselliği için araçsallaştırır. Üçüncü olarak da düşünümseleğe ve özdeşleşimseleğe hermeneutiğin yeterince önem vermemesini eleştirir (Toprakkaya, 2007). Habermas için hermeneutiğin en kabul edilemez iddiası hermeneutiğin evrensellik talebidir. Gadamer, "bilimsel-teknolojik süreçte üretilen teknolojik olarak kullanışlı bilginin yaşama dünyasının pratik bilgisiyle bağlantısının kurulması gerektiği"ni ifade eder. Habermas da aynı düşüncededir ve fakat Gadamer'in bu talebi insanın dilselliğini ve Platon'un varolan her şeyin dilin aynasında yansıtıldığı sözünü hatalı bir biçimde kendisine destek aldığını ifade eder. Yani ona göre Gadamer dilin evrenselliğini hermeneutiğin evrenselliği için yanlış bir biçimde kullanır. Oysa Habermas'a göre gündelik dilin diyaloga dayalı yapısı ile bilimin monoloğa dayalı dil sistemi arasında aracılık etmek hermeneutik açısından bir sorun teşkil eder. Diğer yandan hermeneutiğin evrensellik iddiası, dilsel geleneğin ontolojik öncelliği anlayışına yerleştirilir. Oysa Habermas için bunun gerçekleşebilmesi için "dilsel geleneği biçimleyen uzlaşmanın zorlama ve çarpıtma olmaksızın başarılı olmuş olması gerekmektedir." Habermas, derin hermeneutik olarak nitelendirdiği yeni bir hermeneutik çözümlemeyle "her uzlaşmanın hatalı iletişimin sonucunda pekiştirilmiş olabileceği şüphesini ortaya atmakta ve insanların olgusal düzeyde uzlaşma görüntüsü altında bir sanrıya (hezeyan) kapılabileceklerini ileri sürmektedir." (Dellaloğlu, 1998: ss. 90-91). Habermas, tarih ve toplumda bazı baskılayıcı mekanizmaların olduğunu ve bunların gündelik iletişimi çarpıttığını ifade

eder. İletişim üzerindeki söz konusu zorlama ve çarpıtmaları ifşa etmek için iç görü ve hezeyan arasında ayrım yapabilen eleştirel aydınlanmacı bir hermeneutik gereklidir. Söz konusu hermeneutik kavrayış sistematik olarak çarpıtılmış iletişim bağlamlarına karşı farkındalık oluşturulmasını sağlar. Böylece herhangi bir güç mekanizması tarafından sınırlandırılmamış ve baskılanmamış başarılı bir uzlaşma için gereken ideal koşullar ortaya konulabilir (Habermas, 2002: 251 vd.).

Habermas’a göre “yorumbilgisel idealizm, tüm sosyal yaşama bağlamlarının, kendi kendini bloke etmelerle engellenmeyen, her halükarda sistemli bir biçimde bozulmamış iletişimi esas olarak olanaklılaştıran bir öznelerarasılık biçimi gösterdiklerini varsayar.” (Habermas, 2011: 637). Habermas, hermeneutiğin kendisine göre herhangi bir eleştiri gerektirmeden kabul etmiş olduğu iddiayı sorunsallaştırır. Hermeneutik idealleştirme salt olumsal olmayan bir biçimde dilsel anlaşma düşüncesinde yerleşiktir fakat yine de gerçekliği ıskalar. Habermas’a göre toplumsal yapılarda yerleşik olan şiddet, gizli bir biçimde etkilediği iletişim kısıtlamaları üzerinden algılama sınırları koyduğu ve eylem zorlamaları dayattığı için dikkat çekmez. Dolayısıyla nesnel görünüşten analitik olarak kurtulma, yapısal olarak kişilik ve toplum sistemlerinde yer edinen iletişim kısıtlamalarının bertaraf edilmesini zorunlu kılar (a.g.e., 637). Habermas’ın burada sözünü ettiği yapısal şiddet, aslında Bourdieu’nün sembolik şiddet kavramını anımsatır. Çünkü burada yapısal şiddet, şiddet içermeme yanılsamasıyla birleşir. Ona göre kişi, kendi üretimi olmasına rağmen, iç yüzünü görmediği “yanlış bilinçten” kaynaklanan dayatmaları, “bilinçdışı güdülerde ya da bastırılmış ilgilerde kök salmış bulunan bir *sözde doğanın* düşünsemeli bir biçimde güncelleştirilmesiyle deneyimler. Bu yüzden bu düşünsemeli deneyimin, öznelerarasılığın biçimlenişlerinde yer alan *özgürleştirici bir praksisle* ilişkisi vardır. Teknik ve pratik bilgi ilgileri, derinlerde yatan eylem ve deneyim yapılarında temellendirilmişlerken, özgürleşimci bilgi ilgisinin, türetilmiş bir statüsü vardır.” (a.g.e., ss. 637-638). Kendisinin psikanalist çözümlemelerle ortaya koymuş olduğu düşünümsel sosyal bilim, hermeneutik idealizmin yanlış bir biçimde kavradığı yaşantı dünyasının normal durumu olarak varsaydığı şiddet içermeyen öznelerarasılık biçimini, failler ve toplum düzeyinde kritik eder. “Eleştirel kuramın ‘dilbilimsel yön değiştirmesi’ sayesinde, politik ve ekonomik şiddet ilişkileri, yani baskı ve sömürü,

gramatik ilişkiler içinde çözülmezler; daha çok dilsel olarak sağlanan ilişkiler biçiminde analiz edildikleri sürece, kendi kendileri hakkında yargı veren ilişkiler olarak ele alınabilirler.” (Wellmer’den akt. Habermas, *a.g.e.*, 638). Habermas, düşünümSELLİKLE gelenek tarafından verilmiş “yanlış bilincin” ötesine gidilebileceğini ve eleştirinin sınırlandırılmamış iletimini gerçekleştirebilecek metodolojik bir açıklamaya dayanan anlama çabasının mümkün olduğunu düşünür (Toprakkaya, *a.g.m.*, 108).

Habermas’ın bilgiyi yönlendiren ilgilerin çalışma, dil ve iktidar dolayımında oluştuğunu ve dilin insanı doğadan ayıran tek keyfilik olduğunu iddia eder. Dilin yapısı insanın reşit olması demektir. Bundan dolayı “ilk tümceyle birlikte genel ve zorlamasız bir konsensüs niyeti yanlış anlaşılabilir bir şekilde dile getirilmiştir (Habermas, 1993: 106). Fakat Habermas için sosyal bilimci bu düzeyde kalmamalıdır. Bütünlüklü bir analiz için yaşantı dünyasının temelinde bulunan dili kısıtlayan, sınırlandıran güç ilişkilerine de bakılmalıdır. Bu Habermas için yaşantı dünyasının yanında bir de ilgili kısımlarda tartışılan devlet ve piyasa alt sistemlerinin de analize dâhil edilmesi demektir. İşte düşünümSELLİK ve özdüşünümSELLİK dilsel iletişimi, uzlaşmayı kısıtlayan, sınırlayan unsurların eleştirel bir analize tabi tutulmasını sağlar. Bundan dolayı da “empirik-analitik bilimlerin başlangıcına teknik, tarihsel-yorumsamacı bilimlerin başlangıcına pratik, ve eleştirel yönelimli bilimlerin başlangıcına [...] özgürleştirici bir bilgi ilgisi, karşılık” (*a.g.e.*, 101) düşer. Habermas, temel çalışmalarında iki karşıt geleneği kendi problemini çözmede sentezlemeye çalışır. Bu sentezleme çabasında dile merkezi bir konum atfeder. Bir yandan dili hermeneutik idealizmden kurtarmak isterken diğer yandan pozitivizmin dilden arındırılmış teknikçiliğini eleştirir.

Habermas, iletişimi çarpıtan güç veya tahakküm mekanizmaları alt-sistemlerle açıklarken; yazmış olduğu erken dönem çalışması olan *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* eserinde ve İEK eserinin sonundaki bölümde iletişimi çarpıtan mekanizmaların yine yaşantı dünyası içerisinde dile yaslanılarak aşılabileceğine inanmaktadır. Bu inanç doğrultusunda, ilgili yerde tartışıldığı gibi Habermas,

toplumsal değişimin dil bağlamında nasıl gerçekleşebileceğine paralel siyasal bir fikir geliştirir.

Habermas, dilin daha odaklanılmış bir biçimde iletişimin toplumsal değişimin motoru olarak görme durumunun olgusal karşılığı olarak 18. Yüzyılda Batı Avrupa’da drama ve psikolojik çözümlemelere dayanan romanların yaygınlaşmasıyla belirli yerlerde yapılan özgür tartışmaları gösterir. Kamusal alan, dil üzerine inşa olunan bir alandır ve burada *en güçlü argümanın* geçerliliği güç ya da para yerine dile dayanmak zorundadır. Habermas, arpıtılmamış iletişimin kaynağını ailede temellendirir. Ona göre tarihsel olarak “[K]amunun, devletle toplum arasındaki gerilim alanında açıkça siyasal işlevler üstlenmesinden önce, çekirdek ailenin mahremiyet alanından kaynaklanan ‘öznellik’, bir anlamda kendi kamusunu oluşturur. Kamu erkinin kamusalılığının özel şahısların siyasal usavurum süreci içinde sonuçta bu erkten koparılma üzere sorgulanmaya başlamasından da önce, bu kamusalılığın örtüsü altında, tamamen siyaset dışı görünümle bir başka kamusalılık oluşur; bu, siyasal işlev gören kamunun edebi nitelikli ön biçimidir.” (Habermas, 2013: 96). Süreç içerisinde kamusal olarak girilip çıkılabilen hale gelen kültürel oluşumlarda, okuma salonlarında, tiyatrolarda, müzelerde ve konserlerde açığa çıkan bir akıl yürütme faaliyeti, araçsal olmayan bir varolma iddiası kültür haline gelerek, kamuyla ilişkili öznelliği tartışılan bir nesneye dönüşmüştür (*a.g.e.*, 96). Özel alan yani ailenin mahremiyeti içerisinde birey kendisini ekonomik ve bürokratik ilişkilerden bağımsız ve insani ilişkiler içerisinde hissettiği için alt-sistemler tarafından çarpıtılmış iletişimden farklı bir iletişim biçimi kurmaktadır. Kitaba bağlı olarak gelişen ve nihai kerte de özel alana dayandırılan oluşumu Habermas *edebi kamu* olarak nitelendirir. Ona göre devletle toplumu birbirinden ayıran çizgi, kamusal alanla özel alanı birbirinden ayırmaktadır. Kamusal alan, kamu erkiyle sınırlı olmasına rağmen, esas “kamu” özel alanda yer almaktadır. Söz konusu kamuyu özel şahıslar oluşturduğu için Habermas, özel şahıslara ayrılmış olan alanda, özel alanla kamu arasında bir ayrıma gitmektedir. “Özel alan, dar anlamda burjuva toplumunu, yani mal dolaşımı ve toplumsal emek alanını kapsıyor; mahremiyet alanıyla aile de ona dâhil. Siyasal kamu, edebi kamudan çıkıyor; kamuoyu yoluyla toplumun ihtiyaçlarını devlete iletiyor.” (*a.g.e.*, 97). Söz konusu siyasal etkiyle yaşantı dünyasındaki temel unsur olan iletişim ile alt sistemler üzerinde

etki edilebilir. Fakat bu süreç kolay değildir. İlgili yerde tartışıldığı gibi iletişimin belirli normlar üzerine kurulması gerekir ve Habermas açısından *ideal konuşma durumu* bu bağlamda bir çerçeve sunar. Bu, iletişim üzerindeki güç ilişkilerini kırması, başka bir ifadeyle “sistemin emredici kiplerinin yaşam dünyası alanlarına dönük sömürgeleştirici tecavüzlerine set çekilmesidir.” Böylece yaşantı dünyasında üretici bir güç olarak iletişim, alt sistemlerin yönlendirici güçleri olan para ve yönetsel iktidara karşı kendini kabul ettirerek; yaşantı dünyasının kullanım değerlerine odaklanmış taleplerine geçerlilik kazandıracaktır (Habermas, 2013: 41). Habermas’ın teorisinde dile biçtiği bu roldür. Dile dayalı iletişim, yaşantı dünyasından hareketle iletişimi dayanışmanın toplumsal entegrasyonunun üretici bir gücü olarak görülmekte ve güç ve para ilişkileriyle çarpıtılmış iletişimi, dilsel iletişime geri döndürmektedir. Habermas’a göre dil, kamusal alanda rasyonel bir biçimde kullanıldığında toplumsal eşitsizlikleri aşma ve toplumsal değişimleri yaratma potansiyeline sahiptir. Eşit ve özgür bir iletişim düzleminde dil, toplumsal değişimler için bir zemin olarak görülebilir. Habermas için dil, özellikle kamusal alanda yapılan rasyonel tartışmalarla toplumsal yapıları dönüştürebilir.

Buraya kadar Bourdieu ve Habermas’ın dil üzerine düşüncelerini iki temel tema altında değerlendirdik. Elbette bu temalara farklı temalar eklenebilir. Kendimizi iki temayla sınırlandırmamızın nedeni eklenebilecek olan dil ve kimlik, dil ve cinsiyet, dil ve toplumsal değişim vb. temaların iki isim özelinde söz konusu iki tema içerisinde değerlendirilebileceği düşüncesidir. İki tema özelinde sosyologların düşüncelerini özetlemek gerekirse;

Öncelikli olarak her iki isim de dil çözümlemelerinde ilk bakışta benzer düşünceler ortaya koymuş gibi görünse de aralarında önemli farklılıklar bulunur. Bu bağlamda her iki ismin temel tezlerini karşılaştırabiliriz. Bourdieu’ya göre, tüm dilsel ifadeler gizil de olsa bir güç edimidir ve her dilsel alışveriş bir güç ediminin zorunluluğunu içerir (Bourdieu ve Wacquant: 2003: 140). Habermas’a göre ise, ilk cümleyle birlikte evrensel ve tahakküme dayanmayan bir uzlaşma niyeti yanlış anlaşılabilir bir biçimde dile getirilmiştir (Habermas, 1993: 106). Birbirinden farklı bu iki tez farklı sosyolojik amaç ve kaygılarla ortaya konulmuştur. Bourdieu’nün amacı

dilin ve dil kullanımının toplumsal koşullarını ön plana çıkarmak ve böylece toplumsallığın dil ve kullanımı üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bundan dolayı Bourdieu dilin içsel yapısıyla ilgilenmek yerine, dil kullanımını pratikte belirleyen toplumsal ve politik yapıları analiz eder. Habermas ise dilin pratik kullanımını belirleyen yapılarla ilgilenmesinin yanında dilin içsel yapısıyla da ilgilenir. Bourdieu Habermas'tan farklı olarak dil çözümlemesinde sıkı bir devlet eleştirisi yapar. Habermas için devlet bir uzlaşma için olmazsa olmaz bir mekanizma iken; Bourdieu için eleştirilerinin dayandığı bir mekanizmadır. Yine dilbilim Habermas için dil kısıtlayan ve engelleyen unsurların üstesinden gelmek için vazgeçilmezken; Bourdieu için ise toplumsal koşullar epifeminal yaptığı sürece eşitsizlikleri üreten ve yeniden üreten tahakküm mekanizmalarını maskeleyen görevi görür. Buradan çıkan en önemli sonuç Bourdieu için dilin kendisi hiçbir şekilde toplumsal yapıdan ve güç ilişkilerinden bağımsız düşünülemez. Bundan dolayı toplumsal değişim dil üzerinden gerçekleştirilemez. Değişim dili de kapsayan daha genel toplumsal ve siyasal yapılardaki değişimlerle mümkündür. Fakat Habermas, dili, dilsel iletişimi toplumsal değişimin üretici bir motoru olarak görmektedir. Ona göre bu değişim, güç ilişkileriyle çarpıtılmamış dilsel iletişimin içsel yapısından gelir.

Dil söz konusu olduğunda ortaya çıkan önemli problemlerden biri meşruiyet ve kaynağıdır. Bourdieu için meşruiyet, toplumsal sınıfların güçleri nispetinde kendi dillerini dayatmalarına dayanır ve açık bir biçimde sembolik bir güce dayalı tahakküm biçimidir. Habermas'a göre ise meşruiyet, faillerin dilsel iletişim aracılığıyla vardıkları rasyonel uzlaşmaya dayanır ve uzlaşma, ideal koşullar altında tahakküm ilişkilerinden bağımsız olarak gerçekleşebilir. Dolayısıyla Habermas dili tahakküm ilişkilerinden bağımsız olarak değerlendirebilirken; Bourdieu ise dili tam da tahakküm ilişkilerinin kendisi üzerinden tevarüs ettiği bir konumda değerlendirir. Habermas için ideal konuşma durumu içerisinde iletişimdeki çarpıtmaların üstesinden gelinebilirken; Bourdieu için ideal bir konuşma durumu söz konusu değildir, çünkü her dilsel ilişki biçimi bir iktidar edimidir.

Sonuç

Bu tez çalışmasında dil, sosyal bir olgu ve bu itibarla sosyolojinin analiz birimlerinden biri olarak incelenmiştir. Çalışmada, dil sosyolojisinin genel görünümü betimlenerek; alanın temel problemleri ortaya konulmaya çalışıldı ve çağdaş sosyolojinin iki önemli sosyoloğu olan Bourdieu ve Habermas'ın dil sosyolojileri, dilin toplumsal yapı ve güç ilişkileriyle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu problemi çerçevesinde karşılaştırıldı. Bu temelde dilin yalnızca bir iletişim aracı olmadığı aynı zamanda sosyalleşme pratiklerinde, toplumsal yapıların inşasında, yeniden üretilmesinde ve dönüştürülmesinde önemli bir konumda olduğu ortaya konulmaya çalışıldı.

Bourdieu ve Habermas'ın dil üzerine çalışmaları, farklı epistemolojik ve metodolojik konumlanmalara dayanır. İkisi farklı amaçlarla dile yaklaşırlar. Fakat ikisi de çözümlemelerinde dil problemini sosyolojik bir zeminden hareketle tartışırlar. Bu ortaklık en temelde dili sosyal gerçekliğin vazgeçilmez bir bileşeni olarak görme şeklinde ifade edilebilir. Elbette burada her iki ismin dilbilimin analiz ettiği biçimiyle dilin içsel yapısını reddetmediğini söylemek gerekir. Sosyologların vurgulamak istedikleri dilin yalnızca gramer odaklı incelenmesinin toplumsal gerçekliği anlama ve açıklamada yetersiz kaldığıdır. Bourdieu, dili genel sosyolojisinin mantığı içerisinde değerlendirmektedir. Ona göre dil, sembolik iktidarın bir aracıdır ve toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Habermas'a göre ise dil uzlaşmacı eylemin bir zeminidir ve çatışmalar dilsel argümanlar üzerinden giderilebilir. İki sosyoloğun dile yaklaşımları farklı normatif yönelimleri ihtiva etmektedir. Siyasal konumlanma sözü konusu normatif yönelimlerden en belirgin olanıdır.

Bourdieu'nün yaklaşımı, dilin toplumsal alanlar içindeki hiyerarşik ilişkilerle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu, sınıfsal farklılıkların dilsel sermayeyi nasıl belirlediği, meşru dilin devlet mekanizmasıyla nasıl tahkim edildiği ve sürecin eğitim üzerinden nasıl toplumsallaştırıldığı problemlerine odaklanmaktadır. Genel teorisindeki habitus, alan ve sembolik şiddet kavramları üzerinden bir okuma yaparak; dilsel sermayenin görünüşte tarafsız, herkesin eşit koşullarda erişebildiği bir sermaye

olmadığını tersine eşitsiz bir biçimde elde edildiğini belirtir ve dili çeşitli alanlardaki tahakküm ilişkilerinin yeniden üretildiği bir mekanizma olarak görmektedir. Ona göre dil, failin özerk anlam yaratımının bir aracı değil, tarihsel olarak bedenselleşmiş yapılar ve nesnel düzenlemeler arasındaki ilişki biçimlerinde belirlenen bir unsurdur. Bu bağlamda, dilsel pratiklerin analiz edilmesi, bireylerin ne söylediklerinden çok hangi koşullarda ve ne tür meşruiyet alanında söylediklerini öncelikle anlamayı gerektirir. Bundan dolayı Bourdieu, dili sosyoloji içerisinde anlamlandırmanın ancak dilin toplumsal belirleyici koşullarının dilin içsel yapısının analizine öncelenmesiyle mümkün olacağını belirtir.

Habermas ise, genel teorisi olan İEK içerisinde dili incelemektedir. Habermas'ın genel teorisi doğrudan dil üzerinden şekillendiği için anlamak daha zordur. Çünkü Habermas dili sosyolojik teorisi için operasyonelleştirirken iletişim teorilerinden, dilbilim alanındaki belirli yaklaşımlardan ve felsefedeki dile dönüş hareketinden derinden etkilenmiştir. Habermas bu alanlardaki etkilenimlerini sosyolojik müktesabatıyla birleştirir ve İEK olarak teorileştirir. İEK'de dil, esas olarak rasyonel kamusal müzakerenin ve müzakereci demokrasinin zemini için açık bir siyasal amaca da matuftur. Habermas için dil, iletişimsel uzlaşma potansiyeli taşıyan ve ideal konuşma durumunda karşılıklı anlama odaklı eylemleri mümkün kılan bir *telos*a sahiptir. Bu açıdan o, dile normatif bir ufuk belirlemektedir. Bu doğrultuda failer yalnızca sosyal sistemin nesneleri olarak değil, aynı zamanda kamusal aklın özneları olarak kavranmaktadır. Habermas'ın bu yaklaşımı, özellikle demokratik toplumun temellendirilmesinde dilin nasıl kurucu bir işleve sahip olabileceğini göstermesi yönüyle önemlidir. Bu yönüyle dil, sadece mevcut sosyal yapıları ifade etmez; aynı zamanda söz konusu yapıların eleştirilmesine ve genel anlamda toplumsal dönüşümlere imkân sağlar.

Bourdieu'de dil, yapısal eşitsizliklerin taşıyıcısıdır. Dildeki farklılıklar, kültürel sermaye farklılıklarını yansıtır ve meşru dilin tekeli, toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretmek tahkim eder. Habermas'ta ise dil, rasyonel iletişimin zeminidir ve bu zemin eşit koşullarda yürütülen söylemler aracılığıyla toplumsal eşitsizliklerin aşılması yönünde bir potansiyel taşır. Biri dili toplumsal yeniden üretimin ideolojik bir aracı

olarak görürken, diğeri dilde doğrudan normatif bir özgürleşme potansiyeli bulur. Bu farklılık, dilin hem tahakküm hem de özgürleşme için nasıl bir rol oynayabileceği ile ilgili zengin bir teorik çerçeve sunmaktadır. Her iki yaklaşımın bir arada düşünülmesi, dilin sosyolojide nasıl daha bütünlüklü bir şekilde ele alınabileceğine dair önemli bir metodolojik imkân da sunar. Bourdieu ile Habermas'ın analizleri arasındaki gerilimli ilişki, dil sosyolojisinde yeni sentez yaklaşımlarlar için teorik bir zemin sunmaktadır. Çalışma bir karşılaştırmanın ötesinde sosyolojide dil probleminin hangi metodolojiler ve kuramsal araçlarla analiz edilebileceğine yönelik temel düzeyde bir farkındalığın oluşmasına yardımcı olacaktır.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu temel sonuçlardan biri, sosyolojide dilin genel olarak örtülü bir biçimde incelenmesinin ve bu itibarla ihmal edilmesinin sosyolojik teorisinin sınırlarını daralttığına yönelik bir tespittir. Bu tespitin olgusal gerekçesi, dil sosyolojisi olarak nitelendirilen alanın büyük oranda felsefe, dilbilim ve sosyodilbilime göre konumlandırılmasıdır. Buna bağlı olarak dil, sosyolojide tali bir konu olarak görülmektedir. Dil sosyolojisinin, sosyolojinin diğer alt alanlarıyla kıyaslandığında yeterince gelişmemiş olmasını bununla ilişkilendirmek mümkündür. Bourdieu ve Habermas gibi sosyolojide önde gelen sosyologların çalışmaları üzerinden dili incelemek, dilin sosyolojideki önemini görmek açısından işlevseldir. Bu, dilin sosyolojide yalnızca bir alt alanın gelişimi için değil, aynı zamanda sosyolojik tahayyülü geliştirme potansiyeline sahip bir unsur olduğunu görmemiz açısından önemlidir.

Türkiye'de dil problemini anlamlandırma ve açıklamada Bourdieu'nün konumunun, Habermas ile kıyaslandığında daha sahici olduğunu söyleyebiliriz. Dil çözümlemelerinde tarihsel ve toplumsal koşulların dil ve kullanımı üzerindeki etkisine olan vurgusu, teorisinin başka toplumlar için operasyonelleştirmeye ve toplumsal gerçekliği bağlamında çözümlemeye elverişlidir. Habermas, daha çok batı merkezli bir okuma gerçekleştirir ve fakat dil kavrayışının evrensel nitelikte olduğunu ifade eder. Özellikle Avrupa kamusal alanı üzerinden bir okuma gerçekleştirmesi ve dil analizlerinin olgusal karşılığını buraya dayandırması teorisini Türkiye bağlamında operasyonelleştirmeyi zorlaştırmaktadır. Fakat bu, Habermas'ın teorisinin tümünden

reddedilmesi gerektiği gibi bir yargıyı kesinlikle içermez. Habermas'ın özellikle diyaloga dayalı mekanizmalar üzerinden belirli problemlerin çözülebileceğine yönelik analizleri yadsınmamalıdır. Bu anlamda Bourdieu ve Habermas karşılaştırmasının tam bir karşıtlık temelinde değerlendirilmemesi gerektiğini düşünüyoruz. Batı merkezli dil sosyolojilerinin Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal yapısının özgünlüğü dikkate alınarak değerlendirilmesi, kuşkusuz buradaki tartışmaları besleyecek ve kavramsal genişlemeler üzerinden yapılacak tarihsel okumalar ve saha çalışmaları alana özgün katkılar sunacaktır.

Bu anlamda tez çalışmasının dil konusunda yapılacak çalışmalara yapacağı birkaç muhtemel katkıdan bahsedilebilir. Bourdieu'nün dil sosyolojisi çok dilli toplumlardaki dil politikalarını ve eğitim eşitsizliklerinin saha araştırmalarıyla genişletilmesi için faydalı olabilir. Birkaç örnek vermek gerekirse; Sembolik şiddet, dilsel habitus, dil piyasası ve meşru dil kavram setlerinin Türkiye'de anadil kullanımına etki eden siyasal ve kültürel mekanizmaları anlamada nasıl açıklayıcı olabileceği problemi çözümlenebilir. Yine dilsel habitus ve dil piyasası kavramsallaştırmalarının Türkiye'de hangi toplumsal sınıflar, ne tür kültürel sermayeler ve kimlikler üzerinden nasıl tezahür ettiği araştırılabilir. Burada dil analizlerinin tarihsel arkaplan okumaları dikkate alındığında Bourdieu'nün yalnızca cari durumu analiz eden bir saha sosyoloğu olmadığı, saha ile tarihsel arkaplan okumalarının özellikle devlet üzerinden nasıl ilişkilendirildiği önemlidir. Bu açıdan Bourdieu'nün dil çözümlemeleri yalnızca eğitim sosyolojisi alanı içerisinde değerlendirilemeyecek niteliktedir.

Habermas'ın İEK, yalnızca felsefi bir tartışma olarak görülmemelidir. Kamusal alan ve dil ilişkisi üzerinden günümüzde daha da tartışmalı hale gelen genel anlamda birlikte yaşama pratiği problemi sosyolojik bir problem olarak kabul edilmelidir. Bu anlamda bütün eleştirilere rağmen Habermas'ın teorisi sosyolojik araştırmalar için önemli içeriklere sahiptir. Dil, Habermas'ta tahakküme dayanmayan bir etkileşim biçimi üzerinden tanımlandığı için pratik karşılığı esasında birlikte yaşama probleminde düğümlenir. Bu anlamda dil sosyolojisi üzerinden, örneğin Türkiye'de farklı etnik topluluklar, toplumsal kesimler arasında ideal diyalog koşullarının nasıl

sağlanabileceği araştırılabilir. Yine Habermas'ın ortaya koymuş olduğu ideal konuşma durumunun Türkiye'nin toplumsal yapısında ne ölçüde mümkün olabileceği tartışılabilir. Bununla birlikte günümüz dünyasının bir parçası olan dijital kamusal alanlar ve sosyal medya gibi yeni iletişim alanlarında rasyonel iletişimin nasıl çözümlenebileceği konusunda yapılacak araştırmalar için Habermas sosyolojisi işlevsel teorik katkılar sunabilir. Bourdieu ve Habermas'ın dile yaklaşımlarındaki farklılıkların sentezi, dilin hem tahakküm hem de özgürleşme bağlamında nasıl çözümlenebileceğine, yani dilin farklı bağlam ve alanlarda nasıl çifte bir rol oynayabileceğine yönelik yapılacak çalışmalar için çerçeveler sunacaktır. Bu, dile yönelik tek taraflı bakış açıları yerine birbirinin eksikliklerini görebilen eleştirel bir değerlendirme imkânı sağlayacaktır.

Son olarak bu çalışma, dilin sosyolojideki yerini yalnızca teorik bir tartışma konusu olarak değil, aynı zamanda temelde adalet gibi normatif unsurlarla ve birlikte yaşama gibi cari problemlerle ilişkilendirilebilecek bir konu olarak görmektedir. Dil probleminin Bourdieu ve Habermas üzerinen yeniden düşünülmesi, sosyolojinin açıklayıcı gücünü arttırmakla kalmaz; aynı zamanda dilin toplumsal yapıların ve dönüşümlerin anlamlandırılmasındaki ve açıklanmasındaki rolünün de yeniden tanımlanmasına olanak tanır. Bu bağlamda çalışma, sosyolojik içgörüye sadık kalarak; sosyolojik çözümlemenin derinliğini ve sorumluluğunu arttırmayı amaçlayan bir çabanın ürünü olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. Holkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*, (Çev.), N. Ülner, E. Ö. Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ahearn, L. M. (2001). "Language and Agency", *Annual Review of Anthropology*, Vol. 30, ss. 109-137.
- Alexander, C. J. (2008). "Klasiklerin Merkeziliği", *Sosyal Teori ve Sosyoloji* içinde, (Ed.). S. P. Turner, (Çev.). O. Baş, İstanbul: Küre Yayınları, ss. 27-47.
- Apple, W. M. (1992). "Education, Culture, and Class Power: Basil Bernstein and The Neo-Marxist Sociology of Education", *Educational Theory*, 42 / 2, ss. 127-145.
- Archer, S. M. (1995). *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, S. M. (2010). "Routine, Reflexivite and Realism", *Sociological Theory*, sayı: 28/3, ss. 273-303.
- Atkinson, P. (1985) *Language, Structure and Reproduction: an introduction to the sociology of Basil Bernstein*, London: Methuen.
- Baert, P. (2017). *Sosyal Bilimler Felsefesi: Pragmatizme Doğru*, (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: Küre Yayınları.
- Berger, P. Luckmann, T. (2020). *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, (Çev.), V. S. Öğütle, Ankara: Atıf Yayınları.
- Bernstein, B. (1958). "Some Sociological Determinants of Perception", *British Journal of Sociology*, 9: ss. 159– 74.
- Bernstein, B. (1959). 'A public language: some sociological implications of a linguistic form', *British Journal of Sociology*, 10, (4), 311–26; In *Class, Codes and Control I*, ss. 42–60.
- Bernstein, B. (1960). "Language and Social Class", *The British Journal of Sociology*, Vol. 11, No. 3, pp. 271-276. In *Class, Codes and Control I*, ss. 61–67.
- Bernstein, B. (1964). "Elaborated and restricted codes: their social origins and some consequences", in J.J.Gumperz and D.Hymes (eds) *The Ethnography of Communication*, *American Anthropologist*, 66, (6), part 2, special issue, ss. 55–69.
- Bernstein, B. (1967). 'Elaborated and restricted codes: an outline', in S.Liebersohn (Ed.), *Explorations in Sociolinguistics*, Special Issue of *Sociological Inquiry*, 36, (2), ss. 254–261.
- Bernstein, B. (1971/2003a). *Class, Codes and Control I: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language*, Routledge, London.
- Bernstein, B. (1973/2003b). *Class, Codes and Control II: Applied Studies towards a Sociology of Language*, Routledge, London.

- Bernstein, B. (1975/2003c). *Class, Codes and Control III: Towards a Theory of Educational Transmissions*, Routledge, London
- Bernstein, B. (1990/2003d). *Class, Codes and Control IV: The Structuring of Pedagogic Discourse*, Routledge, London.
- Best, S. (1995). *The Politics of Historical Vision: Marx, Foucault, Habermas*, Londra-New York: The Guilford Press.
- Bourdieu, P. (2016f). "Vive La Crise: Sosyal Bilimlerde Heterodoksi İçin", *Ocak Ve Zanaat İçinde*, (Ed.), Güney Ç. vd., (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 33-49.
- Bourdieu, P. (1989). "The Corporatism of The Universal: The Role of Intellectuals in The Modern World", *Telos*, 81: ss. 99-110.
- Bourdieu, P. (1991a). "Introduction", In *Language and Symbolic Power*, (Trans.), G. Raymond, M. Adamson, (Ed.), J. B. Thompson, Cambridge: Polity Press, ss. 32-43.
- Bourdieu, P. (1991b). "Price Formation and the Anticipation of Profits", In *Language and Symbolic Power*, (Trans.), G. Raymond, M. Adamson, (Ed.), J. B. Thompson, Cambridge: Polity Press, ss. 65-90.
- Bourdieu, P. (1991c). "The Production and Reproduction of Legitimate Language", In *Language and Symbolic Power*, (Trans.), G. Raymond, M. Adamson, (Ed.), J. B. Thompson, Cambridge: Polity Press, ss. 43-66.
- Bourdieu, P. (1991d). "On Symbolic Power", In *Language and Symbolic Power*, (Trans.), G. Raymond, M. Adamson, (Ed.), J. B. Thompson, Cambridge: Polity Press, ss. 163-171.
- Bourdieu, P. (1991e). "Censorship and the Imposition of Form", In *Language and Symbolic Power*, (Trans.), G. Raymond, M. Adamson, (Ed.), J. B. Thompson, Cambridge: Polity Press, ss. 137-162.
- Bourdieu, P. (1991f). "Authorized Language", In *Language and Symbolic Power*, (Trans.), G. Raymond, M. Adamson, (Ed.), J. B. Thompson, Cambridge: Polity Press, ss. 107-117.
- Bourdieu, P. (1999). *Sanatın Kuralları*, (Çev.). N. K. Sevil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2008). *Political Interventions: Social Science and Political Action*, (Texts edited and intro.) F. Poupeau and T. Discepolo, (Trans.), D. Fernbach, London: Verso,
- Bourdieu, P. (2012). "Sosyal Sınıfı Yapan Nedir?", *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde, (Haz.) G. Çeğin ve E. Göker, (Çev.), E. Göker, İstanbul: Note Bene Yayınları, ss. 367-384.
- Bourdieu, P. (2013a). "Fieldwork in Philology", *Seçilmiş Metinler* içinde, (Çev.). L. Ünsaldı, Ankara: Heretik Yayıncılık, ss. 33-73.
- Bourdieu, P. (2013b). "Sosyal Uzam ve Sembolik İktidar", *Seçilmiş Metinler* içinde, (Çev.). L. Ünsaldı, ., Ankara: Heretik Yayıncılık, ss. 189-210.

- Bourdieu, P. (2015a). *Ayrım*, (Çev.), D. Fırat ve G. Berkkurt, Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2015b). *Pratik Nedenler*, (Çev.), H. U. Tanrıöver, İstanbul: Hil Yayın.
- Bourdieu, P. (2015c). *Devlet Üzerine*, (Çev.), A. Sümer, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015d). *Eril Tahakküm*, (Çev.), B. Yılmaz, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2015e). *Karşı Ateşler I*, (Çev.), S. Canbolat, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2016a). “Dil Piyasası”, *Sosyoloji Meseleleri* içinde, (Çev.), F. Öztürk vd. Ankara: Heretik Yayıncılık, ss. 147-167.
- Bourdieu, P. (2016b). “Konuşmak Ne Anlama Gelir?” *Sosyoloji Meseleleri*, (Çev.), F. Öztürk vd., Ankara: Heretik Yayıncılık, ss. 117-137.
- Bourdieu, P. (2016c). “Sosyolog: Tartışılan Bir Alım” *Sosyoloji Meseleleri*, (Çev.), F. Öztürk vd., Ankara: Heretik Yayıncılık, ss. 45-75.
- Bourdieu, P. (2016d). “Sansür”, *Sosyoloji Meseleleri* içinde, (Çev.), F. Öztürk vd., Ankara: Heretik Yayıncılık, ss. 167-173.
- Bourdieu, P. (2016e). *Akademik Aklın Eleştirisi*, (Çev.), P. B. Yalım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bourdieu, P. (2019). *Heidegger’in Politik Ontolojisi*, (Çev.), Aslı Sümer, İstanbul: Monokl Yayınevi.
- Bourdieu, P. (2021). *Homo Academicus*, (Çev.), N. Ökten vd., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bourdieu, P., (2015e). *Bilimin toplumsal Kullanımları*, (Çev.), L. Ünsaldı, Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P., Passeron, J. C. (2014). *Varisler: Öğrenciler ve Kültür*, (Çev.), L. Ünsaldı ve A. Sümer, Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P., Passeron, J. C. (2015). *Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri*, (Çev.), A. Sümer vd., Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. (2003). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, (Çev.), N. Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as A Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), ss. 27-40.
- Brubaker, R. (2017). *Rasyonelitenin Sınırları*, (Çev.), B. Tanıyan, G. Çeğin, Ankara: Phonix Yayınevi.
- Calhoun C. (2006). “Pierre Bourdieu and social transformation: Lessons from Algeria”, *Development and Change*, 37/ 6, ss. 1403-1415. DOI: 10.1111/j.1467-7660.2006.00535.x.
- Calhoun, C. (2015). “Şimdiki Zamanın Sosyolojik Analizi İçin”, Bourdieu ve Tarihsel Analiz, (Ed.). Philip G. G., (Çev.), Ö. Akkaya, Ankara: Heretik Yayınları.

- Callinicos, A. (2007). *Toplum Kuramı*, (Çev.), Y. Tezgiden, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Champagne, P. ve ark. (2015). "Editörlerin Notu", *Devlet Üzerine* içinde, (Çev.), A. Sümer, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 11-13.
- Charles, F. A. (1959). "Diglossia", *WORD*, 15: 2, ss. 325-340, DOI: 10.1080/00437956.1959.11659702.
- Collins, J. (1998). "Language, Subjectivity, and Social Dynamics in the Writings of Pierre Bourdieu", *American Literary History*, Vol: 10/4, pp. 725-732, URL: <https://www.jstor.org/stable/490144>.
- Cooke, M. (1997). *Language and Reason: A Study of Habermas's Pragmatics*, London: The MIT Press.
- Creswell, J. W. (2020). *Eğitim Araştırmaları, Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi*. (Çev.), H. Ekşi, İstanbul: Edam Yayınları.
- Crossley, N. (2015). "Etkileşimler Bitişikler ve Beğeniler: İlişkisel Sosyolojide 'İlişkileri' Kavramsallaştırmak", *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde, (Çev.), Ö. Akkaya, (Ed.), Powell C. ve François D., Ankara: Phoenix Yayınevi, ss. 193-225.
- Çeğin, G. (2016). "Muhallif Bir Entelektüelin Büyü Bozumu: Bourdieu ve Entelektüeli Sorunsallaştırmak", içinde, *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* (Ed.), G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 499-524.
- Çeğin, G., Göker, E. (2015). "Araştırmasından 50 yıl, Kitabından 35 yıl sonra Ayrım", Bourdieu, P. (2015). *Ayrım* içinde, Ankara: Heretik Yayıncılık, ss. 9-21.
- Çelebi, N. (2020). "Neden Toplum Değil de Socius?", *Sosyoloji Divanı*, sayı: 16, Konya: Çizgi Yayınevi, ss. 27-41.
- Çelik, Z. (2002). *Language Engineering and The Formation of A Aation: Turkey Between 1932-1938*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Çiğdem, A. (1997). *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Çiğdem, A. (2012). *Bir İmkân Olarak Modernite*, İstanbul: İletişim Yayınları
- De Landa, M. (2018). *Yeni Bir Toplum felsefesi*, (Çev.), S. Çalcı, İstanbul: Kolektif Kitap.
- Dellaloglu, B. F. (1998). *Toplumsalın Yeniden Yapılanması: Habermas Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Demir, G. Y. (2007). *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

- Doğan, S. (2021). “Kamusallık ve Kitap: Kamusalığın Yapısal Dönüşümü Üzerine Metateorik Bir Gözlem”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* (MESİAD), 4(2), ss. 353-365.
- Durkheim, E. (2011). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, (Çev.), F. Aydın, Ankara: Eskiyeşi Yayınları.
- Durkheim, E. (2018). *Toplumsal İş Bölümü*, (Çev.), Ö. Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. Mauss, M. (2009). *Primitive Classification*, (Trans.), R. Needham, London: Cohen & West.
- Edelman, M. (1992). “Language and Symbolic Power”, *Contemporary Sociology*, Vol. 21, No. 5, pp. 717-719, URL: <http://www.jstor.org/stable/2075589>.
- Emirbayer, M., Schneiderhan, E. (2015). “Demokrasi Üzerine Dewey ve Bourdieu, Bourdieu ve Tarihsel Analiz içinde, (Ed.), P. S. Goski, (Çev.), Ö. Akkaya, Ankara: Heretik Yayınları, ss. 199-237.
- Etil, H., Demir, M. (2018). “Pierre Bourdieu’nün Bilim Sosyolojisine Katkısı: ‘Alan Teorisi’, ‘Habitus’ Cini ve ‘Refleksivite Talebi’”, *Cogito: Pierre Bourdieu*, Sayı: 76, Bahar 2014, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 312-350.
- Feyerabend, P. (2014). “Wittgenstein’in Felsefi Araştırmaları” *Cogito: Wittgenstein: Sessizliğin Grameri*, Sayı: 33, Güz 2002, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 155-190.
- Fishman, J. A. (1965). “Who Speaks What Language to Whom and When?”, *La Linguistique*, Vol. 1, 2, ss. 67-88, URL: <http://www.jstor.org/stable/30248773>.
- Fishman, J. A. (1967a). “Review of A Sociology of Language, Joyce O Hertzler”. *Language*, 43, ss. 586-604.
- Fishman, J. A. (1967b). Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues* 23/2, ss. 29–38.
- Fishman, J. A. (1968). *Readings in The Sociology Of Language* (Ed.). Joshua A. Fishman, Mouton Publishers, Newyork.
- Fishman, J. A. (1968/1977). “The Sociology of Language “ *Readings in The Sociology Of Language* (Ed.). Joshua A. Fishman, Mouton Publishers, Newyork, ss. 5-14.
- Fishman, J. A. (1971). *Advances in The Sociology of Language I: Basic Concepts, Theories and Problems – Alternative Approaches*, (Ed.). Joshua A. Fishman, The Hague: Mouton.
- Fishman, J. A. (1972). *Advances in The Sociology of Language II: Selected Studies and Applications*, (Ed.). Joshua A. Fishman, The Hague: Mouton.
- Fishman, J. A. (1976). “The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach To Language in Society” , *Advances in The Sociology Of Language*, (Ed.). Joshua A. Fishman, Hague: Paris.

- Fishman, J. A. (1985). "Macrosociolinguistics and the Sociology of Language in the Early Eighties" *Annual Review of Sociology*, vol. 11, ss. 113-127. URL: <http://www.jstor.org/stable/2083288>
- Fishman, J. A. (2002). Diglossia and societal multilingualism: dimensions of similarity and difference, *International Journal of the Sociology of Language* 157, ss. 93–100.
- Flynn, J. (2004). "Communicative Power in Habermas's Theory of Democracy", *European Journal of Political Theory*, 3(4), ss. 433-454.
- Forchtner, B., S. Christian (2016). "Collective Learning in Social Fields", *Discourse & Society*, Vol. 27, No. 3, Special Issue: Theories and concepts in Critical Discourse, ss. 293-307.
- Foucault, M., Chomsky, N. (2005). *İnsan Doğası/İktidara Karşı Adalet-Foucault ve Chomsky Tartışıyor*, (Çev.), T. Birkan, İstanbul: BGST Yayınları.
- Garcia, Schiffman, (2006) "Fishmanian sosyolinguistic (1949 to the Present), *lang. Loyalty, can. Chang*. ss. 3-65.
- Gorder, K. (1980). "Understanding School Knowledge: A Critical Appraisal of Basil Bernstein and Pierre Bourdieu", *Educational Theogy*, 30, ss. 335-346.
- Gorski, S. P. (2015). "Giriş: Bir Değişim Teorisiyi Olarak Bourdieu", *Bourdieu ve Tarihsel Analiz* içinde, (Çev.), Ö. Akkaya, Ankara: Heretik Basım Yayın, ss. 17-40.
- Gouldner, E. (2016). *Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi*, (Çev.). M. Şenol, Ankara: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Grimshaw, D. A. (1987). "Sociolinguistics versus Sociology of Language: Tempest in a Teapot or Profound Academic Conundrum?," *Sociolinguistics Soziolinguistik: An International Handbook of the Science of Language and Society Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft* (Eds.) Herausgegeben von Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier (First Volume), Walter de Gruyter, Berlin New York, ss. 9-16.
- Guzmán, S. G. (2013). "Reasons and the Acceptance of Authoritative Speech: An Empirically Grounded Synthesis of Habermas and Bourdieu", *Sociological Theory*, September, Vol. 31, No. 3, ss. 267-289.
- Gülsoy, N. Ö. (2012). *Cezayir Deneyiminin Pierre Bourdieu'nün Sosyolojik Tahayyülüne Etkileri: Bilimsel Bir Habitusun Doğuşu*, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 25. Sayı, 2, ss. 1-30.
- Habermas, J. (1970): "Towards a Theory of Communicative Competence", *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, ss. 360-375.
- Habermas, J. (1979). *Communication and the Evolution of Society*, (Trans.), T. McCarthy, Boston: Beacon Press.

- Habermas, J. (1982). "The Entwinement of Myth and Enlightenment: Re-Reading Dialectic of Enlightenment", (Trans.), T. Y. Levin, *New German Critique: Critical Theory and Modernity*, no. 26, ss. 13-30.
- Habermas, J. (1987). *Toward a Rational Society: Student Protest, Science, and Politics* (trans.), J. J. Shapiro, Boston: Beacon Press
- Habermas, J. (1993). 'İdeoloji' Olarak Teknik ve Bilim, (Çev.), M. Tüzel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Habermas, J. (1994). "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", içinde *Postmodernizm*, (Çev.), G. Naliş, (hzn.), N. Zeka, İstanbul: Kıyı Yayınları, ss. 31-44.
- Habermas, J. (1997). *Bilgi ve İnsansal İlgiler*, (Çev.), C. A. Kanat, İstanbul: Küyerel Yayınları.
- Habermas, J. (1998a). "Social Action, Purposive Activity, and Communication", *On the Pragmatics of Communication* in (ed.), M. Cooke, Cambridge: The MIT Press, ss. 105-183.
- Habermas, J. (1998b). "Communicative Rationality and the Theories of Meaning and Action", *On the Pragmatics of Communication* in (ed.), M. Cooke, Cambridge: The MIT Press, ss. 183-215.
- Habermas, J. (1998c). "Actions, Speech Acts, Linguistically Mediated Interactions, and the Lifeworld", *On the Pragmatics of Communication* in (ed.), M. Cooke, Cambridge: The MIT Press, ss. 215-257.
- Habermas, J. (1999). "Hermeneutic and Analytic Philosophy. Two Complementary Versions of the Linguistic Turn?", *Royal Institute of Philosophy Supplement*, no: 44, ss. 413-441.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı* (2 Cilt), (Çev.), M. Tüzel, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Habermas, J. (2011). *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, (Çev.), M. Tüzel, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Habermas, J. (2012). "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak, (Çev.), İ. Aka, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Habermas, J. (2013). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, (Çev.), T. Bora, M. Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Habermas, J. (2002). "Herneutiğin Evrensellik Talebi", *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler* içinde, (Der., Çev.), H. Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları, ss. 231-258.
- Haksöz, C. (2007). *Linguistic Rights of The Turkish Minority in Bulgaria*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, (Çev.), B. Uçar, Ankara: Heretik Yayıncılık.

- Hanks, W. F. (2005). "Pierre Bourdieu and the Practices of Language", *Annual Review of Anthropology*, Vol. 34, ss. 67-83, URL: <https://www.jstor.org/stable/25064876>.
- Hanks, W. F. (1993). "Notes on semantics in linguistic practice", In *Bourdieu: Critical perspectives*, (Ed.) C. Calhoun, E. LiPuma, M. Postone, Chicago, IL: University of Chicago Press. ss. 139-55.
- Harker, R. ve May, S. A. (1993). "Code and Habitus: Comparing the Accounts of Bernstein and Bourdieu", *British Journal of Sociology of Education*, Vol. 14, No. 2, ss. 169- 178. URL: <https://www.jstor.org/stable/1393025>.
- Hawkins, G. M. (2013). *Language and The Social: Investigations Toward A New Sociology of Language*, Department of Sociology, London School of Economic and Political Sciences PhD in Philosophy, London.
- Hertzler, J. O. (1965). *A Sociology of Language*, Random House, New York.
- Hertzler, J. O. (1953). "Toward a Sociology of Language". *Social Forces*, 32, ss. 109-119.
- Holkheimer, M. (2016). *Akıl Tutulması*, (Çev.), O. Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hudson, A. (2001). *Sociolinguistics*, (Second Ed.), Cambridge University Press, New York.
- Hudson, A. (2002). "Outline of a Theory of Diglossia", *International Journal of the Sociology of Language*, Vol.157, ss. 1-48.
- Hymes, D. (1966), "A Sociology of Language by Joyce O. Hertzler Review", *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 30, No. 4, ss. 687-688. URL:<http://www.jstor.org/stable/2746977>.
- Hymes, D. (1977). "The Ethnography of Speaking", *Readings in the Sociology of Language*, (Ed.), Joshua A. Fishman, Mouton Publishers The Hagu New York, ss. 99-139.
- Irvine, J. T. (1989). "When Talk Isn't Cheap: Language and Political Economy", *American Ethnologist*, Vol. 16, No. 2, ss. 248-267. URL: <http://www.jstor.org/stable/645001>.
- Jenkins, R. (2006). *Pierre Bourdieu: Key Sociologists*, London and New York: Routledge.
- Kamacı Gencer, D. (2022). *Çok Boyutlu Bir Fenomen Olarak Küreselleşme: Kültürel Boyut ve Dil*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kögler, H. H. (2019). "Semiyotik Yapısalcılığın Üstesinden gelmek: Bourdieu'da Dil ve Habitus", *Pierre Bourdieu'nün Mirası: Eleştirel Söylemler içinde*, (Ed.). S. Susen. ve B. S. Turner. (Çev.)., A. Kadir G., Ankara: Phoenix Yayınevi, ss. 305-334.
- Labov, W. (1977). "The Reflection of Social Processes in Linguistic Structures", *Readings in the Sociology of Language*, (Ed.), Joshua A. Fishman), Mouton Publishers The Hagu New York, ss. 240-252.

- Lafont, C. (2018). "Hermeneutics and the Linguistic Turn" *The Habermas Handbook* in, (Ed.), H. Brunkhorst, R. Kreide, C. Lafont, New York: Columbia University Press, ss. 49-58.
- Layder, D. (2014). *Sosyal Teoriye Giriş*, (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: Küre Yayınları.
- Lemert, C. (2011). "Ferdinand de Saussure ve Toplumsal Sözleşmenin Neden Kültürel Açıdan Rastlantısal Olduğu Üzerine", içinde *Durkheim'in Hayaletleri*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, ss. 103- 111.
- Luckmann, T. (1975). *The Sociology of Language*, Indianapolis: The Bobbs-Merrill, Lunt, Horace.
- Meşe, M. F. (2019). *Diyarbakır'da Zaza Dilinin Dönüşümünün Sosyolojik Dinamiklerinin Çözümlemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Mills, C.W. (1940). "Sociology of Language", *Contemporary Social Theory*, (Eds.) Harry E. Barnes, Howard Becker, and Frances B. Becker, D. Appleton-Century, Newyork, ss. 895-898.
- Mills, M., Van de Bunt, G. G., De Bruijn, J. (2006). "Comparative research: Persistent problems and promising solutions", *International Sociology*, 21(5), ss. 619-631.
- Mouzelis, N. (2012). "Öznelci ve Nesnelci Bölünme: Aşmaya Karşı", *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde, (Haz.) G. Çeğin ve E. Göker, (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: Note Bene Yayınları, ss. 193-216.
- Mouzelis, N. (2016) "Katılımcı-Toplumsal Bütün Sorunu: Parsons, Bourdieu, Giddens", *Ocak ve Zanaat* içinde, (Ed.), Güney Ç. vd., (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 187-226.
- Myles, J. (1999). "From Habitus to Mouth: Language and Class in Bourdieu's Sociology of Language", *Theory and Society*, ss. 879-901.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar 2. Cilt*. (Çev.S. Özge). Ankara: Yayın Odası.
- Niesen, P. (2018). "Speech Acts", *The Habermas Handbook* in (Ed.), H. Brunkhorst, R. Kreide, C. Lafont, New York: Columbia University Press, ss. 58-64.
- Nur, A., Koytak, E. (2014). "Mümkün Bourdieu'ler Uzayında Bir Bourdieu: Türkiye Bilimsel Üretim Alanında Bourdieu Sosyolojisi", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/29, ss. 331- 363.
- Önen Baykuşak, R. (2020). *Türkiye'de Hâkim ve Muhalif Politikanın Gerilim Alanlarından Biri Olarak Kürtçe Dil Meselesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Penalosa, F. (1981). *Introduction to the Sociology of Language*, London: Newbury House Publishers.
- Poupeau, F. (2000). "Reasons for domination, Bourdieu versus Habermas", *The Editorial Board of The Sociological Review*, ss. 69-87.

- Poupeau, F., Discepolo, T. (2008). "Introduction A Specific Kind of Political Commitment", *Political Interventions: Social Science and Political Action*, (Texts sted. and intro.) F. Poupeau and T. Discepolo, (Trans.), D. Fernbach, London: Verso, ss. xiii-xvi.
- Romaine, S. (2000). *Language in Society an Introduction to Sociolinguistics*, Oxford University Press.
- Salö, L. (2015). "The linguistic sense of placement: Habitus and The Entextualization of Translingual Practices in Swedish Academia", *Journal of Sociolinguistics*, 19(4): ss. 511-534. Doi: <https://doi.org/10.1111/josl.12147>.
- Sewell, WH. Jr. (1992). "A Theory of Structure: Duality, Agency, and Transformation", *American Journal of Sociology*, Vol. 98/1, ss. 1-29. URL: <http://www.jstor.org/stable/2781191>.
- Simmel, G. (2015). *Bireysellik ve Kültür*, (Çev.), T. Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Singh, P. (2002). "Pedagogising Knowledge: Bernstein's Theory of the Pedagogic Source", *British Journal of Sociology of Education*, Vol. 23, No. 4, ss. 571-582, URL: <http://www.jstor.org/stable/1393313>.
- Smelser, N. (1973). "The methodology of comparative analysis", *Comparative Research Methods in*, (Eds.). D. Warwick and S. Osherson, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, ss. 45-52.
- Specter, G. S. (2012). *Habermas: Entelektüel Bir Biyografi*, (Çev.), İ. Ilgar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Susen, S. (2007). *The Foundations of the Social: Between Critical Theory and Reflexive Sociology*, Oxford: Bardwell Press.
- Susen, S. (2013). "Bourdieuian Reflections on Language: Unavoidable Conditions of The Real Speech Situation", *Social Epistemology: A Journal of Knowledge, Culture and Policy*, 27: 3-4, ss. 199-246, DOI: 10.1080/02691728.2013.818733.
- Susen, S. (2016). "Hermeneutic Bourdieu", In *Bourdieuian Prospects*, (Eds.). L. Adkins, C. Brosnan, S. Threadgold, UK: Routledge, ss. 132-159.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*, (Çev.), E. Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Swartz, D. (2013). *Symbolic Power, Politics and Intellectuals: The political sociology of Pierre Bourdieu*. The University of Chicago Press.
- Thompson, J. B. (1991). "Introduction", In *Language and symbolic power*, (Trans.), G. Raymond, M. Adamson, (Eds.), J. B. Thompson, Cambridge: Polity Press, ss. 1-31.
- Timur, T. (2012). *Habermas'ı Okumak*, Ankara: Yordan Yayınları.
- Tollefson, W. J. (1981). "Alternative Paradigms in the Sociology of Language", *Word*, 32: 1, ss. 1-13, DOI: 10.1080/00437956.1981.11435699.

- Toprakkaya, A. (2007). “Hermeneutik ve İdeoloji Kritiği Bağlamında Gadamer-Habermas Tartışması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Sayı: 3.
- Travers, M. (2001). *Qualitative Research Through Case Studies*. SAGE Publications.
- Turner, B. (2013). “Pierre Bourdieu and Public Liturgies”, *Social Epistemology: A Journal of Knowledge, Culture and Policy*, 27: 3-4, ss. 287–294.
- Vandenbergh, F. (2012). “Gerçek İlişkiseldir: Pierre Bourdieu’nün Üretken Yapısalcılığının Bir Analizi”, *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde, (Haz.) G. Çeğin ve E. Göker, (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: Note Bene Yayınları, ss. 386-435.
- Vandenbergh, F. (2016). *Alman Sosyolojisinin Felsefi Tarihi*, (Çev.), V. S. Öğütle, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Voloshinov, N. V. (2020). *Marksizm ve Dil Felsefesi: Dil İncelenmesinde Sosyolojik Yöntemin Temel Sorunları*, (Çev.), M. Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wacquant, L. (20016). “Pierre Bourdieu ve Demokratik Siyaset Hakkında Göstergeler”, içinde, *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 439–458.
- Wacquant, L. (2003). “Giriş”, *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* içinde, (Çev.), N. Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 13-45.
- Weber, M. (1996). *Toplumsal ve Ekonomi Örgütlenme Kuramı*, (Çev.), Ö. Özankaya, Ankara: İmge Kitabevi.
- Whitebook, J. (2018). “Psychoanalysis”, *The Habermas Handbook* in, (Ed.), H. Brunkhorst, R. Kreide, C. Lafont, New York: Columbia University Press, ss. 64-71.
- Wilson, H. T. (2015). “Eleştirel Kuramın Sosyal Bilimler Eleştirisi: Adorno’dan Habermas’a Değişen Bir Sorunsaldan Kesitler”, *Frankfurt Okulu* içinde, (Ed.), H. E. Bağca, (Çev.), F. Demir, Ankara: Doğu Batı Yayınları, ss. 413-464.
- Wolfreys, J. (2016) “Bourdieu, Politika ve Marksist Teori”, *Ocak ve Zanaat* içinde, (Ed.), Güney Ç. vd., (Çev.), H. Çelik, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 459-472.
- Yaşar, A. (2024). *Mardin Artuklu Üniversitesi’nde Kürt Dili, Edebiyatı ve Kültürü İle İlgili Birimlerin Kuruluşu ve İşleyişi: Dil, Eğitim ve Güç İlişkileri Bağlamında Yeniden Yapılanan Sermayeler ve Hoca-Mezun Habitusunun Bourdieu Sosyolojisi Perspektifinden İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Zuckermann, G. (2012). “Introduction to the Joshua A. Fishman comprehensive bibliography”, *International Journal of the Sociology of Language*, 213, ss. 149–152 DOI 10.1515/ijsl-2012-0014.